

Ontrafeling van afval

Percepties op afval en participatie in formele en informele afvalverwerking op West-Java, Indonesië

Culturele Antropologie en Ontwikkelingssociologie

Environment and Development

Bastiaan Schippers

Universiteit
Leiden

Augustus 2014

S1074296

Dr. Tessa Minter

Inhoud

Afkortingen

Tabellen

Illustraties

1. Introductie	7
1.1 Onderwerp van studie	7
1.2 Etnografische en historische achtergrond	8
1.2.1 Afval in Indonesië	8
1.2.2 Pangandaran	11
1.3 De scriptie	14
1.4 Veldwerk in Pangandaran	14
2. Theoretische achtergrond	15
2.1 Categorisering van percepties	15
2.2 Verweving van formele en informele afvalverwerking	19
2.1.1 Formele afvalverwerking	19
2.1.2 <i>Scavenging</i>	19
2.1.3 Ontkenning en verweving	20
2.1.4 Een onderbelichte dynamiek	21
2.3 Participatie: grenzen en mogelijkheden	23
3. Omong Ngobrol: Onderzoeksmethoden en technieken	26
3.1 Drie invalshoeken	28
3.2 Een nieuwe taal	28
3.3 Mix van methoden	28
3.4 Seculiere bronnen	33
3.5 Mijn respondenten	34
4. De weg van afval in Pangandaran	38
4.1 Huishoudens	41
4.2 Hotels, scholen en <i>warung</i>	42
4.3 <i>Tukang rongsok</i> en <i>pemulung</i>	43
4.4 <i>Tempat Lapak</i> en <i>tempat penggilingan</i>	44
4.5 Afvalverwerking op gemeenschapsbasis	45
4.6 De ophaaldienst	46

5. Keuzes in het huishouden	48
5.1 Strategieën van afvalverwerking in huishoudens	48
5.1.1 Verbranden	49
5.1.2 Verkopen	50
5.1.3 Ophaaldienst	51
5.2 <i>Eman-eman, Nya'ah en Deuh-deuh</i> : Taal en afval	51
5.3 Percepties van vies en schoon	55
6. Afval is geld	59
6.1 <i>Tukang rongsok</i> : Een waardevolle zoektocht	60
6.2 <i>Tempat lapak</i> : Opkopen, ruilen en verkopen	63
6.3 <i>Tempat pengilangan</i> : Transformatie van plastic	65
7. Community based waste-management (CBWM) in Pangandaran	69
7.1 Transformatie van ééndagsverpakkingen	69
7.2 <i>Campernik</i> : 'klein en mooi'	71
7.3 De vervuiling van <i>Kebon Dahon</i>	72
7.4 <i>Selamatkan Pangandaran: Social Media</i> en afval	74
7.5 Gemeenschap versus de overheid	76
8. Excessen van een schoonmaakdepartement	78
8.1 Een nieuwe regio: <i>Kabupaten Pangandaran</i>	78
8.2 Verwachtingen en teleurstellingen van een dissonant	80
9. Analyse en discussie	84
9.1 Categoriëring van percepties	84
9.2 Formele en informele afvalverwerking	87
9.3 CBWM en de lokale overheid	88
10. Conclusie	89

Index

Dankwoord

Literatuur

Appendix

Afkortingen

3R Program	<i>Reduse Reuse Resycle</i>
AKUB	<i>Akademi Keuangan Perbankan</i> <i>Academie voor Financiën en Bankwezen</i>
CBWM	<i>Community based Waste Management</i>
DPRD	<i>Dewan Perwakilan Rakyat Daerah</i> <i>Regionale Raad van Wetgeving</i>
I.N.D.I.I.	<i>Indonesia Infrastructure Initiative</i>
INR	<i>Indonesian Rupiah</i>
JICA	<i>Japan International Coöperation Agency</i>
MSW	<i>Municipal Solid Waste</i>
MSWM	<i>Municipal Solid Waste Management</i>
NU	<i>Nahdlatul Ulama</i>
NAWM	<i>Neighborhood Association Waste Management</i>
PROPER	<i>Program Pengendalian Evaluasi dan Rating</i> <i>Program Pollution Evaluation and Rating</i>
PHD	<i>Parisada Hindu Dharma</i>
PROKASIH	<i>Program Kali Bersih</i> <i>Program-Based Pollution Control Management</i>
PRA	<i>Participatory Rural Apraisal</i>
PNS	<i>Pegawai Negeri Sipil</i> <i>Ambtenaar</i>
TPS	<i>Tempat Pembuangan Sampah</i> <i>Stortplaats (klein)</i>
TPA	<i>Tempat Pembuangan Akhir</i> <i>Stortplaats (groot)</i>
SMP	<i>Sekolah Muhammadiyah Pangandaran</i>
SMA	<i>Sekolah Menengah Atas</i>

Tabellen

Tabel 1.1	Werknemers formele afvalverwerking
Tabel 1.2	Gemeenteafval Indonesië
Tabel 3.1	Methoden en technieken
Tabel 4.1	Ophaaldienst Pangandaran
Tabel 5.1	Strategiën huishoudens per gebied
Tabel 5.2	Verdeling Java - Sunda
Tabel 5.3	Free-listing <i>Sampah</i>
Tabel 5.4	Mindmapping <i>Sampah</i> kinderen 6-16 jr
Tabel 6.1	<i>Rongsok en Sampah</i> – Rodin
Tabel 6.2	<i>Rongsok en Sampah</i> – Sosie
Tabel 6.3	<i>Rongsok en Sampah</i> – Kang Wagiman

Illustraties

Kaarten

- 1.1 Pangandaran
- 4.1 Karakteristieken Pangandaran

Figuren

- 4.1 De weg van afval in Pangandaran
- 5.1 Strategieën in huishoudens
- 6.1 Informele afvalverwerking
- 7.1 Community based waste-management in Pangandaran.
- 8.1 De DKP

Foto's

- 3.1 Participerende observatie
- 3.2 *Life history*
- 3.3 Gigih
- 3.4 Ratih
- 3.5 Ardian
- 3.6 Zakya
- 3.7 Anggita
- 3.8 Dedi
- 4.1 *Lombang*
- 4.2 *VIAR*
- 4.3 *Becak*
- 4.4 *Opendumping rivierbedding*

1. Introductie

1.1 Onderwerp van studie

Vanuit een antropologische analyse brengt deze MA-scriptie in kaart hoe individuen en groepen zich verhouden tot het woord 'afval'. Afval is dan ook het onderwerp van studie dat centraal staat in een veldwerkperiode in Pangandaran, West Java.

Er bestaan in principe geen regels voor wat wel en geen afval is, daar de betekenis van het object wordt toegekend door de eigenaar. Er bestaan wel talloze regels en woorden die de waarde en gevaar van afval weergeven. In Nederland betekent dit dat woorden als 'huisvuil', 'rommel' en 'vuilnis' refereren naar hetgeen overbodig is en iets waarvan men zich wil ontdoen als restobjecten van een productie- en consumptiemaatschappij. Afval ontleent zijn betekenis daarom niet alleen aan de substantie waaruit het bestaat, maar aan de waarde die het object wordt toegekend.

In Pangandaran wordt het woord *sampah* gebruikt als men grofweg verwijst naar al het afval in het huishouden, langs de weg of op het strand. Dit woord dekt echter niet de gehele lading, want men gebruikt eveneens *rongsok*, *barang-barang*, *uwuh* of *runtah*. Ik heb daarom gekozen voor het gebruik van het Nederlandse 'afval'. Het woord helpt me in deze scriptie slechts de gelaagdheid van een subjectief begrip aan te tonen, zonder claims te verbinden aan de betekenis ervan voor grote groepen. Ik gebruik het woord *sampah* wanneer het woord een specifieke situatie, plek of persoon helpt beschrijven (bijv. *tempat sampah*).

Binnen deze gelaagdheid kan afval worden gekoppeld aan ideeën van vervuiling en reinheid. Douglas (2002: 36) toont aan dat opvattingen van vervuiling en reinheid invloed hebben op de vorming van een samenleving. Verwijzend naar de inbedding van het relatieve begrip *dirt* binnen dit domein, stelt Douglas:

'Where there is dirt, there is a system. [...] Dirt is the by-product of a systematic ordering and classification of matter, in so far as ordering involves inappropriate elements. [...] Our pollution behavior is the reaction, which condemns any object or idea likely to confuse or contradict cherished classifications' (ibid.).

Uit dit citaat blijkt dat associaties van vervuiling en onreinheid onderdeel uitmaken van een ordeningsmechanisme. Zo is voor de één schoeisel in huis 'normaal', voor een ander 'niet fris' en voor weer een ander 'onrein'. Deze associaties worden gevormd door het individu in relatie tot zijn omgeving en zijn onderhevig aan verwerping, verandering en zelfs nieuw gedrag (*ibid.*).

Dirt, of *waste* kan ook verwijzen naar afval. Een manier om erachter te komen of afval eveneens een subjectieve ordening kent, is door het woord als onderwerp van studie centraal te stellen in een veldonderzoek dat tracht verschillende percepties in kaart te brengen. De onderzoeksvraag die mij deze gelaagdheid helpt te onderzoeken luidt:

Hoe beïnvloeden percepties van afval in Pangandaran de participatie in informele en formele vormen van afvalverwerking?

Concepten die aan deze vraag ten grondslag liggen zijn noties van duurzaamheid, gezondheid, hygiëne en participatie. Deze op zichzelf staande termen werden onderzoekbaar door aangeleerd gedrag van individuen met betrekking tot hun perceptie van afval in kaart te brengen. Dit deed ik aan de hand van de volgende deelvragen:

1. *Welke percepties van afval zijn er te onderscheiden in Pangandaran?*
2. *Door welke factoren worden deze percepties beïnvloed?*
3. *Welke vormen van informele en formele vormen van afvalverwerking zijn er te onderscheiden?*
4. *Hoe participeren de inwoners van Pangandaran in informele en formele vormen van afvalverwerking?*

1.2 Etnografische en historische achtergrond

De studie vond plaats in de nieuwe regio Pangandaran op het schiereiland van het gelijknamige subdistrict. Voordat dit veld kan worden belicht dien ik de bredere context weer te geven waarbinnen deze regio sinds 2013 valt.

1.2.1 Afval in Indonesië

Het volume van *municipal solid waste (MSW)* in Indonesië is vanwege de demografische en economische ontwikkeling sterk aan het toenemen. In 2008 heeft het Departement van Milieuvervuiling onder toezicht van Ministerie van Milieu en in samenwerking met het *Japan International Cooperation Agency (JICA)* een survey uitgevoerd onder 465 steden en regio's in 33 provincies. Berekend is dat in dat jaar in totaal 58,5 miljoen ton afval is verzameld bij de 232 miljoen inwoners (21,2 miljoen op Java). Dit komt neer op een totaal van 450 gram per persoon per dag. De 26 grootste steden produceren 14,1 miljoen ton per jaar, wat neerkomt op ongeveer 1 kg per dag per persoon. Uit onderzoek van Munawar en Fellner (2012: 2) blijkt dat in 2011 het gemiddelde aantal kilo's afval

per dag in Indonesië uitkwam op 65,9 miljoen, een verdubbeling ten opzichte van 2006. 36,6% werd geproduceerd in Jakarta, Surabaya, Medan en Bandung.

Uit de resultaten van een onderzoek uitgevoerd in opdracht van de *Indonesia Infrastructure Initiative (I.N.D.I.I.)*¹ en gesteund door *Australian Aid* blijkt dat het totaal aantal werknemers in de huishoudelijke afvalafvalverwerking rond de 73.500 ligt (31.900 op Java). In Tabel 1.1 is zichtbaar op welk vlak zij werkzaam zijn. In Pangandaran zijn deze actoren ook werkzaam en ze een PNS-status². In het onderzoek wordt niet gesproken over de informele afvalverwerking.

Tabel 1.1 Werknemers formele afvalverwerking.

Dienstverlening	In %
Straatveger	40
Handkar	16
Vuilniswagen	28
Stortplaats	28
Administratie	4
Anders	5

Bron: I.N.D.I.I 2011

Tabel 1.2 Gemeentefval Indonesië

Type afval	In %
Organisch	62
Plastic	14
Papier	9
Glas	2
Rubber en leer	2
Metaal	2
Anders	13

Bron: I.N.D.I.I 2011

In Tabel 1.2 is de verdeling van de groepen afval af te lezen in percentages. Het verzamelde afval wordt getransporteerd naar bij schatting 537 centrale stortplaatsen in Indonesië. De meeste gemeenten gebruiken een stortplaats binnen of net buiten het dorp. Door de afwezigheid van grond- en grondwater bescherming en afzettingen, zorgen deze stortplaatsen voor een direct negatieve invloed op de watertoevoer en het milieu. Ongeveer 123 van de stortplaatsen hebben hun maximum bereikt, 200 stortplaatsen bereiken deze in 2015 en 160 in 2020. Een totaal van 16,7 miljoen ton afval wordt niet opgehaald door de gemeente. Dit afval wordt door de gemeenschap verzameld en getransporteerd naar stortplaatsen, begraven, gecomposteerd, verbrand of weggegooid in rivieren (I.N.D.I.I: 2011).

Ondanks toezeggingen door de centrale overheid (Basel conventie in 1993, Kyoto protocol in 2004) bestond er vóór 2008 geen nationale regulering van

¹ *Indonesia Infrastructure Initiative (I.N.I.I.I.)*: www.indii.co.id, geraadpleegd op 19-12-2013:

² *Pegawai Negeri Sipil (PNS)* is de algemene titel voor ambtenaars. Een PNS-medewerker heeft recht op een pensioen en een verzekering. De titel vergt status en is zeer gewild in Pangandaran.

afvalverwerking. In wet nr. 18/2008 wordt door het Ministerie van Milieu uitéengezet hoe er gehandeld dient te worden. Het ministerie van Milieu is verantwoordelijk voor giftige en andere gevaarlijke vormen van *solid waste* - vast afval. Het Ministerie van Openbare Werken toezien op de verwerking van huishoudelijk afval. Onder hun toezicht leggen de steden (*kota*) en districten (*kapupaten*) verordeningen en sancties op voor de subdistricten (*kecamatan*) en dorpen (*desa* of *kelurahan*). Ze hebben betrekking op het verzamelen, transporteren en storten van het afval. De lokale overheid, in Pangandaran de DPU³, is vervolgens verantwoordelijk voor de uitvoering van de uiteindelijke afvalverwerking, door uitbesteding dan wel door eigen dienstverlening (DKP). De term 'lokale overheid' zal in deze scriptie dan ook verwijzen naar deze dienstverlening.

Hoewel de overheid in 2008 voor een milieuvriendelijk MSW management pleitte, blijkt uit onderzoek door de *Jakarta Post*⁴ dat deze door gebrek aan rechtsgrondslag niet effectief wordt nageleefd. Medina (2010: 10) geeft hier de volgende redenen voor:

'Inadequate waste policy in national and local level, low awareness of the community, shortage of budget and low private participation become main reasons for the low level of service.'

Geschat wordt dat elke *kecamatan* of *desa* overvolle afvalstortplaatsen heeft en het verbod op *open dump* plaatsen en afval verzamelen wordt net als de wet niet strikt nageleefd (I.N.D.I.I: 2011). De *Dewan Perwakilan Rakyat Daerah (DPRD)*, de regionale raad van wetgeving van Centraal Java, maakte in 2013 bekend dat er nog steeds per dag 500 ton afval wordt gestort deze stortplaatsen. In reactie op deze ontwikkeling dreigen regentschappen de stortplaatsen te sluiten of worden met veel moeite uitgebreid (*Jakarta Post* 2013).

De stortplaats (TPA) van Pangandaran, gelegen in Purbahayo, is daar een voorbeeld van. *Radar Pangandaran* schrijft op 23 februari 2014: *'TPA Purbahayo wil uitbreiden'* (App. 1). Yusup Supriyadi, één van mijn respondenten en hoofdleidinggevende van de DKP, geeft aan dat het afvalvolume te groot is en dat het afval met de gewenste 10 hectare beter kan worden beheerd. Ik zal in hoofdstuk 8 verder uitwijden over dit.

³ *Dinas Perkerjaan Umung (DPU)* betekent Departement van Publieke Dienstverlening. Hieronder valt de *Dinas Kebersihan Pangandaran (DKP)* die verantwoordelijk is voor het schoonhouden van de regio.

⁴ *Jakarta Post* (2013) <http://www.thejakartapost.com/news>, geraadpleegd op 03-05-2013.

Tegen een achtergrond waarin de Indonesische overheid niet meer kan leunen op haar overvolle afval stortplaatsen en gaat inzien dat Westerse recycletechnologieën niet de oplossing vormen van het afvaloverschot, worden burgers in rurale en urbane gebieden geacht te participeren in formele vormen van een geïnstitutionaliseerd *Municipal Solid Waste Management* (MSWM). Hoewel de overheid lokale gemeenschappen probeert te betrekken in hun programma, loopt de samenwerking tussen deze gemeenschappen en overheidsinstanties verre van vlekkeloos (Pasang *et al.* 2007: Aprilia *et al.*, 2011).

Sekito (*et al.* 2013) stelt dat afvalverwerking moet worden georganiseerd vanuit bestaande informele en formele structuren zoals *Neighborhood Association Waste Management* en *Community based Waste Management* (NAWM, CBWM). Binnen deze beweging gaat aandacht uit naar de bevordering van bewustwording en participatie door onderwijs en voorlichting (Sekito *et al.* 2013: Pasang *et al.*: 2007). Door gebrekkige regelgeving, voorlichting, overschatting van de mate van zelfregulering en bewustwording in de gemeenschappen en onderschatting van informele vormen van afvalverwerking hebben deze afvalverwerkingsprojecten nog niet het gewenste resultaat opgeleverd (Pasang *et al.*, 2007: Supriyadi *et al.*, 2000: Aprilia *et al.*, 2011).

Gezien het toenemende volume van gemeenteafval in Indonesië, veroorzaakt door een sterke demografische en economische ontwikkeling en de afwezigheid van adequate methoden om het afval terug te dringen, heeft een groot deel van het land direct te maken heeft met een afvalprobleem (Munawar en Fellner, 2012: 2).

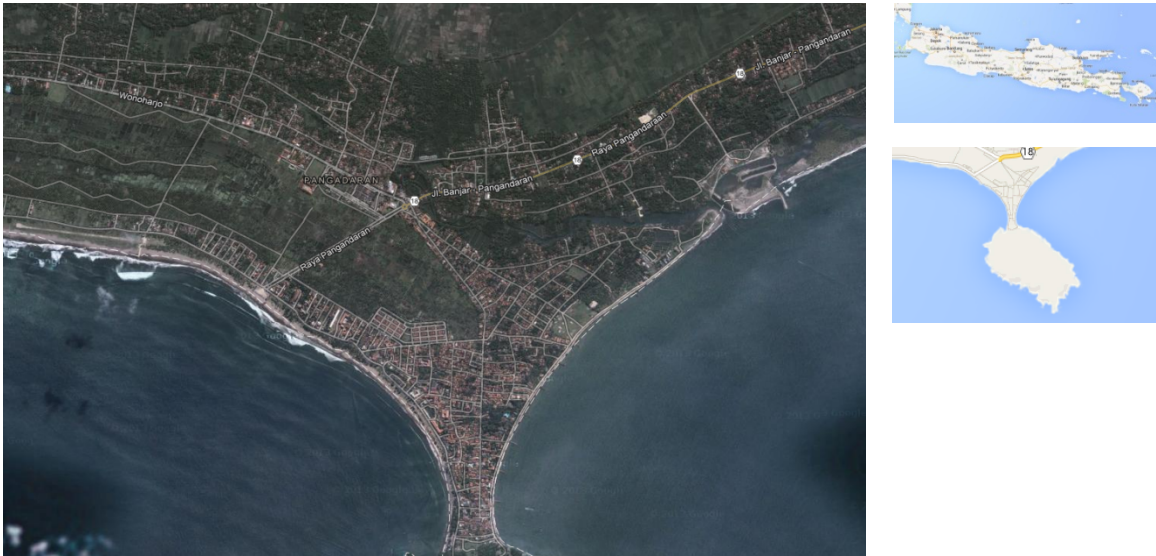
1.2.2 Pangandaran

Pangandaran is gelegen in de gelijknamige regio en bevindt zich aan de Indische oceaan op de grens tussen Centraal en West-Java. In 1995 telde het dorp 7400 inwoners en bestreken de 1675 huishoudens een gebied van 5000 hectare.⁵ Ze bewoonden een schiereiland dat het Tamul National Park verbindt met het vaste land van Zuid-West Java (zie Kaart 1.1). Wilkinson en Pratiwi (1996: 284) schrijven dat het dorp destijds bestond uit een aantal gemeenschappen die zich toelieden op vissen, garnalenkwekerij en de productie van kokosnoten. Terwijl de Oostkust van het schiereiland voornamelijk werd gebruikt voor repareren van boten, werd de minder ruige Westkant gebruikt voor kleinhandel en visserij, die naast de vangst steeds meer als toeristische attractie ging

⁵ De demografische en socio- economische gegevens maken onderdeel uit van een onderzoek door Wilkinson en Prawiti naar de invloed van toerisme op genderrollen en relaties uit 1996. Vanwege de summere data die is verschenen over Pangandaran leg ik me toe op deze bron, wetende dat er onvermijdelijk veel is veranderd.

fungeren. De komst van *Pusat Kesehatan Masyarakat* (Gezondheidscentrum), een telefooncentrale, een bioscoop, en de *Lembaga Pendidikan Komputer* (Computer Onderwijscentrum) worden door de auteurs zelfs omschreven als *signs of modernization* (1996: 285).

Kaart 1.1 Pangandaran

De populatie wordt gevormd door inwoners met een Sundanese en Javaanse achtergrond. Ondanks het feit dat West-Java een overwegend Sundanees karakter kent, bestond Pangandaran in 1996 nog slechts voor 40% uit Sundanese bewoners. De oorzaak hiervan zou te maken kunnen hebben met de geografische ligging. Vanuit het aangelegen Centraal Java zijn in twee decennia veel Javanen naar Pangandaran getrokken welke toeleiden op de groeiende toerismebranche (1996: 286). Eind jaren '90 is 98% van de inwoners is Islamitisch, maar de auteurs zien een sterke verweving met tradities die van oorsprong buiten de Islam worden gepraktiseerd. Een voorbeeld hiervan is de jaarlijks terugkerende offerdag waarop de vissers *Nyai Loro Kidul*, de Godin van de Zuiderzee van Java vereren.

Mijn onderzoek richt zich niet op de dynamiek van religieuze achtergronden, maar uit interviews met mijn respondenten en uit eigen ervaring blijkt dat dit verhaal vandaag de dag voornamelijk 'voortleeft' onder de gidsen die uitvoerig tekst en uitleg geven mij de vele grotten die het National Park rijk is. In gesprek met het regiohoofd blijkt naast een uitbreiding van het vliegveld en verbeterde infrastructuur, ook dat deze mythen Pangandaran het logo 'Bali 2.0' moet opleveren. Wilkinson en Pratiwi verwijzen al naar deze term in de plannen uiteenzet voor Pangandaran (1996: 295). Ze merken echter op:

'The change brought by tourism for the local people in Pangandaran can be understood only within the context of the complex social and economic system of the village: the predominance of poverty, the lack of employment options, the top-down development policy, the lack of local political power, the class structure, and the local people's ideology of gender' (ibid.).

Pangandaran kent een mix van culturele invloeden door de opkomst van de toerismebranche. Zowel Sundanese, Javaanse, stedelijke en buitenlandse invloeden zorgden volgens Wilkinson en Pratiwi aan het eind van de twintigste eeuw al voor een dynamische gelaagdheid. Ze spreken van een *upperclass*, bestaande uit een 'lokale' en 'niet lokale' groep, die zich versterkt door inkomsten uit het beheer van hotels en restaurants. Daarnaast spreken ze van een *middleclass*, gevormd uit overheidsfunctionarissen, onderwijzers en arbeiders in de formele sector. Tenslotte bestaat er volgens de auteurs ook een *lowerclass*, de grootste en armste groep, die zich voornamelijk toelegt op informele toeristische activiteiten. In de periode van veldwerk heb ik kunnen constateren dat alledie vandaag de dag te herkennen zijn in de sociale structuur van Pangandaran. Met betrekking tot de complexiteit die Wilkinson en Pratiwi (*ibid.*) beschrijven, zal ik in deze scriptie voornamelijk *'the social system'* en *'top-down development policy'* verkennen.

Aangezien het grootste gedeelte van de bevolking afhankelijk is van de toeristenbranche, bestaat een groot deel van een werkweek uit wachten. Van donderdag tot en met zondag bezoeken wekelijks honderden mensen Pangandaran. Ze komen voornamelijk uit Bandung en zorgen voor een groot deel van de inkomsten voor hoteleigenaren en particulieren die hun eigen huis verhuren en de kleinhandel aan het strand voor eigenaren van een *warung* (kraam) en straatverkopers. Van maandag tot donderdag zijn er vrijwel geen toeristen en dit betekent een lange pauze waarin vooral veel jonge mensen weinig anders doen dan wachten. Voor sommige leent de visserij zich voor een bijbaantje, maar omdat ook in deze branche het wachten een grote rol speelt, is dit voor velen niet aantrekkelijk. In mijn namiddagen aan de kust was ik daarom altijd verzekerd van surfende, voetballende en vooral drinkende jongeren.

Sinds 2013 is Pangandaran een eigen regio, maar staat het wel onder toezicht. Afgescheiden van regio Ciamis, kunnen ze nu hun belangrijkste inkomstenpost zelf behouden. De inwoners van Pangandaran, zowel overheidsfunctionarissen, inwoners van naastgelegen *subdesa* als jongeren in de toerismebranche kijken met argusogen naar de toenemende mate van afval in hun baai, op het strand en in de straten. Men is bang dat buitenlandse toeristen vanwege het afval in de toekomst zullen afhaken en het

de belangrijkste inkomstenpost zal doen verkleinen. Deze angst en het gedrag van individuen wat hieruit volgt zal een grote spelen in de empirie en de beantwoording van mijn onderzoeksvraag.

1.3 De scriptie

De scriptie is opgebouwd vanuit een structuur die de weg van het afval volgt. De gebruikte methode is erop gericht deze weg zo nauwkeurig mogelijk in kaart te brengen. Dit betekent dat na een theoretische en methodische verantwoording in hoofdstuk 3, de weg feitelijk in kaart wordt gebracht. Elk hoofdstuk is vanaf dat moment voorzien van een kaart waarop te zien is om welk deel van deze weg het gaat en in welk deel van Pangadaran het zich afspeelt. Vervolgens zal in hoofdstuk 5 een aanzet worden gegeven in de beschrijving van de percepties van afval, waarin ik onderzoek hoe huishoudens zich verhouden tot het woord afval. Dit hoofdstuk wordt gevolgd door de uiteenzetting van de verscheidenheid van een informele afvalverwerking. In hoofdstuk 7 zal de formele sector worden belicht en laat de data zien welke moeilijkheden deze sector kent en hoe deze in verhouding staat tot de huishoudens en de informele afvalverwerking. Vervolgens zal hoofdstuk 8 een beschrijving geven van de aanwezige *community based waste-management* projecten die plaatsvinden in Pangadaran. In hoofdstuk 9 koppel ik de empirie in een analyse aan de theoretische discussie. Tenslotte geeft de conclusie in hoofdstuk 10 de beantwoording van de hoofdvraag weer en worden aanbevelingen gedaan tot nader onderzoek.

Ik maak veelvuldig gebruik van Indonesische woorden die niet direct te vertalen zijn naar het Nederlands. De bijpassende definitie wordt dan direct vermeld. De woorden kunnen ook via de index worden opgezocht.

1.4 Veldwerk in Pangadaran

De veldwerkperiode strekte zich van begin januari tot begin april 2014. Hierin was een *fieldschool* opgenomen voor een taalcursus in samenwerking met Gadjah Mada Universiteit. Samen met mijn onderzoekspartner Aninda Pratiwi heb ik vervolgens twee maanden gewoond in Babakan, een *subdesa* gelegen op een kilometer ten Westen van het schiereiland. De hoofdrespondenten die ik hier gesproken heb stel ik aan de lezer voor in paragraaf 3.5.

2. Theoretische achtergrond

Waste is matter out of place.

Mary Douglas (2002: 44)

Dit hoofdstuk biedt een theoretisch kader voor de uiteenzetting van de etnografische data verzameld onder de inwoners van Pangandaran, West Java. Eerst 'afval' worden verkend in relatie tot studies door Douglas (2002) en Drackner (2005) over een mogelijke ordening van associaties. Dit wordt gevolgd door een discussie over de verscheidenheid van de informele afvalverwerking en verweving met de formele afvalverwerking. Tenslotte operationaliseer ik participatie als een term waar grenzen en mogelijkheden aan verbonden zijn voor groepen en individuen.

2.1 Categorisering van percepties

In veel samenlevingen wordt afval geassocieerd met vervuiling en hygiëne. Dit hoeft echter niet voor iedereen het geval te zijn, zo stelt Drackner (2005: 171):

'What is waste to whom? One man's waste may be another man's livelihood.'

Opvattingen in een samenleving over vervuiling zijn volgens Douglas (2002: 36) onderhevig aan een systeem van geordende verbanden en overtredingen die dit systeem verstoren. Ze stelt:

'Dirt is the by-product of a systematic ordering and classification of matter, in so far as ordering involves rejecting inappropriate elements [...] in trying to focus on it we run against our strongest mental habit. For it seems that whatever we perceive is organized into patterns for which we, the perceivers, are largely responsible (ibid.).'

Het gaat Douglas niet om het object dat men als *dirt* ziet, maar de plaats waar het zich bevindt. Een voorbeeld hiervan is de wisselende perceptie van een paar schoenen die niet als vies worden ervaren, maar dit wel worden wanneer ze op het aanrecht naast een bord eten staan. *Dirt* is enkel *dirt* wanneer het zich niet op de juiste plaats bevindt.

Viney (2011)⁶ stelt daar tegenover dat afval of *dirt* niet aan één plek verbonden moet zijn voordat het kan worden gedefinieerd. Hij stelt:

⁶ Viney, W. (2011) 'Unproductive and Uninhabited: Wastes of Place and Time' <http://narratingwaste.wordpress.com/>, geraadpleegd op 22-06-2014.

'We recognise waste everywhere and not just in the places where we think it 'should not' be. We can find rubbish in the gutter, in the bin, on the living room floor, anywhere, everywhere; it is not territorally discrete, indeed, it is often felt to exceed any one place' (ibid.).

Afval moet volgens hem niet gezien worden als een passief object dat wordt vervoerd van plek naar plek, maar als iets dat deze plek 'verwordt'. Hij vult aan dat *waste*, afgeleid van het Latijnse *vastus*, het stamwoord *vast* oplevert, wat ook leeg, immense of enorm betekent. Dit leidt volgens Viney (*ibid.*) tot een bredere kijk op *waste*, namelijk niet alleen als '*matter out of place*', maar ook als '*matter of place*'. Deze bevinding tikt ons op de vingers bij de veel voorkomende associatie van afval als relatief klein object in relatief grote ruimten.

In deze scriptie zullen we zien dat de betekenis van afval wel degelijk kan worden gevonden in het volgen ervan en dat de waarde van een ogenschijnlijk passief object veel invloed heeft op ruimte waarin het zich bevind. Gee (2010: 9) benadrukt dat waardetoekenning hierin een grote rol speelt:

'Waste is a form of pollution, marked as such by having participated in a process; that process is one wherein substance stops being acceptable or even valuable and becomes unwanted or taboo [...] pollution then exists when a substance has crossed a border and becomes threatening to the system to which it no, improperly belongs' (ibid.).

In het citaat wordt gesproken over een proces van vergankelijkheid. Het proces waarin een object van waardevol naar ongewild geraakt, ontstaat volgens Douglas (2002: 3) in relatie tot de normen en waarden die een groep aanhangt.

'We can recognize in our own notions of dirt that we are using a kind of omnibus compendium which includes all the rejected elements of ordered systems. [...] it [dirt] then appears as a residual category, rejected from our normal scheme of classifications' (ibid.).

De ordening waarover Douglas (*ibid.*) spreekt wordt gevormd door gedeelde percepties van '*contagion*'. Deze gedeelde percepties moet een groep beschermen tegenover bijvoorbeeld ziekten en onreinheid. Drackner (2005: 171) vult aan dat een groep zich ook beschermt tegen de veroordeling van een andere groep. Dit noemt hij '*social contagion*'. Hij wijst met deze term o.a. op het feit dat een groep niet geassocieerd wil

worden met iets dat nadelig kan zijn voor de gemeenschap, zoals, vies of crimineel (*ibid.*).

Voordat afval bestudeerd kan worden, moet volgens Douglas eerst gekeken worden naar het handelen van een groep dat betrekking heeft op vervuiling en de verschillende interpretaties in kaart te brengen die aan dit handelen ten grondslag liggen. Drackner (2005: 175) biedt hiervoor een categorisering die er vanuit gaat dat afval onderhevig is aan een specifieke context. Uit zijn veldonderzoek naar percepties van afval onder de Tacneños in Peru, ontleent hij de volgende categorieën: *'waste as social contagion, waste as risk, waste as an asset, waste as someone else's problem, waste as belonging in dirty places'* (*ibid.*).

'Waste as social contagion' verwijst naar afval dat een groep negatief kan beïnvloeden. Het is een aanvulling op *'contagion'*, wat het systematisch verwerpen of waardevol achten van objecten vanuit gedeelde ideeën van vervuiling betekent.

Met *'waste as risk'* doelt hij op mogelijke dreiging voor de gezondheid en het milieu in de omgeving van de groep. Echter, zonder de aanwezigheid van een significant gevaar, stelt hij vast dat afval al gauw slechts beschouwd wordt als esthetisch ongemak.

De perceptie van *'waste as an asset'* verwijst naar de mogelijkheid afval te zien als iets waardevols. Zo is voor een verzamelaar afval iets waardevols, omdat het hem van geld kan voorzien. Deze notie staat dan ook direct in relatie tot informele en formele verwerkingsstructuren die in mijn onderzoeksveld plaatsvinden.

'Waste as someone else's problem' is een categorie waarin de schuld van een afvalverwerkingsystemen met tekortkomingen wordt neergelegd bij een ander individu of andere groep. Drackner (2005: 176) noemt dit een passieve doorwijzing met als doel het gedrag van een groep in bescherming te nemen. De hoogste autoriteit, de ophaaldienst of onderwijs worden vaak als schuldige aangewezen.

'Waste as belonging in dirty places' omvat de associaties die men passend vindt bij de gedachte aan een prullenbak of een opendump plaats en relateert aan de associatie van de schoenen op het aanrecht naast een bord eten; vervuiling op abnormale plek. Objecten worden toegekend aan de daarvoor bestemde plaatsen. Net als de gedeelde associaties, worden ook deze plaatsen vanaf het begin aangeleerd (Douglas, 2002: 45).

Een welkome aanvulling op de categorisering van Drackner in relatie tot afvalverwerking is de notie van tijd waarin een object van waarde veranderd en binnen of buiten de grenzen van het wenselijke wordt geplaatst. Viney (2014: 6) stelt ten aanzien van tijd:

'The value of things rises and diminishes according to the work they do or the future imagined for them, in other words, to their potential realized in time.'

In de empirie van deze scriptie zal dit nadrukkelijk terugkomen tijdens het volgen van afval over een periode van twee maanden in Pangandaran.

Volgens Drackner (2005: 180) is een categorisering van percepties van groot belang voor het wel of niet slagen van *top-down* geïmplementeerde afvalverwerking. Voor iedere groep kan volgens hem namelijk een andere benadering van belang zijn. Als voorbeeld stelt hij:

'[...] if you know that dropping litter in a specific context is more regulated by a social pressure not to destroy the enjoyment of clean spaces rather than by a cultural convention implying it is wrong to drop litter everywhere, you can design an information campaign that exploits this fact' (ibid).

Drackner benadrukt hier het belang van het kennen van de *riten* van een groep, voordat verspeelde aandacht uitgaat naar bijvoorbeeld onderwijs en milieubewustzijn. In het volgende citaat vullen Vergara & Tchobanoglous (2012: 272) dit argument aan:

'[...] the recognition that management solutions are local and contextual, should lead to a greater diversity of successful urban waste management systems'.

Ons eigen handelen en associaties in achtnemend en daarnaast luisterend naar deze auteurs kunnen we concluderen dat afval en *dirt* niet als een unieke, geïsoleerde begrippen zijn, maar als bepaalde objecten en associaties die door relativiteit worden omringd en daardoor verschillende betekenissen krijgen. Ik wil benadrukken dat, ondanks de prominente plek die afval krijgt toebedeeld in deze theoretische verantwoording, deze scriptie niet alleen tracht afval en haar context in kaart te brengen, maar juist in lijn van Drackner's argument het handelen van een groep en individu. Afval dient zich daarvoor een goed onderwerp, zo stelt Rathje:

'What people have owned and thrown away can speak more eloquently, informatively and truthfully about the lives they lead than they themselves ever may' (1992:54).

2.2 Verweving van formele en informele afvalverwerking

In het zoeken naar oplossingen op het gebied van afvalverwerking komen ‘formeel’ en ‘informeel’ veel terug in de literatuur (Medina: 2010, Aprilia *et al.* 2004: Pasang *et al.*: 2007, Vergara & Tchobanoglous: 2012, Nas & Jaffe: 2004). Ik ben me bewust van de nadelen in het gebruik van de deze woorden. Beide doen geen recht aan de dynamiek en verwevenheid van de verschillende activiteiten en actoren die plaatsvinden in afvalverwerking. Ik vermijd daarom het woord ‘sector’. Met ‘formele’ en ‘informele afvalverwerking’ verwijs ik in deze scriptie slechts naar een klein onderdeel, zonder te stellen dat de gehele afvalverwerking op die manier in elkaar zit.

2.1.1 Formele afvalverwerking

In geïndustrialiseerde staten is afvalverwerking veelal geïnstitutionaliseerd. In minder geïndustrialiseerde staten pogen staten de formele en informele actoren samen te brengen (Vergara & Tchobanoglous, 2012: 272). In een sterk urbaniserend land als Indonesië bestaan naast grote projecten als PROPER, PROKASIH, Blue Sky Program en het *3R Program*.⁷ Ook meer gedecentraliseerde systemen als *neighbourhood-based waste management* (NBWM) en *community based waste management* (CBWM). Beide vormen rekenen op participerende groepen met een verhoogde mate tot zelfregulering en milieubewustwording. Ze richten zich voornamelijk op het verwerken en terugdringen van *Municipal Solid Waste* (MSW) – Gemeentelijke afval. Deze programma’s stranden volgens Aprilia *et al.* (2011: 4) voornamelijk door een onderbelichte en ondergewaardeerde informele afvalverwerking.

2.1.2 Scavenging

Informele afvalverwerking wordt in de literatuur geassocieerd met een variëteit aan werkzaamheden van ‘scavengers’ die afval verzamelen, sorteren of/en doorverkopen (Pasang *et al.*, 2007). De karakteristieken van een *scavenging*-systeem vallen volgens DiGregorio (1994: 1) uiteen in; ‘*a recognition of waste as a resource and a varying degree of social opprobrium*’. De Wereldbank (2012: 16-12-2013)⁸ benadrukt hun status als ‘*the poorest*’ en ‘*the long-suffering residents*’ van de stad, gebonden aan een veelal corrupte overheid.

⁷ *Declaration of Indonesian Movement for Waste Care* (2014) Het Ministerie van Publieke Dienstverlening en het Ministerie van Milieu hebben op 24 februari 2014 in Surabaya een resolutie ondertekent voor het *3R program*, <http://www.thejakartapost.com/news/geraadpleegd> op 28 februari 2014.

⁸ The World Bank (2012) <http://web.worldbank.org/>, geraadpleegd op 16-12-2013.

Deze kenmerken worden gedeeld door o.a. Nas en Jaffe (2004: 347), maar geven tegelijkertijd niet de dynamiek, potentie en verscheidheid weer van *scavenging*. De variëteit aan werkzaamheden van *scavenging* zijn volgens Nas en Jaffe (*ibid.*) te verdelen in sociaal-culturele, technische, organisatorische en sociaal-politieke aspecten. Deze maken het onmogelijk een *scavengers* als één geheel te zien.

Technische aspecten betreffen *'the life of waste'* en al de verschillende handelingen en technieken waaraan een object onderhevig is. Sociaal-culturele aspecten verwijzen naar de status van *scavengers* ten opzichte van de meerderheid van de samenleving waarbinnen ze participeren. Binnen dit aspect passen associaties met een slecht zelfbeeld, een laagopgeleide groep en het worden beschouwd als 'vuil'. Zo worden *scavengers* in India betiteld als 'Dalits', of 'onaanraakbaar', omdat ze gezien worden als de onderste laag van het kastensysteem.

Het organisatorische aspect verwijst volgens de auteurs naar de vele activiteiten en actoren die ieder op een eigen manier in verbinding staan met de formele afvalverwerking. Het sociaal-politieke aspect verwijst tenslotte naar de politieke houding ten opzichte van *scavengers*, waarin soms wel en soms niet naar een samenwerking wordt gezocht.

2.1.3 Ontkenning en verwerving

In veel landen worden werkzaamheden, die voornamelijk plaatsvinden bij het uitblijven van formele afvalverwerking, niet erkend (Vergara en Tchnobanoglous, 2012: 289). De diensten die ze leveren aan de overheid worden in *United Nations Habitat* (2010: 138) cynisch omschreven als: *'The subsidy from the poor, to the rest of the city'*. Het onderstaande citaat laat de relatieve verwevenheid tussen beide vormen van afvalverwerking zien.

'The informal production relations of the scavengers are completely intertwined with formal municipal work. Under the sway of existing perceptions about scavengers, as doing dirty, unhealthy work and being a criminal outcast, the larger society and local authorities generally aim for increased integration and formalization of the solid waste system' (Nas & Jaffe, 2004: 340).

Uit het citaat blijkt dat volgens de auteurs *scavengers* zijn onderhevig aan marginalisatie. Deze wordt eveneens gesignaleerd door Medina (2010: 8) die stelt dat *scavengers* over het algemeen gezien worden als vies, smerig, ongewenst en regelmatig geassocieerd worden met criminaliteit. Ook Sicular (1993: 172) laat in zijn onderzoek

naar afvalverzamelaars in de Jati Dua gemeenschap in Bandung zien dat er sprake is van ingewikkelde machtsrelaties die actoren in afvalverwerking verbinden:

Every time a scavenger enters into a tie with a receiver, or a receiver with a Bandar (gemeenschapsleider), or a Bandar with an agent or factory, it is at once a reproduction of the institution of tying and an instance of power being put into practice (ibid.).

Hetgeen de gebondenheid tussen *scavengers* en de dominante groepen tot stand brengt is volgens Sicular (1993: 84) een *debt obligation*. Een vooraf verstrekt startkapitaal voor de aanschaf van materiaal, dat niet kan worden afbetaald door een constante onderwaardering van hetgeen verzameld is (*ibid.*). *Scavengers* blijven daarom aan een schuld vastzitten die ze aan hun gemeenschapsleider bindt. Deze gemeenschapsleider blijft de groep onder zich van basisbehoeften voorzien in ruil voor de arbeid die ze leveren. In de woorden van Nas en Jaffe (2004: 340):

'The work relations in the solid waste system between scavengers, municipal refuse workers, small middlemen, big middlemen and factories can, however, also be characterized as patron-client relationships based mainly on mutual trust and cemented by rather stable product delivery and money lending patterns.'

Zolang uitbuiting en onderwaardering plaatsvindt is het onmogelijk naar een goede samenwerking te zoeken tussen de informele en formele afvalverwerking (*ibid.*).

2.1.4 Een onderbelichte dynamiek

Naast uitbuiting bestaan er andere redenen voor het mislukken van veel programma's waarin gezocht wordt naar een verbeterde samenwerking. Aprilia *et al.* (2011: 4) stellen dat dit o.a. komt door de onderbelichte sociale context van de informele afvalverwerking. Een goede samenwerking begint met het definiëren van een sociale status van actoren in de informele afvalverwerking die rekening houdt met respect in plaats van afwijzing en de grote diversiteit die hiermee gepaard gaat (Nas en Jaffe, 2004: 344). In de woorden van Medina (2010: 11):

'The first step towards improving the collection and disposal of MSW [waste] requires finding out what informal activities around waste already exist – the number and importance of informal refuse collectors and scavengers.'

Informele afvalverwerking wordt nog teveel wordt gezien als onduidelijke gereguleerde en geregistreerde werkzaamheden, die dat niet zijn (Vergara en Tchnobanoglous, 2012: 272). Een beter besef van de verscheidenheid binnen *scavenging* systemen kunnen economische, sociale en milieu- voordelen opleveren voor de directe omgeving van actoren als afvalverzamelaars (Wilson *et al.*, 2006: 803).

Veel overheden staan *scavengers* toe waardevol afval te vergaren op TPA of TPS, maar vermijden een 'formele' samenwerking. Ze zijn nog te veel gericht op dure Westerse oplossingen, de capaciteit van stortplaatsen en het daarmee negeren van bestaande informele structuren (Pasang, 2007: 34). Een tendens die volgens Thomas (1999: 366) niet alleen voorkomt in de ontwikkeling van afvalverwerking, maar evenzo op andere gebieden van ontwikkelingswerk. Hij spreekt van een '*unquestioning adoption of western systems standards*' die vaak leidt tot niet-duurzame ontwikkeling. Voorbeelden van niet-duurzame ontwikkeling vinden we in de aanschaf van dure vervoermiddelen om afvalverwerking te stimuleren, zonder rekening te houden met een gebrek aan goede infrastructuur (*ibid.*).

Ferguson (1999: 257) stelt ten aanzien van de conceptualisering van moderniteit dat deze niet langs een linearre lijn van '*the next historical stage*' of '*a higher rung on the ladder*', moet worden gelegd. Wat staten tegenhoudt om bij deze linearre lijn weg te blijven, komt volgens Nas en Jaffe voort uit – '*a lack of much-desired modernity associated with these systems and individuals* (2004: 343).

Ferguson (1994: 178) legt de oorzaak van het mislukken van deze implementatie ook bij een anti-politieke aanpak van ontwikkelaars. Verwijzend naar zijn studie naar o.a. armoede in Lesotho stelt hij:

'[...] development agencies present the country's society and economy as lying within the control of a neutral, unitary and effective national government, and thus almost perfectly responsive to the blueprints of planners' (*ibid.*).

In de analyse van deze ontwikkelaars wordt niet rekening gehouden met de karakteristieken van een staat, zoals de bureaucratische elite en individuen die profiteren van corruptie. Problemen die voorkomen op dit gebied worden slechts gezien als gebrek aan organisatie, training en politieke besluitvorming en laatstgenoemde wordt vervolgens overgeslagen. Het beeld dat volgens Mathews (2011: 23-24) ontstaat is dat van met rook gevulde ruimtes waar ambtenaren worden vergezeld van experts en samen technocratische expertise vastleggen in planning. Vervolgens lijkt deze te worden

ingezet om een desbetreffende groep over te halen op een afstand toe te kijken. In de woorden van Ferguson (1994: 178):

'When a project is sent out to 'develop the farmers' and finds that 'the farmers' are not much interested in farming, and in fact, do not even consider themselves to be 'farmers', it is thus easy for it to arrive at the conclusion that 'the people' are mistaken, that they really are farmers and that they need to be convinced that this is so for it to be so.

Uit bovenstaand citaat blijkt dat *'the people'* volgens Ferguson (*ibid.*) worden neergezet als een ongedifferentieerde massa van individuen die de verkeerde keuzes maken en middels onderwijs kunnen worden gestimuleerd betere keuze te maken.

Een voorbeeld hiervan is het 3R programma (*vid. supra* p. 19). Woorden als *Awareness*, *Valuable asset* en *Recycling* moeten door middel van voorlichting aan de maatschappij worden gepresenteerd als een oplossing voor het afvalprobleem in Indonesië. Betrokkenen zijn de *Chamber of Commerce and Industry* (Kadin Indonesia), NGO's en verschillende religieuze besturen zoals *Nahdlatul Ulama* (NU) en *Parisada Hindu Dharma* (PHD). Er wordt wederom niet gesproken over samenwerking met bestaande informele afvalverwerking.

Wat betreft de informele afvalverwerking zijn juist de dynamiek en functie belangrijk bij het ontwerpen van afvalprojecten zo stelt ook Gutberlet (In Vergara en Tchnobanoglous, 2012: 290). Deze scriptie zal naast het onderzoeken van de bestaande stereotypering van informele afvalverwerking, ingaan op de pogingen tot implementatie van moderne technologie die niet aansluiten bij wat individuen nodig achten met betrekking tot afvalverwerking.

2.3 Participatie: grenzen en mogelijkheden

Een terugkerende term in mijn onderzoek is het idee van participeren door een groep in een afvalverwerkingsstelsel met informele of formele kenmerken in Pangandaran. Volgens Meidiana en Gamse (2010: 207) is de gemakkelijkste manier een groep te betrekken het heffen van belasting over het ophalen van afval. Daarnaast vormen gemeenschapsinitiatieven de beste oplossing (*ibid.*). Voorbeelden hiervan zijn vrouwenverenigingen voor de verzameling van afval, verbetering van samenwerking met *scavengers*, jeugdgroepen die afval verzamelen, micro-ondernemingen en wijkcompostering. Ze benadrukken hierin de rol van voorlichting, onderwijs en andere stimuli die gemeenschapsinitiatieven kunnen ondersteunen.

Dit is naar mijn mening een oppervlakkige manier van kijken naar vormen van participeren verwijzend naar het argument van Ferguson (1994: 178), met betrekking tot technocratie. Deze aanpak houdt daarnaast geen rekening met de eerder benoemde variëteit van informele systemen. Er wordt voornamelijk gekeken naar *top-down* gereguleerde activiteiten die de lokale overheid moet helpen, in plaats van het ondersteunen van de al bestaande structuur.

Een belangrijk concept in de discussie rond 'participatie', een term die al sinds de democratisering in 1960 terugkomt in plannen van ontwikkelaars, is de invloed van machtsrelaties. Zowel Mosse (1994) als Brown (1997) beargumenteren tegen het eind van de twintigste eeuw dat de benadering van participatie door ontwikkelaars tot dan toe in de praktijk te veel heeft geleid tot uitsluiting van bepaalde groepen. Brown stelt:

'[...] participation is likely to be an alliance between the local elites. [...] neo-populism undermines the legitimacy of the development professional in favour of a growing faith in the power of the rural poor themselves' (1997: 2).

Brown geeft hiermee kritiek op een tendens waarin ongelijkheden en machtsrelaties worden genegeerd en er 'lokaal' slechts weinig individuen meedingen in beslissingen die in hun belang zijn.

Nog steeds worden machtsrelaties gezien als hetgeen dat de grenzen aangeeft van participatie. Dit is eveneens één van de bevindingen van Minter *et al.* (2014: 7) die, ten aanzien van natuurbehoud en de rol hierin van de Agta gemeenschap in het Northern Sierra Madre Park, stellen dat participatie onderhevig aan machtsrelaties waarin een politiek dominante groep het participatieproces beïnvloedt. In de woorden van Crewe en Harrison (1998: 184):

'[...] aspirations towards participation, however genuine, take place in the context of existing relations of power and hierarchy [...] but a division between powerful developers and powerless recipients does not do justice to the complex power relations involved'.

Uit dit citaat blijkt eveneens de notie van machtsrelaties, maar ook de kritiek op het categoriseren van groepen als: 'de lokale eliten', 'de ontwikkelaars' en 'zij die worden buiten gesloten'. Crewe en Harrison (1998: 175) benadrukken daarom in de bestudering van participatie de keuze van een individu en zijn achtergrond.

'Choice takes places within the confines of structures at various level and is not, therefore, merely 'personal', but expresses past and present social relationships' (ibid.).

Deze benadering kan worden gebruikt in de bestudering van individuen die in een zelfde omgeving op een andere manier omgaan met de mogelijkheid te participeren in een project.

Er zijn daarnaast ook andere barrières die participatie beïnvloeden. Zo zijn er praktische redenen zoals communicatie, financiëring en logistiek die groepen kunnen beletten in het deelnemen aan bijvoorbeeld overleggen en beleidsbepalingen (Minter *et al.*, 2014: 6).

Hoewel mijn onderzoek niet over een beschermd gebied gaat of *indigenous peoples* zoals de Agta gemeenschap, die voor of nadelen ondervinden van een bepaald beleid, mijn thema kent wel degelijk overeenkomsten met natuurbehoud en de huidige beleidsvormen die hierin de boventoon voeren. Een voorbeeld daarvan is het *Community Based Natural Resource Management* (CBNRM) dat in Indonesië claimt zowel milieudoelen te realiseren als de positie van rurale gemeenschappen te verbeteren. Li (2002: 265) bekritiseert het discours van deze beleidsvormen, waarin volgens haar te weinig rekening wordt gehouden met de context van rurale gemeenschappen. Ten aanzien van CBNRM stelt zij:

'It takes the community as an essence or starting point (for identities, rules, and notions of justice) rather than as the result of community-forming processes' (ibid.).

Zolang CBNRM ontkent dat gemeenschappen, NGO's en staten onderdeel uitmaken van machtsrelaties en lokale initiatieven negeren, kan er van participatie weinig sprake zijn (2002: 266). Deze scriptie onderzoekt eveneens aan welke factoren participatie in afvalverwerking in Pangandaran onderhevig zijn. Het is belangrijk om vast te stellen dat iedereen op een bepaalde manier participeert in afvalverwerking. Wat voor afvalverwerking dat is en wie daarbij betrokken is, zal duidelijk worden in de empirische hoofdstukken.

3. Omong Ngobrol – Onderzoeksmethoden en technieken

Dalam percakapan kami, aku tuanmu dan Anda adalah murid saya. Omong ngobrol. In onze gesprekken ben ik jouw leermeester en jij mijn leerling. Pratend over 'koetjes en kalfjes'.

Gigih, 24 februari 2014

Dit hoofdstuk vertelt het verhaal van een antropoloog die, geïnspireerd door zijn klassiekers als Tsing en Ashforth, een pad heeft bewandeld gedurende 63 dagen van veldwerk in Pangandaran, Indonesië. De positionering ten opzichte van mijn informanten, de keuzes voor methoden en technieken die leidden tot specifieke data, beschrijf ik langs de lijn van zelfreflectie. Ik heb mij o.a. laten inspireren door de strategieën die Chambers (1994: 1231) verantwoordt onder de naam *Participatory Rural Appraisal (PRA)* en die een grote bijdrage leveren aan nieuwe ideeën over *action research*. Ze bieden een triangulatie tussen een zelfkritisch bewustzijn, persoonlijke verantwoordelijkheid en de samenwerking met informanten.

In het veld merkte ik dat elke situatie vroeg om een bepaalde systematische benadering en een kritische, selectieve toepassing van de methoden die ik had voorbereid. Voordat ik deze uitéenzet, moet ik vooropstellen dat mijn houding en gedrag in bepaalde situaties niet altijd onder de noemer van een bepaalde methode konden worden ondergebracht. Collega antropologen vallen hier wellicht terugvallen op de term *deep hanging out*, welke een zekere toevalligheid omschrijft in het verzamelen van data, ondanks een op voorhand zorgvuldig gekozen context. Ik kies echter voor een benaming die hetzelfde beschrijft, maar voortkomt uit persoonlijke intermezzo's die ontsprongen in en om het huis van mijn informant en gastheer. *Omong Ngobrol*.

Bovenstaande quote door Gigih, heeft mij er in het beginstadium van mijn veldwerk namelijk van overtuigd hoe ik mij vanaf dat moment zou positioneren ten opzichte van hem en informanten die ik later zou ontmoeten. *Omong Ngobrol* verwijst dan ook niet naar een methode, maar een bepaalde houding. In de woonkamer, op de veranda of rijdend langs de kust in zijn *becak*, zou ik de leerling zijn en hij mijn leermeester. De gesprekken die ik heb opgetekend en die eveneens een plaats hebben gekregen in deze scriptie, vormen de kern van een techniek die het beste is te omschrijven als een proces dat plaatsvindt tussen de leerling en zijn meester. Of, zoals Gigih het noemde *omong ngobrol* – 'koetjes en kalfjes'. Hoewel soms verweven met

social mapping, *transect walks* en systematische observatie die ik later zal toelichten, liep de *omong ngobrol* als een rode draad door mijn verkennende onderzoek en droeg deze positief bij aan mijn positionering in de gemeenschap Babakan. Van toerist naar waardevolle gast of zelfs vriend.

3.1 Drie invalshoeken

Vanwege mijn interesse in de subjectiviteit van afval was ik genoodzaakt dit onderwerp te bestuderen vanuit verschillende invalshoeken. Deze invalshoeken wil ik niet als absolute categorieën neerzetten vanwege de mogelijke overlap tussen een informele en formele afvalverwerking op het gebied van werk en opvattingen. Daarnaast werd al snel duidelijk dat het weggegooide object geen rekening houdt met categorieën, maar zijn eigen weg gaat.

In het belang van mijn onderzoeksvraag wilde ik afval onderzoeken op het niveau van huishoudens, de formele en informele afvalverwerking. Ik kwam er door *transect walks* al snel achter dat in mijn *subdesa* Babakan, gelegen vlak naast *subdesa* Pangandaran, voornamelijk docenten, *tukang becak* (Javaanse fietstaxi), vissers en mensen werkzaam in kleinhandel in de toerismesector woonden. Ik besloot met elk van deze groepen te spreken, om een gevariëerd beeld van huishoudens te krijgen. De afvalproblematiek die de vissers in Pangandaran kennen is een apart onderzoek waardig en heb ik opzij gezet.

Allereerst kwam ik informanten te spreken die vanuit een aanstelling binnen de overheid iets met afval te maken hadden. Hieronder vielen overheidsfunctionarissen werkend voor de DKP en ook docenten die 'kennis' doorgeven over afvalverwerking.

Gelijktijdig kwam ik via Gigih in aanraking met informanten die werkzaam waren in de informele afvalverwerking. Dit waren achtereenvolgens *tukang rongsok* en *pemulung*. Dit zijn twee typen afvalverzamelaars die eveneens in andere delen van Indonesië bekend zijn (*vid. infra* p. 42). Ook sprak ik met informanten werkzaam op *tempat lapak* en *tempat penggilingan*, plaatsen waar afval in stappen verwerkt wordt (*vid. infra* p. 43)

Tenslotte heb ik data verzameld die relevant bleken voor het beantwoorden van mijn onderzoeksvraag. Zo waren vanwege de aanwezigheid van een zowel Javaanse als Sundanese achtergrond een deel van de methoden gericht op mogelijke verschillen in percepties en gedrag rondom afval.

3.2 Een nieuwe taal

Na een maand van intensieve studie aan de Gadjah Mada Universiteit in Yogyakarta sprak ik niet voldoende *bahasa Indonesia* om zelf interviews af te nemen. Vlak voordat ik afreisde naar Pangandaran stelde de Universiteit een vertaalster beschikbaar die mij zou bijstaan in de gehele veldperiode. Een prettige samenwerking met de Javaanse Aninda Pratiwi volgde en dit maakte het mogelijk door middel van opnameapparatuur interviews volledig af te nemen in het Indonesisch. Daarnaast onderhield Aninda contact met mijn vrouwelijke informanten die niet direct met mij contact wilden leggen. Ze werd mede vanwege haar Islamitische achtergrond volledig geaccepteerd in onze directe omgeving.

Zowel aan de samenwerking als aan de specifieke vertaalmogelijkheden zaten grenzen verbonden. Zo werd na een maand duidelijk dat haar eigen onderzoek leed onder de drukke agenda van haar Nederlandse onderzoekspartner. In overleg met Universiteit Leiden heb ik me vervolgens gericht op systematische en participerende observatie en interviews afgelegd waarbij ikzelf interviewde en opnam om later via een vertaalprogramma (*Google translate*) de antwoorden in detail door te nemen. Vanwege mijn basis *bahasa Indonesia* resulteerde dit na bijvoorbeeld een dag mee te hebben gelopen met een *tukang rongsok* in een veelvoud aan notities en fotomateriaal dat ik op een later moment met Aninda doornam. Ik ben me ervan bewust dat hoewel mijn onderzoekspartner voldoende Engels sprak, bepaalde woorden vanuit *bahasa Indonesia* anders in het Engels kunnen zijn vertaald dan mijn informanten zouden hebben gedaan als ze Engels zouden spreken. Een mengeling van kritische vraagstelling van mijn kant, een tot op het bot gemotiveerde Aninda en een behulpzame Gigih hebben er voor een verantwoorde vertaling gezorgd.

De laatste twee weken heb ik de intensieve samenwerking met Aninda weer opgepakt om *life history* en diepte interviews af te nemen bij mijn hoofdinformanten. Door systematisch samenwerken en open agenda's hebben we al mijn interviews teruggeluisterd, uitgewerkt in het Indonesisch en vertaald naar Engels. Ik ben me ervan bewust dat ik zonder een onderzoekspartner een beperkter aantal methoden had gebruikt.

3.3 Een mix van methoden

Ik heb tijdens mijn veldwerk gebruik gemaakt van een verzameling van verschillende methoden en technieken. De gekozen afwisseling hiertussen, ook aangeduid als *mixed methods*, faciliteert de triangulatie die door Bernard (2011: 298) wordt aangehaald om

vooringenomen conclusies in een onderzoek te voorkomen. Tijdens mijn veldwerk heb ik getracht de respondenten in hun context centraal te stellen en van daaruit te kiezen tussen verschillende methoden. Tabel 3.1 geeft een overzicht van de gebruikte methoden en respondenten.

Tabel 3.1 Methoden en technieken

Informanten	<i>Semigestr.</i>	<i>Trans. walks</i>	<i>Freelisting</i>	<i>Pilesorting</i>	<i>Lifehistory</i>	<i>Part.obs.</i>
Gigih						
Ratih						
Ardian						
Raisa						
Zakya						
Sosie						
Anggita						
Dedi						
Gilang						
Jajang						
Supriyadi						
Wagiman						
Karwen						
Rodin						
Totaal	16	3	11	13	8	4

In een werkperiode van twee maanden gebruikte ik ongestructureerde en semigestructureerde interviews. Eerstgenoemde gebruikte ik in combinatie met de technieken *pile sorting* en *free listing* terwijl laatstgenoemden gepaard ging met een *life history* techniek. Daarnaast maakte ik gebruik van *participatory mapping* (*social mapping* en *transect walks*) uitgevoerd in en rondom Pangandaran. Bij het volgen van de weg van het afval viel ik terug op participerende observatie en op een drietal scholen maakte ik gebruik van een visuele methode.

Social mapping en Transect walks

In de voetstappen van Chambers (1994: 1267) heb ik mij gericht op het *'handing over the stick'* principe waarin ik zoveel mogelijk de interactie en samenwerking heb gezocht met mijn informanten. In de verkennende fase koos ik daarom voor het gebruik van *social mapping* en *transect walks* als technieken voor *participatory mapping*. Geïnspireerd door Chambers (1994) en gesterkt door de gedachte dat Tsing (1993) een groot deel van haar data verzameld heeft via een enkele informant, Meratus-Dayak leidster Uma Adang, begon ik mijn zoektocht naar informanten bij mijn host Gigih. Mijn keuze voor het verblijf bij deze bijzondere man vloeide voort uit een eerdere kennismaking met zijn leraar Engels, tevens vriend van één van mijn academische contactpersonen in Nederland en wonend in Pangandaran. De man, alleenwonend en Engels sprekend, leek mij een goed beginpunt voor een verkennende fase. Wat ik eveneens in overweging bracht was het feit dat hij als *tukang becak* veel mensen zou kennen in mijn onderzoeksveld, daar niet alleen zijn klanten, maar ook mijn onderzoeksobject afval, overal te vinden zou zijn. Later zou duidelijk worden dat ik hier de gehele periode zou blijven. Niet alleen omwille van de ontstane vriendschap, maar eens te meer door de relatie van leerling en meester.

De mogelijkheid tot het samenstellen van een geografische kaart en de identificatie van nieuwe sleutelinformanten vloeide voort uit de interactie met Gigih en ook de eerste ontmoetingen met buurtbewoners en familieleden. Deze *social mapping of snowballing* (Bernard 2006: 211) ging gepaard met geplande *transect walks*. In deze wandelingen werd duidelijk welke woorden mijn informant verbond aan afval, handel, de gemeenschap. Zo werden eerste kenmerken van de formele en informele weg van het afval zichtbaar. Hier startte ook het optekenen van *emic* informatie waarvan mijn data zouden worden doordrenkt en eveneens de *etic*, waarin ik van buitenaf in mijn woorden de eerste analyses zou uitvoeren.

Semigestructureerde interviews

Bernard (2006: 211) stelt dat bij het gebruik van ongestructureerde interviews ervan kan worden uitgegaan dat de onderzoeker de informant over een lange periode vaker zal spreken. Ik ging in mijn eerste interviews eveneens uit van dit gegeven en daarbij volgde ik ook Bernards *'open up'* uitgangspunt, waarbij informanten de ruimte krijgen over allerlei zaken te praten. Wat in de praktijk bleek was dat de context van grote invloed was voor de keuze van de techniek. In het begin heb ik me daarop verkeken in het gebruik van deze interviews waarin ik ook technieken als *free listing* had opgenomen; 'noem de eerste vijf woorden die in u opkomen wanneer u denkt aan afval'.

Eerste ontmoetingen, waarin ik werd geïntroduceerd door Gigih of mijn onderzoekspartner Aninda Pratiwi, stonden niet in het teken van mijn onderzoeksvragen, maar van de ontvangst, de handdruk, de eerste woorden Indonesisch en de te roken *kretek* sigaretten die veel van mijn vragen letterlijk in rook deden opgaan. Een gepland ongestructureerd interview, resulteerde juist in een zeer gestructureerde kennismaking. Nadat ik de *free listing* had weggelaten, waarmee ik informanten zichtbaar afschrok, bleken deze op het eerste oog mislukte samenkomsten uiterst zinvol vanwege de vaak openhartige ontmoetingen die volgden en vormden daarmee een stevige basis van wederzijdse waardering. Ze maakten het mogelijk om informanten te betrekken in semigestructureerde interviews, welke in veel gevallen werden opgevolgd door diepte en *life history* interviews.

De semigestructureerde interviews vormden de basis van gesprekken met ambtenaren, maar ook arbeiders in de informele afvalverwerking en buurtbewoners. In ontmoetingen op overheidskantoren en bij ambtenaren thuis gaf het duidelijkheid over het tijdsbestek waarin het interview zou plaatsvinden, hetgeen Bernard (2011: 212) als een groot voordeel bestempelt van deze methode. In minder formele ontmoetingen bracht het voldoende helderheid over de te bespreken thema's, maar ook genoeg ruimte om andere gerelateerde onderwerpen te bespreken, zonder daarbij de controle te verliezen over het interview. Na een maand raakte ik gewend aan het van te voren inprenten van de in het Indonesisch gestelde vragen en gebruikte ik geen vragenlijst meer. Het niet in de weer zijn met pen en papier maakte de context minder formeel. Ik gebruikte een recorder voor de opnames die ik later zou vertalen met Adinda.

Life history interviews

Bernard schrijft dat ongestructureerde interviews in combinatie met *lived experience* hetgeen is dat vooraf gaat aan formele vraagstelling (2006: 213). Ik merkte in mijn onderzoekveld dat het juist de formele ontmoeting is, de eerder beschreven gestructureerde kennismaking, die vooraf ging aan semigestructureerde interviews, *life history* vragen en ongestructureerde diepte interviews. Om de onstane wederzijdse interesse uit te breiden naar een diepere laag, bezocht ik mijn hoofdinformanten in de tweede maand voornaemlijk in hun huis, op hun werkplek of langs de kust in een *warung*. Met name Ardian, Dedi, Ratih, Rodin, Karwen kwam ik te spreken over welke keuzes ze in de loop der jaren hadden gemaakt en waarom, die terug zullen komen in deze scriptie.

De weg van het afval

Voor de bestudering van afval besloot ik op voorhand de verschillende wegen die objecten afleggen te volgen. Deze *'follow the waste'* -techniek ging gepaard met het gebruik van een tweetal methoden; participerende en systematische observatie. Ik besloot te participeren in verschillende schakels in de informele afvalverwerking om op basis van een dag te zien welke personages en plaatsen objecten passeerden. Ferguson (1999: 98) zegt tenslotte dat mensen niet altijd doen wat ze zeggen. Bernard (2006: 342) stelt daarnaast dat dit bij uitstek een methode is die past bij een relatie van wederzijds vertrouwen en zowel de *pemulung*, *tukang rongsok* als de actoren op de *tempat lapak* en *penggilingan* had ik al één of tweemaal geïnterviewd.

Ondanks het 'volgende' karakter van mijn *'follow the waste'* -techniek, beschouw ik mijn rol niet als passief en slechts observerend. De handen gingen op zulke dagen zeker uit de mouwen, zoals te zien is op Foto 3.1, maar vanwege mijn houding, die trekken vertoonden van een onervaren voorzichtige antropoloog, beschouw ik mij in Bernards (2006: 346) termen zowel als *participating observer* en *complete observer*. Dit hield in dat ik mijn informanten kon bevragen over termen en handelingen die ik tot dan toe in kaart had gebracht en me eigen had gemaakt. Vervolgens kon ik deze *emic* situatie in de avond op de veranda met mijn onderzoekspartner analyseren in woorden die passen in de *etic* context.

Taal en tijdsduur waren de twee grootste factoren die grenzen stelden aan deze methode. Toch is deze zinvol gebleken omdat het naast observaties, notities en fotomateriaal ook de deur opende naar *life history* en diepte interviews, zoals te zien is in Foto 3.2.

Foto 3.1 Participerende observatie

Foto 3.2 Life history

Freelisting en pile-sorting

Voor de bestudering van huishoudelijk gedrag koos ik ervoor mijn respondenten een lijst van strategieën voor te leggen die ik tijdens mijn verkennende onderzoek in Pangandaran had gezien. Deze techniek, die het beste als een *pile-sorting* kan worden gezien, vergde een heldere instructie via mijn onderzoekspartner, daar een verkeerde woordkeuze zou kunnen leiden tot ‘sociaal gewenst antwoorden’ (Bernard, 2006: 238).

Ik maakte ook gebruik van de al eerder besproken *free-listing* techniek. Door deze op te nemen in semigestructureerde interviews, wilde ik te weten komen met welke woorden afval het meest werd geassocieerd. Trotter (Bernard, 2006: 204) gebruikte deze techniek om inzicht te krijgen welke associaties Mexicaanse Amerikanen hadden met bepaalde ziekten. Dit deed hij door het aantal genoemde associaties en de volgorde waarin dit gebeurde, in relatie te brengen met de achtergrond van de ondervraagden. De data die ik hiermee verkreeg vormt eveneens een bruikbare aanvulling op hoe in mijn onderzoeksveld uiting wordt gegeven aan percepties van afval.

Mindmapping

In het laatste stadium van onderzoek heb ik ervoor gekozen een drietal scholen te bezoeken met het doel te weten te komen wat er zowel vanuit het formele discours als thuis aangeleerd wordt aan kinderen en daarnaast te onderzoeken waarmee kinderen van verschillende leeftijden afval associëren. Een tweetal scholen maakten onderdeel uit van een éénmalige sessie. Het ging om jaargroep 5 en 7 met een totaal van 41 leerlingen.

Het vermijden van het woord ‘les’ verwijst naar de structuur van de techniek. De sessie bestond uit een *mindmapping*, waarmee ik mijn eigen inbreng zoveel mogelijk buitensloot, omwille van mogelijke *premises*. Met dit woord verwijst Deloria (2011: 201) naar vooraf geprojecteerde ideeën die van invloed kunnen zijn tijdens het veldwerk. In deze sessies zou dat gaan om Westerse ideeën van duurzaamheid, gezondheid, afval en hygiëne. Er werd regelmatig gevraagd: ‘*Hoe zou u dit doen?*’ en ‘*Hoe werkt dit in Nederland?*’. De sessie leidde ikzelf, ondersteund door Aninda Pratiwi.

In verband met de verscheidenheid en (soms) onleesbare zinnen heb ik gekeken naar 20 woorden die het meest frequent voorkwamen.

3.4 Seculiere bronnen

Geïnspireerd door Tsing (1993) die o.a. geprezen wordt om haar gebruik van een grote verscheidenheid aan bronnen, heb ik in een betrekkelijk korte tijd geprobeerd de hand

te leggen op een eveneens gevarieerde verzameling bronnen. Naast de primaire bronnen zoals interviews en observaties heb ik fotografisch materiaal verzameld met betrekking tot afvalscheiding in huishoudens, krantenartikelen en data over evaluatie en toekomstplannen van het afvalbeleid door de autoriteiten in Pangandaran. De bronnen dragen bij aan de context van afvalproblematiek in Pangandaran en zie ik als een directe aanvulling op de overige methoden.

3.5 Mijn respondenten

In deze paragraaf stel ik de lezer voor aan mijn hoofdrespondenten die ik gedurende twee maanden over een lange dan wel korte periode, intensief heb gesproken en soms ook heb gevolgd in het leven van alledag.

Persoonlijke achtergrond is een belangrijk thema in de analyse van mijn data, omdat het iets van de gelaagdheid kan laten zien op basis waarvan respondenten associaties hebben en keuzes maken met betrekking tot afval. Om tot deze achtergrond te komen heb ik in mijn respondenten in een *informed consent process* mijn onderzoeksdoelen, methoden en eventuele gevolgen van het onderzoek gedeeld. Daarnaast heb ik rekening gehouden met gevoelige informatie en deze niet terplekke met anderen gedeeld. Om mijn respondenten zoveel mogelijk in bescherming te nemen, verwijs ik naar ze met een pseudoniem en zal slechts deze *hardcopy* van foto's zijn voorzien (AAA: 2012, 1-5).

De volgorde waarin de respondenten worden voorgesteld is bepaald door hun verschijning in de hierop volgende hoofdstukken. Respondenten uit de inormele afvalverwerking worden in hoofdstuk 6 uitgebreid voorgesteld.

Pak Gigih is een bijzondere man bij wie ik gedurende twee maanden heb mogen wonen. *Pak* verwijst naar *Bapak* wat 'vader' betekent en wordt altijd genoemd in het spreken tot een ouder persoon. Mijn notatieblokken staan vol van deze verwijzing, maar in deze scriptie verwijs ik slechts naar het pseudoniem. Gigih is 62 jaar en geboren op de boerderij van zijn ouders. Hij had graag gestudeerd, maar daar was geen geld voor en daarnaast kreeg hij op jonge leeftijd een

leverziekte. Vanuit de bergen van Cickembulang is hij met zijn vrouw in Babakan neergestreken en kreeg twee kinderen. Hij begon 30 jaar geleden aan zijn huidige baan als *tukang becak*. Zijn vrouw werkt inmiddels al een jaar in Thailand als schoonmaakster. Ze hopen op deze manier de studie van hun zoon te betalen. Hun dochter is inmiddels getrouwd en heeft twee kinderen. Daarnaast heeft hij 10 jaar geleden een Engelse cursus afgerond bij een klein

carrièrebureau in Pangandaran. Dit leidde in de tijd die ik met hem doorbracht tot eigenzinnige en reflectieve uitspraken als: 'This is my life, my neighbours are different.' en, gevolgd door een schaterlach: 'My life is miserable, but my heart is satisfied'.

Foto 3.3 Gigih

Ibu Ratih is geboren op Sumatra in 1953 uit een huwelijk met een Javanaas/Sundanese moeder en een Sulawesi/Sumatraanse vader. *Ibu* verwijst naar moeder en kent het zelfde gebruik als *Pak*. Ratih's man is overleden en samen met haar zoon en dochter woont ze in Babakan, twee andere kinderen wonen in Banjar. Al in het eerste interview zei ze: '[...] ik ben niet een normale Indonesische vrouw, thuis schoonmakend en verder niets.' Die uitspraak is terug te zien in de vele omzwervingen in Europa en Zuid-Oost Azië. Uiteindelijk is ze een eigen

reisbureau begonnen, Lotus. Nu haar zoon dit reisbureau leidt, richt ze zich op haar vrouwengroep en de werkzaamheden rondom *Campernik*, haar afvalverwerkingsproject.

Foto 3.4 Ratih

Pak Ardian is 35 jaar en geboren in Pangandaran. Hij noemt zich zelf een '*anak pantai*' – kind van het strand. Inmiddels is hij getrouwd en heeft hij een zoon en een dochter. Na een jeugd waarin hij zoals veel jongeren in Pangandaran af en toe in de visserij werkte, afgewisseld met vele uren op de surfplank, kreeg hij een baantje als gids in het Nationaal Park. Elke dag maakte hij met vrienden het strand schoon om te kunnen voetballen. Op een avond werd hij gevraagd door iemand van de DKP om te komen werken als schoonmaker, met kans op een PNS-status (*vid. supra* p. 9). Een uitspraak die hij meermaals deed: 'Something to see,

something to do.' Hiermee doelde hij op de inkomsten die men vergaart uit toerisme, maar het missen van de verantwoordelijkheid om de eigen omgeving schoon te houden. Hij nam de baan aan en inmiddels heeft hij de één-na-hoogste positie. Zonder dat zijn baas het wist rondde hij dit jaar zijn master Management af.

Foto 3.5 Ardian

Zakya is 31 jaar en geboren in Tasikmalaya. Nu woont ze in Pangandaran en is ze getrouwd en heeft een zoon van 14. Ze is docent op de S1, een Islamitische basisschool. Ze wilde eerst journalist worden, maar haar moeder dwong haar tot het verkrijgen van een PNS-status en daarvoor moest men minstens drie jaar in het onderwijs

werken. Ze zou nu niet meer willen veranderen van baan.

Foto 3.7 Ibu Zakya en Aninda

Ibu Anggita is een 59 jarige weduwe en ze woont met haar twee kinderen vlakbij de plek waar ze is geboren. Ze behaalde een bachelor in onderwijs en een master in onderwijsmanagement. Nu is ze schooldirectrice van de middelbare school SMA in Pangandaran en daarnaast is ze actief in een vrouwengroep.

Foto 3.6 Anggita

Pak Dedi is een man van 35 jaar en is geboren in Malang, Oost-Java. Hij werkte 10 jaar als matroos en zegt over deze tijd: *'Ik voelde me vrij en onafhankelijk, maar ik heb alle slechte keuzes van mijn leven in*

deze tijd gemaakt. Terug op Java verhuisde hij met zijn toenmalige derde vrouw naar Pangandaran, Babakan. Hij richtte zich op de bestudering van de Islam en werd Ustad – geestelijk leider van de *subdesa*. Daarnaast heeft hij een visvijver en werkt hij in het weekend als gids in gebied A, zie Kaart 4.1 (*vid. infra* p. 39).

Foto 3.8 Dedi

4. De weg van het afval

‘The first stage is when they [objects of waste] are dangerous; their half-identity still clings to them and the clarity of the scene in which they obtrude is impaired by their

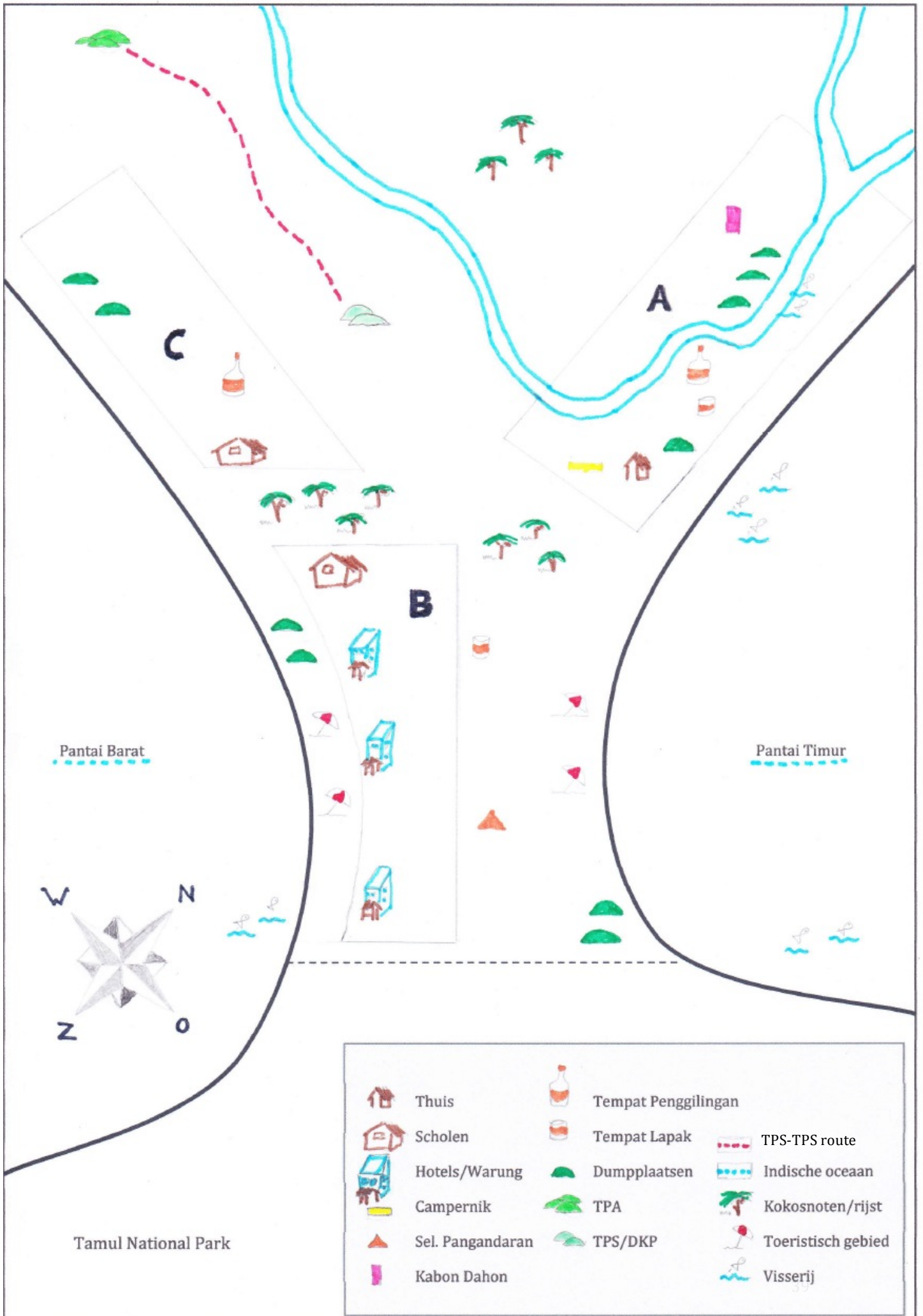
present.’ Mary Douglas (2002: 197)

Zo ongemakkelijk als afval zich laat definiëren als één object met één bijbehorende waarde, zo gemakkelijk is het waarnemen van in elk geval één van de vele weggegooide objecten in de straten van Pangandaran. Het is aannemelijk dat een zakje oploskoffie, gekreukeld langs de kant van de weg aan de Westkust, een voorgeschiedenis kent van productie, consumptie en uiteindelijk als weggegooid object. Tegelijkertijd bestaat voor eenzelfde type zakje aan de Oostkust heel andere toekomst. Voor elk van de *sampah dibuang* (weggegooid afval) geldt namelijk dat ze onderdeel uitmaken van een afvalstroom waarbinnen zij verschillende waarden en plaatsen toegekend krijgen door meerdere personen.

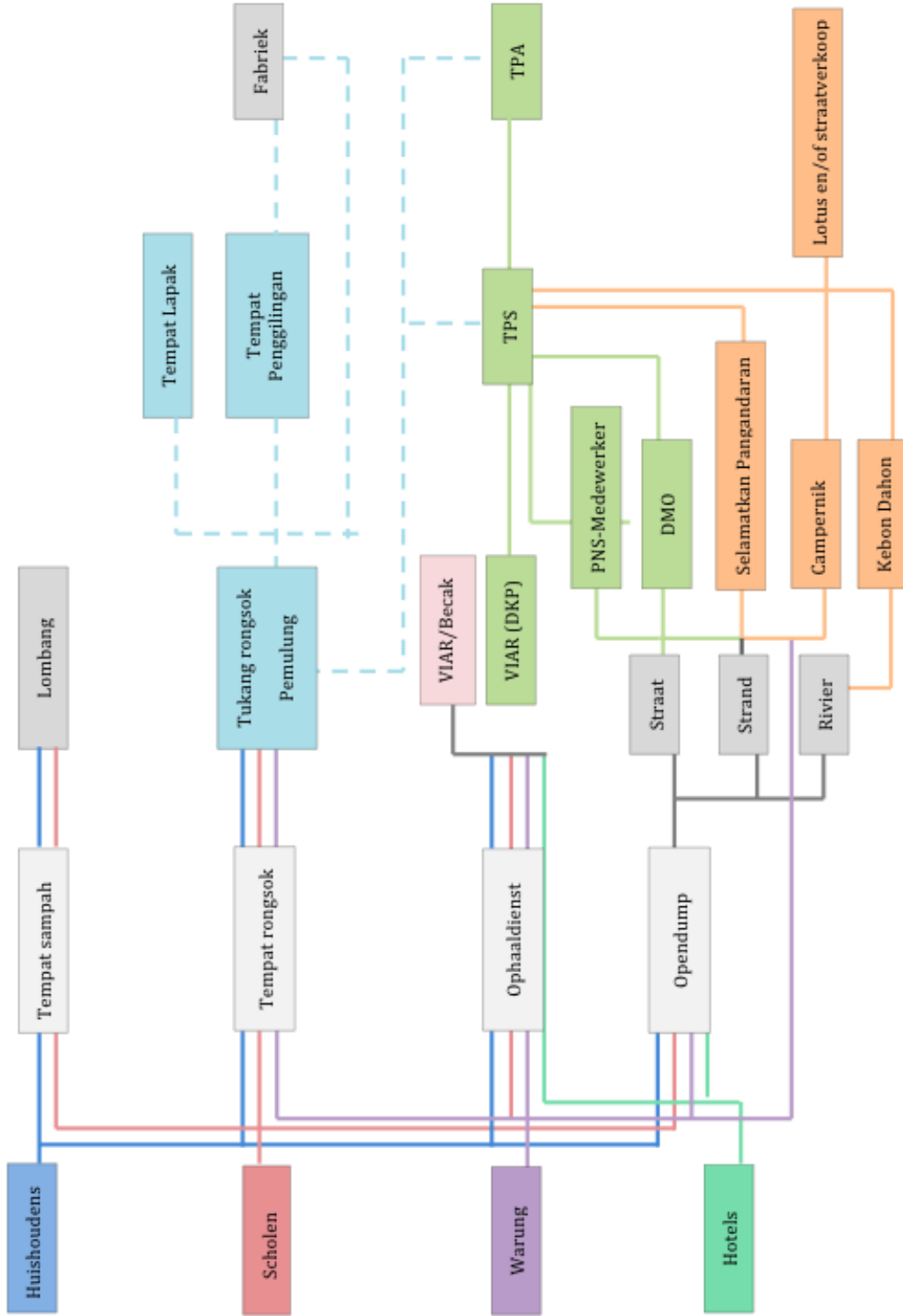
Voor de beantwoording van mijn onderzoeksvraag is het daarom van belang naast het zoveel mogelijk onderscheiden van verschillende vormen van afval, de variëteit van personen vast te stellen die invloed hebben op de weg van het afval. In Figuur 4.1 zijn diverse plaatsen en personages weergegeven die onderdeel uitmaken van de weg van het afval in Pangandaran. Deze schakels worden in dit hoofdstuk slechts feitelijk weergegeven, waarna ik in de hoofdstukken die volgen uitgebreid zal ingaan op contextuele verbanden zoals waarde en plaatstoekenning naar perceptie. Dit overzicht zal in elk hoofdstuk terugkomen.

De verschillende schakels in de omgeving van Pangandaran worden weergegeven in Figuur 4.1. De abstracte weg van afval in Figuur 4.1 krijgt in deze kaart een geografische aanvulling waarin de verschillende schakels geplaatst worden in hun specifieke gebied. Deze kaart geeft ook informatie over een aantal karakteristieken van Pangandaran zoals landbouw, visserij en de toeristmesector.

Kaart 4.1 Karakteristieken Pangandaran

Figuur 4.1 De weg van afval in Pangandaran

4.1 Huishoudens

Zoals is af te lezen in Foto 4.1 verzamelt een deel van de ondervraagde respondenten afval binnenshuis in een *tempat sampah* - afvalplaats. Bij een klein aantal van de ondervraagde huishoudens heeft dan al scheiding plaatsgevonden. Plantaardige objecten en kleine vormen van plastic worden verbrand, terwijl metalen objecten, bewerkt hout of plastic flessen worden bewaard in een aparte zak of op een hoop vlak naast het huis. Deze spullen worden *rongsok* genoemd en worden bewaard op een *tempat rongsok* - plaats voor waardevolle spullen. Afhankelijk van de gespaarde hoeveelheid wordt dit weggegeven of verkocht aan een *tukang rongsok* of *pemulung* - betaald of onbetaalde afvalverzamelaar.

Wanneer de *tempat rongsok* grotere vormen aanneemt noemen respondenten het een *banksampah*. Als deze volraken wordt de inhoud naar een *lombang* gebracht. Deze kuil van 1,5 m² ligt in een straal van 10 meter rond het huis en wordt slechts door één huishouden gebruikt. Dit verbranden gaat gepaard met het schoonvegen van de nabije omgeving met een *sapu* - bezem. Na ongeveer een jaar is de *lombang* vol, wordt hij met aarde afgedekt en graaft men elders langs het huis een nieuwe.

De *Dinas Kebersihan Pangandaran* (DKP) haalt alleen afval op bij huishoudens langs een verharde weg. Vanwege de rurale ligging van gebied A en het weinige materiaal en manschappen zegt de dienst hier geen afval te kunnen ophalen. Dit betekent dat maar een klein aantal huishoudens gebruik kan maken van deze service.

De *lombang* wordt hier dan ook veelvuldig gebruikt. Daarnaast maken huishoudens ook gebruik van *opendumping* zoals Foto 4.1 aangegeven.

In gebied B en C mogen huishoudens geen gebruik maken van een *lombang*. Gebied B maakt deel uit van het urbane Pangandaran en dient men met oog op overlast te betalen voor een ophaaldienst. Men hekelt de kwantiteit en kwaliteit van deze dienst, waardoor een deel is overgestapt naar particuliere ophaaldiensten. Dit kan een persoon zijn op een VIAR of een *becak* (zie Foto 4.2 en Foto 4.3). Ook deze inwoners gebruiken *opendumping*. Dit kan het strand zijn, een bosje, een leegstaand gebouw of de rivier (zie Foto 4.4 en Kaart 4.1).

Foto 4.1 *Lombang*

Foto 4.2 *VIAR*

Foto 4.3 *Becak*

Foto 4.4 *Opendump rivierbedding*

In gebied C geldt een verbod op het graven van een *lombang*, omdat de grond in bezit is van Susi Air, de plaatselijke vliegtuigmaatschappij. Toch verbrandt men ook hier het afval dichtbij het huis. Andere methoden zijn net als in gebied A en B *opendumping*, de ophaaldienst van de DKP en particuliere diensten.

4.2 Scholen, hotels en *warung*

De MI Bantar Kalong in Cikembulang en de SD2 Babakan verbranden plantaardig en plastic afval achter de school nadat het is verzameld in bakken. Eerstgenoemde bevindt zich in een ruraal gebied waar afval niet wordt opgehaald en de SD2 wil geen gebruik maken van de ophaaldienst vanwege ontevredenheid. De SMA in Cikumbulang scheidt het afval in verschillende bakken, waarna een deel wordt weggegeven aan *tukang rongsok* of *pemulung* en het andere deel wordt opgehaald door de DKP. De SMP in Panangung maakt wisselend gebruik van de ophaaldienst en de bovengenoemde

methoden. De afweging voor verkoop of weggave is de waarde van de *rongsok* waarover de school beschikt, dit verschilt van week tot week.

In gebied B bevinden zich 90% van de hotels. De afvalstroom komt hier op gang vanaf donderdagmiddag wanneer binnen- en buitenlandse toeristen naar Pangandaran trekken. Alle hotels dienen gebruik te maken van de ophaaldienst en in Tabel 4.1 is te zien wat er per klasse moet worden betalen. Op basis van het aantreffen van soms grote hoeveelheden afval op het strand, wordt aangenomen dat sommige hotels ook gebruikmaken van *opendumping*.

TABEL 4.1 OPHAALDIENST PANGANDARAN

Partij	In IDR p.maand	Dienst p. week
Huishouden	4000	1
School	10.000	1
Hotel class 1	15.000	2
Hotel class 2	50.000	2
Hotel class 3	70.000	2

Een *warung* is alles tussen een kraampje en een redelijk grote, met zeil overdekte winkel. De vele *warung* in gebied B kunnen geen gebruik maken van de ophaaldienst, omdat hun aanwezigheid daar verboden is en daarom niet als particuliere zaak worden gezien. Vanuit deze kleinhandel komt veel afval terecht op de weg, gelegen tussen de hotels en de *warung* op het strand. Een ander gedeelte wordt op het strand begraven of opgehoopt en in brand gestoken. *Plastik kopi*, de veelvoorkomende koffieverpakking in Indonesië, wordt door sommige *warung* apart gehouden en verkocht aan een recyclingprogramma *Campernik*. Ook hier worden waardevolle vormen van afval doorverkocht aan *tukang rongsok* en *pemulung*, zoals dit ook gebeurt in een aantal huishoudens en scholen.

4.3 *Tukang rongsok* en *Pemulung*

Een *tukang rongsok* is iemand die wordt aangestuurd door derden om *rongsok* op te kopen van huishoudens, hotels, scholen en *warung*. *Tukang* verwijst naar iemand uit een lage sociale klasse en *rongsok* naar waardevolle spullen.

Een *pemulung* verschilt niet veel van een *tukang rongsok*, enkel dat hij onafhankelijk te werk gaat en de *rongsok* niet van partijen koopt. Hij neemt deze mee zonder te betalen. Beide zijn werkzaam in de straten en op de pleinen van Pangandaran,

de TPS, de TPA, het strand en op opendump plekken. Afhankelijk van hun kapitaal maken ze gebruik van trucks, *becak*, kruiwagens, VIAR of lopen zij met enkel een tas om hun schouders.

4.4 Tempat lapak en Tempat Penggilingan

De reeds benoemde verzamelaars vormen met hun werkzaamheden een schakel tussen de eerste partijen (huishoudens, scholen, warung en hotels) en de *tempat lapak* en *tempat penggilingan*. De handel die plaatsvindt is afhankelijk van het aanbod in Pangandaran en de vraag van een *tempat lapak*, *tempat penggilingan* of fabriek. Er wordt gehandeld in *rongsok* of, zoals actoren het noemen; *barang-barang* – spullen. In Figuur 1.2 is te zien welke ik heb bezocht en wat hun ligging is.

Een plek waar *barang-barang* wordt verzameld, gesorteerd en wordt doorverkocht, wordt gezien als *tempat lapak* – dumpplaats. De vertaling doet anders vermoeden dan wat er gebeurt achter de veelal hoge afscheidingen met prikkeldraad.

Zorgvuldig wordt een scheiding aangebracht in de gekochte *barang-barang*. Men kan op zoek zijn naar *kaleng* (tin), *besi* (ijzer), *pet* (transparant plastic), *tembaga* (koper), *logam* (metaal), *kuningan* (messing), *aluminium*, *tulang* (botten) of *kelapa* (kokosnoot). *Tembaga* (17.000 IDR – €1.1 p.k.), *aluminium* en *tulang* (12.000 IDR – €0.80 p.k.) leveren het meeste op. Laatstgenoemde wordt gebruikt voor het maken van porselein en wordt slechts op kleine schaal verkocht. De interesse voor ander materiaal hangt af van de vraag en aanbod. Dit beïnvloedt eveneens de samenwerking met andere *tempat lapak*. Wanneer een eigenaar een aantal kilo *barang-barang* tekort komt om een partij van de hand te kunnen doen, kan hij deze bemachtigen door te ruilen met een collega. Actoren die werkzaam kunnen zijn op een *tempat lapak* zijn *tukang rongsok*, *tukang sortir* (sorteerder) en de eigenaar de plek.

Penggil verwijst naar het woord ‘molen’ en - *ingan* naar ‘activiteit’. Wat er op een dergelijke plek plaatsvindt is het sorteren, versnipperen, wassen en drogen van verzameld en gekocht plastic. Er wordt zoveel mogelijk transparant plastic (7000 rph p.k.) verzameld dat meer oplevert dan gekleurd plastic (4000 rph p.k.) vanwege de beperkte bewerkingsmogelijkheden. Van grote verzamelingen plastic word doppen, labels en metaal verwijderd, waarna ze gesorteerd worden op kleur en structuur. Nadat een machine het plastic heeft versnipperd, wordt het in water en zeep gewassen en te drogen gelegd. Wanneer deze is gewogen en in oude rijstzakken is samengebonden worden ze verkocht en opgehaald door een *fabrik plastik* uit Bandung of Wonoharjo. Deze transportkosten worden doorgerekend in de prijs, waarmee kan worden gesteld

dat een vat olie de prijs bepaalt van een zak versnipperd plastic of andere *barang-barang* verhandeld door deze partij.

Er vindt naast de samenwerking met *tempat lapak* en andere *tempat penggilligan* geen samenwerking plaats met de overheid. De samenwerking tussen deze partij en de fabrieken werkt op basis van door de fabriek gestelde targets of onafhankelijke handel. De fabrieken bevinden zich voornamelijk in Bandung, Cilacap en Ciamis.

4.5 Afvalverwerking op gemeenschapsbasis

Naast een school, langs de weg, in een rivierbedding of op het strand, het zijn allen plekken die eerder genoemde partijen gebruiken als opendump plaats. Naast het weggooigedrag van de bewoners en toeristen in Pangandaran zijn het ook bewoners in de hoger gelegen regio's Citumang en Putra Pinga waarvan afval terecht komt in beekjes. Bij regenval vervolgt dit afval zijn weg naar het lager gelegen Pangandaran en komt ook terecht in de rivierbedding of via de baai op het strand. Er zijn een aantal organisaties die nog een laatste bestemming geven aan afval op opendump plaatsen.

Campernik

Campernik is een vrouwenorganisatie die van plastic koffiezakjes tassen en broches maakt en deze via commercie als 'doe-het-zelf-sessies' en de Lotus-shop aan binnenlandse en internationale toeristen verkoopt. Het plastic wordt in hun eigen huishouden, maar bovenal verzameld op het strand in en de warung. De omzet wordt verdeeld middels het verdeelsysteem van een *arisan*.

Selamatkan Pangandaran

Dit is een actiegroep die door middel van sociale media bewoners en toeristen oproept mee te helpen met de opruimacties die ze organiseren. Deze vinden plaats op het Westelijke strand en gebied B. Het afval wordt vervolgens naar de TPS gebracht.

Kebon Dahon

Dit is een organisatie die zich richt op het ophalen van afval in de rivierbedding en de visvijvers in *subdesa* Kebon Carik beide gelegen in Oosten van gebied A. Hetgeen verzameld is wordt op dit moment verbrand en verkocht aan een *tukang rongsok*.

Destination Mobilisation Organisation (DMO)

DMO representeert de stakeholders in de toeristenbranche en ontvangen per jaar 60.000.000 IDR (€3.600) vanuit *Kementerian Pariwisata* - Ministerie van Toerisme. De organisatie komt alleen in actie tijdens het hoogseizoen en rond de jaarwisseling, wanneer het met behulp van een vijftigtal studenten afval ophalen in gebied B. De organisatie valt onder de verantwoordelijkheid van de DKP.

4.6 De ophaaldienst

De DKP of *Dinas Kebersihan Pangandaran* (schoonmaakdepartement) valt onder *Dinas Perkerjaan Umung* – Departement van Publieke Dienstverlening. De taak van de DKP is het afval vanuit urbane gebieden naar de TPS te transporteren. Hier werden eerst grote trucks voor gebruikt, maar sinds 2013 hebben deze plaatsgemaakt voor 15 VIAR-motors. Daarnaast beschikt de DKP over PNS medewerkers (*vid. supra* p. 9) die in kleine groepen in een RT worden ingezet om huishoudelijk vuil op te halen en opendump plekken schoon te maken.

Elke Rukun Warga⁹ (RW) dient een lijst op te geven van mensen in de verschillende Rukun Tetangga (RT) die gebruik willen maken van de ophaaldienst. In voorgaande jaren werd gewerkt aan de hand van een door de regio Ciamis en Pangandaran vastgesteld target van 250.000.000 IDR (€15000). Dit is het bedrag dat minimaal moest worden verdiend aan het ophalen van afval. Sinds Pangandaran een eigen regio is, geldt dit niet meer en bestaat er geen richtlijn.

Op de TPS worden PNS medewerkers ingezet om zoveel mogelijk afval te scheiden. Wanneer de TPS vol raakt huurt de DKP een tweetal bulldozers van de aangrenzende regio en rijden de trucks op en neer naar Porbahajo, waar de TPA zich bevindt. De TPA wordt ondanks het beleid vastgesteld in 2011, waarin plannen zijn uitgeschreven voor het verwerken van afval, gebruikt als opendump. De DKP heeft PNS medewerkers in dienst die het afval verspreiden over de TPA en optekenen wat het volume is van het gestorte afval. Op de helling langs de noordkant van de in totaal 4 hectare aan opgehoopt afval, werken een tiental *pemulung*. Buiten de scheiding die deze groep aanbrengt is er geen sprake van verdere verwerking.

⁹ Een RW is een verzameling van gemeenschappen (RT) en valt onder een subdesa (wijk). Deze maakt onderdeel uit van een *desa* of *kelurahan* (dorp) welke valt onder een *kecamatan* (subdistrict). Deze vormen samen een *distrik* (district) welke kunnen worden geschaard onder een *kabupaten* (regio).

De weg van het afval zoals hij in dit hoofdstuk is weergegeven, kan zeer kort zijn, maar ook erg dynamisch en via allerlei schakels lopen. In huishoudens, scholen, hotels en *warung* wordt afval verzameld, verbrand, gedumpt, verkocht en/of opgehaald. Verbranding vindt plaats in een *lombang* naast het huis, terwijl voor *opendumping* meestal plekken buiten de gemeenschap worden gebruikt. *Rongsok* wordt verzameld op een *tempat rongsok* en weggegeven of verkocht aan *tukang rongsok* en/of *pemulung*. Deze objecten vervolgen een weg via een *tempat lapak* en/of *tempat pengilangan* die ze bewerken of direct doorverkopen aan fabrieken op Java in Bandung, Cilacap of Banjar.

Er bestaan in Pangandaran een aantal gemeenschapsinitiatieven die afval naast de bovenstaande methoden ook op een eigen manier verwerken. Ze richten zich op het schoonhouden van hun gemeenschap door recycling, onderwijs en acties.

Afval wordt in de meeste gevallen opgehaald door de VIAR's van de DKP. Door ontevredenheid en gebrek aan materieel gebruikt men soms een particuliere ophaaldienst. Beide diensten verzamelen het afval op de TPS waarna het naar de TPA wordt gebracht. De DKP staat toe dat *Pemulung* en *Tukan Rongsok* zowel op de TPS als op de TPA *rongsok* van afval wordt gescheiden.

5. Keuzes over afval in het huishouden

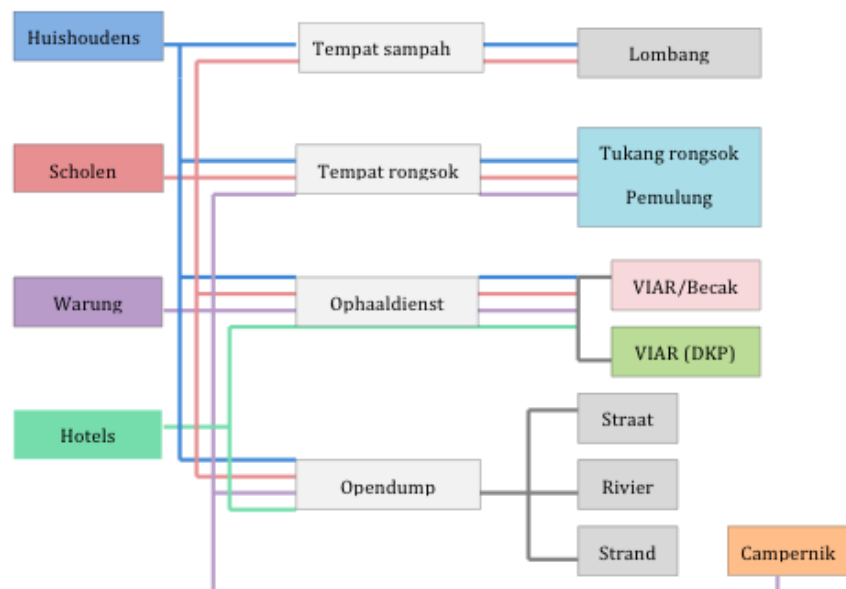
Lihatlah Mas Bastiaan, semua orang membakar Sampahnya di sini, aku bukan satu-satunya.

Kijk Mas Bastiaan, iedereen hier verbrandt zijn afval, ik ben niet de enige.

Gigih 15 februari 2014

In dit hoofdstuk staat de persoonlijke benadering met betrekking tot het verwerken van afval van de huishoudens in Pangandaran centraal. Het gaat achtereenvolgens in op omgang met afval, percepties van afval in specifieke woorden en opvattingen over schoon en niet schoon in het Pangandaran van nu en 35 jaar geleden. In Figuur 4.2 is de weg van het afval waarin huishoudens de eerste schakel vormt.

Figuur 5.1 Strategieën in huishoudens

5.1 Strategieën van afvalverwerking in huishoudens

Aan de hand van mijn semigestructureerde interview heb ik de respondenten gevraagd of ze afval in verschillende groepen scheiden en wat ze vervolgens doen met de gescheiden objecten. In deze free-listing werden drie categorieën het meest frequent genoemd: *bakar sampah* (verbranden van afval), *menjual* (verkoop), *layanan DKP* (ophaaldienst). In de volgende paragrafen ga ik in op deze manieren van afvalverwerking.

Tabel 5.1 Strategieën huishoudens per gebied

Huishoudens per gebied	Verbranden	Lombang	Verkopen en/of weggeven	DKP	VIAR	Becak	Composteren
Gebied A							
1							
2							
3							
4							
5							
6							
Gebied B							
7							
8							
9							
Gebied C							
10							
11							
12							
13							
14							
15							
Tot. freq.	9	8	10	4	1	3	1
Tot. %	60	53	67	28	7	20	7

5.1.1 Verbranden

Niet alleen doen de grote rookwolken langs de kant van de weg en de smeulende hopen as uit meerdere *lombang* vermoeden dat een groot deel van de bevolking rondom Pangandaran weleens afval verbrandt, in Tabel 5.1 is af te lezen dat 60% van de ondervraagde huishoudens dit bevestigt. 20% van de ondervraagde huishoudens bevinden zich in gebied B. Het is verboden om hier een *lombang* te graven, maar alle drie geven aan die het liefst te gebruiken. In plaats daarvan verkopen of geven ze een deel van het afval en gebruiken ze de ophaaldienst (DKP en/of *becak*).

Van de tien huishoudens die afval verbranden zegt meer dan de helft dat ze dit doen in een *lombang*. De huishoudens die o.a. over een *lombang* beschikken zijn die van Raisa, Gigih en Anggita, wonend in gebied A.

‘Ik houd droge en natte afval gescheiden. Mijn droge afval bestaat vaak uit klein plastic en natte uit groente en fruit. De eerste groep verzamel ik binnen in een *kresek* (een kleine plastic zak). Wanneer deze vol is verbrand ik hem. Het natte afval gooi ik direct in de *lombang*, maar verbrand ik niet direct. [...] Ik verbrand alleen in de namiddag en alleen als alles droog is.’

Raisa 10 februari 2014, Kerang Gedang, Babakan.

‘Ik verzamel nat en plastic afval in de keuken en als mijn mandje vol is verbrand ik het in de lombang. Dit doe ik ongeveer twee keer per week.’

Gigih 14 februari 2014, Kerang Gedang Babakan.

‘Er is ons verteld hier (Babakan) een lombang te maken, omdat de overheid het afval niet ophaalt. Dat is prima, hier is ruimte. Ik kijk of alle kleren binnen zijn en dan verbrand ik. Als ik het plastic niet verbrandt ligt het hier over 200 jaar nog en dat verstoort de plantgroei in mijn tuin.’

Anggita, 12 februari 2014, Pantai Timur, Babakan.

5.1.2 Verkopen

Tweederde van de huishoudens verkoopt of geeft een deel van hun afval aan *pemulung* of *tukang rongsok*.

‘De *tukang rongsok* haalt mijn kranten en plastic flessen op. Ik krijg voor een kilogram kranten 400 IDR Ik wacht totdat ik veel heb verzameld en vraag dan via de *warung* achter mijn huis of hij (*tukang rongsok*) het kan ophalen.’

Raisa, 10 februari 2014, Kerang Gedang, Babakan.

‘Ik verbrand geen afval want dit is verboden in onze RW. Ik scheid hard en waardevol plastic van de rest. Soms verkoop ik het, maar soms leg ik het buiten voor de deur zodat *pemulung* het op kunnen halen. Ze helpen me mijn afval te verminderen. Als ik in een creatieve bui ben gebruik ik plastic voor *seni budaya ketrampilan* - les in kunst, cultuur en vaardigheid.’

Zakya, 17 februari 2014, Pangandaran.

‘Ik verzamel voorwerpen voor mijn schoonzoon. Plastic flessen en metaal. Ik bewaar deze op de *tempat rongsok* achter het huis. Pas gaf ik hem een *bermotor knalpot* – een motoruitlaat.’

Gigih, 14 februari 2014 Gerang Kedang, Babakan.

‘Ik verzamel kokosnoten, rooster ze en verkoop ze. Daarnaast verzamel ik kranten. Plastic was vroeger niet veel waard, maar nu stijgt de prijs. Eigenlijk moet je creatief zijn. Ik heb bijvoorbeeld plekken gevonden in Banjar, Tasknolaja en Sideraja waar ik *rongsok* verkoop. Afval is geld en ik hoop ook anderen hiervan te overtuigen.’

Ardian 19 februari 2014, TPS, Pangandaran.

In sommige gevallen wordt er zeer waardevolle *rongsok* verkocht, zoals de *motor knalpot* van Gigih, maar over het algemeen spreken de respondenten niet over het

verkopen van *rongsok* als een zeer winstgevende handel. Respondenten geven ook aan afval zoveel mogelijk te verkopen, omdat ze niet willen dat *pemulung* hun afval doorzoeken.

5.1.3 Ophaaldienst

In Tabel 1.5 is ook af te lezen dat 27% van de ondervraagde huishoudens gebruik maken van een particuliere dienst. 20% betaalt hiervoor een *tukang becak* en 7% maakt gebruik van een VIAR waarmee eveneens afval wordt opgehaald. Slechts 28% van de huishoudens gebruikt de *layanannya DKP*. Veel van de huishoudens hebben dan ook één of meerdere aanmerkingen op deze dienst. Bij het gros hiervan gaat het om de frequentie van ophalen en de kosten die gepaard gaan met de dienst. In hoofdstuk 8 ga ik dieper in op de achtergrond van deze kritiek.

‘Ik gebruik soms de DKP ophaaldienst. Ik heb een voorkeur voor verbranden, omdat de ophaaldienst niet altijd komt. Ik betaal ze daarom ook niet een vast bedrag. Wanneer ik ze buiten zie, loop ik snel naar ze toe en geef mijn afval mee.’

Raisa, 10 februari 2014, Kerang Gedang, Babakan.

‘Ik maak geen gebruik van de DKP ophaaldienst, omdat ze nooit op tijd zijn. Ik heb een tijd het afval zelf naar de TPS gebracht, maar omdat ik het vies vind maak ik nu gebruik van een *tukang becak* die het ophaalt. Ik betaal hem 20.000 rph (€1,2) per maand, erg goedkoop.’

Zakya, 17 februari 2014, Pangandaran.

‘Ik zou mijn afval niet verbranden als de DKP beter werk zou leveren. Ik word gedwongen afval te verbranden. Mijn buurvrouw is begonnen de ophaaldienst te gebruiken, maar al na een paar weken verschenen ze niet meer.’

Deze bovenstaande uitspraken gaan gepaard met ideeën over hoe de overheid afvalverwerking in Pangandaran zou moeten aanpakken. In hoofdstuk 8 ga ik hier dieper op in.

5.2 *Eman-eman, Nya'ah en Deuh-deuh: Taal en afval*

Om erachter te komen waarom mijn respondenten objecten een bepaalde plaats of behandeling toekennen, heb ik hun vragen gesteld die het mogelijk maken te onderzoeken of verschillende woorden manifestaties zijn van het verschillend

beoordelen van de waarde van objecten. Zo gebruikt men bijvoorbeeld voor objecten die verkocht kunnen worden het woord *rongsok* of *barang-barang*. De waarde van *rongsok* varieert, omdat hij afhankelijk is van de vraag en het aanbod van specifieke objecten (*vid. supra p. 47*). Dit bepaalt vervolgens of de objecten worden bewaard, verkocht, worden verbrand, opgehaald of elders weggegooid.

Tabel 5.2 Verdeling Java - Sunda

<i>Achtergrond</i>	Respondenten	Tot. %
Sundanees	5	31
Javaans	7	44
Beide	4	25
Tot. freq.	16	100

Zoals eerder is beschreven heeft mijn veldwerk plaatsgevonden in een gebied waarin mensen wonen met een Sundanese, een Javaanse achtergrond of een mengeling van beide. De informatie in Tabel 5.2 weerspiegelt dit beeld. Van mijn respondenten zijn er 5 van Javaanse afkomst en 7 van Sundanese afkomst, terwijl 4 zegt een mengeling te zijn van beide of van een andere achtergrond. Alhoewel beide groepen over het algemeen het woord *sampah* gebruiken wanneer ze praten over objecten waarvan ze af willen, kan ook het Sundanese *uwuh* of het Javaanse *runtah* gebruikt worden. Uit de interviews blijkt echter dat er geen verschil bestaat in objecten die worden geschaard onder beide woorden. Toen ik hun wanneer *sampah*, *runtah* of *uwuh rongsok* wordt, werden de woorden *eman-eman*, *nya'ah* en *deuh-deuh* genoemd.

'Javanen houden ervan te verzamelen, om iets te hergebruiken in de keuken of voor iets anders. Sundanesen denken minder aan het hergebruiken van spullen. Vandaag kook ik Djengkol, morgen iets anders, maar wel met wat er is overgebleven van vandaag. *Eman-eman* is het gevoel dat bepaalt welke beslissing ik neem voor hergebruik van iets.'

Zakya, 17 februari 2014, Pangandaran.

'*Memang jangan dibuang dulu, eman-eman!*' – gooi het nog niet weg, maak er iets van! *Eman-eman* wordt ook in het Sundanees gebruikt, maar meer in de lage sociale klasse. In het Sundanees gebruiken we *Nya'ah* en *Deuh-Deuh*, hetzelfde als *Eman-eman*, maar ze komen voor in de hoge sociale klasse.'

Ratih 9 februari 2014, Babakan.

Voor een verdere ontrafeling van het woord 'afval' vroeg ik mijn respondenten wat de eerste woorden waren die in hun hoofd opkwamen bij het woord *sampah*. Deze zijn weergegeven in Tabel 5.3.

Tabel 5.3 Free-listing *sampah*

Associatie	Vertaling	Freq.	Freq. in top 3
Vies	Kotor	10	10
Geld	Uang	5	4
Probleem	Masalah	4	4
Verandering	Perubahan	1	0
Ongezonder	Kurang sehat	9	9
Gevaarlijk	Berbahaya	4	5
Stank	Bau	3	1
Recyclen	Daur Ulang	1	1
Compost	Kompos	1	1
Muggen	Lalat	3	1

Uit deze tabel valt af te leiden dat *kotor* niet alleen het meest is genoemd, het is eveneens het woord waaraan het vaakst als eerste, tweede of derde is gedacht. Ook staan 'geld' 'ongezond' en 'gevaarlijk' hoog in de lijst. Een toelichting:

'Afval is gevaarlijk, want wanneer het door de regen gaat rotten veroorzaakt het vliegen en deze zorgen voor ziekten. [...] Ik verbrand afval omdat het dan verdwijnt. Ook is de rook goed voor het weren van muggen en dient de as als *pupuk* - mest.'

Raisa, 10 februari, Kerang Gedang, Babakan.

'Waardevol, omdat mijn schoonvader werkte bij de *Dinas Perkerjaan Umung* in Bandung. Afval was de basis voor het onderwijs van mijn man. Mijn schoonvader verzamelde en sorteerde afval. Mijn man en schoonzus leven meer met deze gedachte, omdat hun vader er geld mee verdiende.'

Zakya, 17 februari 2014, Pangandaran.

Ik ben me ervan bewust dat de *free-listing* geen informatie geeft over woorden die mijn respondenten bewust niet noemen. Een reden hiervoor kan bijvoorbeeld schaamte zijn. Ik heb daarom een andere manier gevonden waarop ik afvalverwerking van het huishouden verder vorm kan geven. In Tabel 5.4 is het resultaat af te lezen een *mindmapping* afgenomen bij kinderen van 10 en 16 jaar oud. De *mindmapping* vond plaats in jaargroep 7 op de SMA en jaargroep 5 op de SMP, in Pangandaran. In totaal zijn 41 kinderen ondervraagd en in de appendix is te zien dat er grote verschillen bestaan in frequentie en woorden overlappen (*App.* 2, 3). Het gaat in deze tabel om de 20 meestgenoemde woorden.

Tabel 5.4 Mindmapping *sampah* kinderen 10-16 jr

Jaargroep	7	Freq.	5	Freq.	Tot. freq.	Tot. %
Woorden						
Vliegen		6		3	9	22
Vies		6		8	14	34
<i>Rongsok</i>		4		3	7	17
Recyclen		9		4	13	31
Verbranden		9		5	14	34
Vieze geur		10		6	16	39
Ziekte		5		3	8	20
TPS		4	-	0	4	10
TPA		4	-	0	4	10
(Non) Organic		15		1	16	39
Plastik		9		5	14	34
Bodemverontreiniging		2	-	0	2	5
Verbrandingsgassen		3	-	0	3	7
Weggoeien in de rivier		3		1	4	10
Weggoeien in <i>lombang</i>		1		4	5	12
Begraven		3		4	7	17
Overstroming		1		2	3	7
Aantasting ozonlaag		5	-	0	7	17
Op de weg		3		4	7	17
Bezem		2		2	4	10

Uit beide tabellen blijkt een sterke associatie met het woord *kotor* - vies. In de mindmap worden deze veelal gekoppeld aan 'ziekte' en 'vliegen'. Wat ook opvalt is de associatie met de woorden '*recyclen*' en '*(non)organic*'. Laatstgenoemde wordt door geen enkele volwassen genoemd terwijl 39% van de kinderen dit wil doen. '*Recycling*' wordt door de volwassenen slechts 14% tegenover 31% dit associëren woord met *sampah*. Een reden hiervoor zou kunnen zijn dat het huidige onderwijs gebruik maakt van woorden als '*recycling*', '*ozonlaag*', '*overstroming*' en '*bodemverontreiniging*'. Laatstgenoemde komt terug in het volgende citaat:

'We can use this for fertilizer, so we don't need any chemistry that could make water and soil polluted' (App. 4).

Devi, jaargroep 7A –SMA

Voorbeelden van woorden die niet door de volwassenen zijn genoemd, maar wel door de kinderen zijn: 'Weggoeien in de rivier' (10%) en 'begraven' (17%). Het is eveneens opvallend dat, in tegenstelling tot de volwassenen, kinderen afval niet direct associëren met geld. Wellicht verwijzen ze hier indirect naar met het veelvuldig noemen van het woord *rongsok*. Uit het volgende citaat blijkt deze leerling er van weet:

'We think garbage is not a complicated problem, because garbage can be made into crafts. For example: They can use a plastic bag for flower decorations. While we litter a bottle, we can sell and make money' (App. 5).

Leony, jaargroep 7A – SMA

Wat tenslotte opvalt is dat jaargroep 7 de woorden in het Indonesisch en Engels opschreef. Vooraf werd mij gevraagd of dit mocht en als reden gaf de groep dat veel van de woorden die ze leerden Engels waren. Dit is niet verwonderlijk als we kijken naar het onlangs relanceerde 3R programma 'Reduce, Reuse en Recycle'. Het is eveneens niet verwonderlijk dat de generatie boven deze kinderen deze woorden niet kent.

5.3 Percepties van vies en schoon

In paragraaf 5.3 hebben we gezien dat mijn respondenten afval voornamelijk associëren met viezigheid. Om de context van dit woord verder uit te diepen heb ik de huishoudens eveneens gevraagd de betekenis van *apik* (schoon) en hoe deze worden beïnvloed door hun persoonlijke achtergrond. Gigih legt mij het volgende hierover uit:

'Afvall is overall, elk uur van de dag, maar tot 1980 was hier helemaal geen plastic. We gebruikte alleen bananenbladeren en papier! Maar plastic is beter en atik lebih (schoner), maar het effect is slecht. In de Sunda cultuur is het niet beleefd water in plastic te serveren, maar omdat het is schoner is doen we het toch.'

Gigih, 20 februari 2014, Pantai Timur, Babakan.

Allereerst blijkt dat plastic pas drie decennia geleden zijn intrede nam. Anno 2014 wordt elk product op de markt of in de supermarktketens *Alfamarkt* en *Indomarkt* geleverd in de zwarte of grijze *kresek*. Daarnaast is het gebruikelijk om inkopen te doen voor één dag. Dit betekent dat er in de winkels voornamelijk kleine verpakkingen te vinden zijn, met als gevolg een grote hoeveelheid plastic. In het bovenstaande citaat krijgt het woord 'schoon' een culturele context. Er wordt gebruik van gemaakt, maar wel tegen 'oude' gebruiken in. In het volgende citaat koppelen Gigih, Zakya en Raisa ideeën over schoonheid van lichaam en omgeving aan de beleving en gebruiken van religie.

'Apik is belangrijk in het leven. Als ik bid, was ik me, maak ik mijzelf en de plaats waar ik ben schoon. Daarnaast zouden we snel ziek worden als we niet goed schoonmaken. Mijn plaats en die van mijn burens moeten er ook mooi uit zien.'

Gigih, 20 februari 2014, Pantai Timur, Babakan

‘Mijn zoon (12) maakt elke ochtend voor het bidden de voorkant van het huis schoon. Ik leer hem ook afval weg te gooien, maar soms gooit hij het zomaar ergens neer.’

Zakya, 17 februari 2014, Pangandaran

‘Ik vind het belangrijk dat er nergens afval ligt op mijn grond en dat mijn huis niet vol kleren ligt. Alles moet verzorgd zijn.’

Raisa, 10 februari 2014, Kerang Gedang, Babakan

Een niet schone omgeving wordt door mijn respondenten ook als gevaar beschouwd met betrekking tot toerisme. Een daling van binnenlands en buitenlands toerisme zou grote gevolgen kunnen hebben voor het inkomen van veel bewoners in Pangandaran en omliggende *subdesa*.

‘Afval is gevaarlijk, omdat het toerisme kan tegenhouden. Toeristen vragen mij vaak waarom er zoveel van ligt in Pangandaran. In Borobudur bestaat geen probleem, omdat men doorheeft dat *apik* meer toerisme betekent.’

Ratih, 9 februari 2014, Babakan

Ook in de visbranche zorgt afval voor gevaar. Vangsten mislukken vanwege vertroebeld water vol plastic, dat momenteel via de zee in de rivier stroomt en terechtkomt in particuliere visvijvers. Dedi in gebied A geeft aan hier veel last van te hebben (zie Kaart 1.4).

‘Afval komt via de zee en de rivier in mijn visvijver. Ik weet dat wanneer ik het verbrand, het niet echt verdwijnt en het alsnog mijn visvijver aantast. Toch is dat nu de enige optie, omdat de DKP hier geen afval ophaalt.’

Dedi 27 februari 2014, Kebon Dahon, Babakan

Door te vragen naar de persoonlijke associatie met de begrippen *apik* of *bersih* en *kotor*, kwamen ook een aantal woorden ter sprake die de respondenten meer in relatie zetten tot hun gemeenschap. *Gotong royong* is daar één van en gaat over het helpen van elkaar binnen de gemeenschap in verschillende situaties. In Nederland zouden we dit kunnen vertalen met ‘burenplicht’. Daarnaast worden *jumsi* en *bersihdesa* gebruikt voor het beschrijven van gemeenschappelijke schoonmaak-activiteiten. Mijn respondenten zeggen hierover het volgende:

'*Gotong royong* komt van het woord *goting* -iets samen optillen. In gevallen van ziekte, een bruiloft of het schoonmaken van de omgeving geldt *gotong royong*. Het komt nog steeds voor, maar minder dan vroeger.'

Dedi 27 februari 2014, Kebon Dahon, Babakan

'*Gotong royong* kwam vooral voor in rurale gebieden. Het gaat om elkaar helpen. Bijvoorbeeld voor het bouwen van een huis of het voorbereiden van een ceremonie in ruil voor vriendschap, maar ook voor bijvoorbeeld rijst of suiker. In Pangandaran gebeurt dit nog maar heel weinig, omdat men mensen hiervoor inhuurt. Het is de cultuur van het verleden, want buitenlanders hebben deze besmet. Dit heeft ons meer individualistisch gemaakt. [...] *Gotong royong* kun je zien als een lang sociaal proces dat aan het veranderen is. Het principe van mensen hier neigt naar: *aku-aku* – ik- ik.'

Ardian maart 2014, Pantai Barat, Pangandaran

Op de vraag of *gotong royong* nog steeds een rol speelt in *desa* Babakan antwoordt het dorpshoofd:

'Ja, nog steeds! In elk socialisatie programma proberen we mensen te laten samenwerken. De participatie van inwoners van Babakan is erg belangrijk voor het slagen van onze programma's. Elke vrijdagochtend tussen 9.00 en 11.00 voor het gebed maakt de RT de omgeving samen schoon. Dit is onze *jumsi* – een samenvoeging van de woorden 'vrijdag' en 'schoon'. Hiervoor zijn de leiders van de RT verantwoordelijk, maar ook de inwoners van de RT zelf. We kunnen niet controleren of het gebeurt, maar soms gebeurt het pas wanneer we een RT waarschuwen.'

Pak Kuwuh, 12 maart, Babakan.

'Op zondag maakten de mannen de straat en de tuinen schoon. We noemen dat *bersihdesa*. Dat gebeurt nu nog maar zelden.'

Raisa, 10 februari 2014, Kerang Gedang, Babakan

Uit de bovenstaande citaten blijkt een éénduidige perceptie van het woord *gotong royong*. Er bestaat wél een verschil in opvatting over verantwoordelijkheid. Volgens het dorpshoofd ligt deze voornamelijk bij de gemeenschapsleider, maar verwacht hij ook dat inwoners participeren. Er bestaat daarnaast onduidelijkheid over de aanwezigheid van deze gemeenschappelijke samenwerking anno 2014. Eén van de oorzaken hiervoor wordt genoemd in het volgende citaat:

'Ik ben een *anak pantai* – kind van het strand. Vóór 1997 zorgden de inwoners van Pangandaran redelijk goed voor hun omgeving. We maakten regelmatig samen het strand schoon. Vanaf dit jaar werd er een overheidsproject gelanceerd om Pangandaran meer te ontwikkelen waarbij ook grote NGO's in waren verwikkeld. De programma's over toerisme en afvalverwerking mislukten, wat de mensen hier erg wantrouwend maakte. Nu verwachten de inwoners dat toerisme en een schone omgeving de verantwoordelijkheden zijn van de overheid, maar dit is natuurlijk een gedeelde verantwoordelijkheid.'

Ardian maart 2014, Pantai Barat, Pangandaran

Welke partij verantwoordelijk is en welke niet, de inwoners van Pangandaran lijken nog steeds bekend met de gemeenschappelijke verantwoordelijkheid die tot uiting komt in een aantal daarvoor in gebruik genomen woorden.

Voordat ik in hoofdstuk 6 de weg van het afval vervolg is hier een korte opsomming van de kernelementen uit de empirie op zijn plaats. Dit hoofdstuk heeft aangetoond dat huishoudens in Pangandaran verschillende strategieën gebruiken voor de verwerking van afval. De voornaamste onder mijn respondenten zijn verbranden, verkopen en gebruik maken van de ophaaldienst. Daarnaast toont de empirie aan dat mijn respondenten afval het meest associëren met de woorden ziekte, viezigheid en geld. Verschillen in associaties zijn waarneembaar als men kijkt naar een andere leeftijdscategorie en zijn deels te verklaren door verandering in onderwijs. Engelse woorden nemen de plaats in van Indonesische woorden. Mijn respondenten gebruiken nog steeds woorden *eman-eman*, *deuh-deuh* en *nya'ah*, waarmee ze het proces van waardetoekenning beschrijven. Noties van schoon en vies worden ook gekoppeld aan de omgang met afval en kennen verschillende culturele achtergronden. Hetzelfde geldt voor woorden die verwijzen naar gemeenschappelijke schoonmaakactiviteiten die volgens de respondenten minder voorkomen dan vroeger, vanwege een discussie over verantwoordelijkheid.

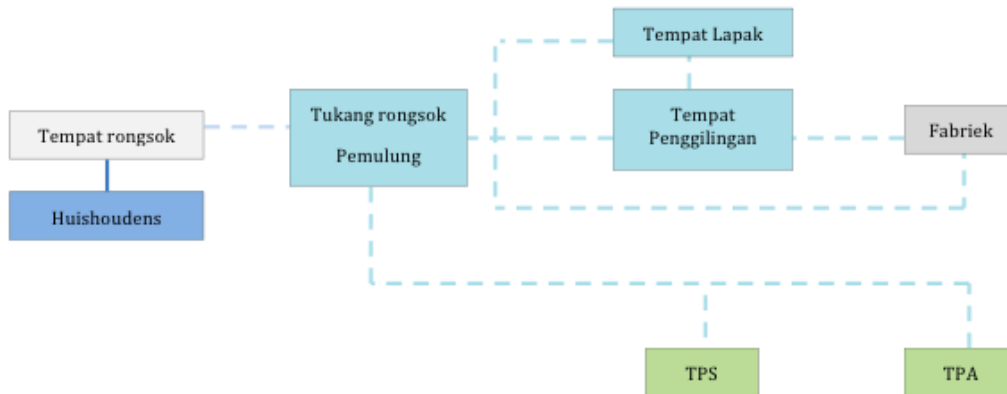
6. Afval is geld

Asal dapur ngebul.

Zolang er maar rook uit de keuken komt.

Sosie 14 maart 2014

Figuur 6.1 Informele afvalverwerking

In de etnografische data van hoofdstuk 5 wordt duidelijk op basis van welke percepties objecten een vervolgstadium krijgen toegewezen. In Pangandaran betekent dit voor veel vormen van afval dat zij niet ontkomen aan een lang verteringsproces op een opendump, een bijna evenzo lange tocht drijvend in rivier of zee, of de korte maar felle hitte van een *lombang*. In dit hoofdstuk wordt afval gezien als geld, mits het door de eigenaar een nieuwe waarde en een andere naam is toegewezen. Welke actoren in dit hoofdstuk terug zullen komen is te zien in Figuur 6.1.

Voor het verzamelen van data over deze *jual beli rongsok* - handel in waardevol afval, heb ik afwisselend gebruik gemaakt van semigestructureerde interviews en participerende observatie. Casus 1 geeft inzicht in hoe een verbruikt object transformeert in *rongsok*, een object met waarde. Ook geeft deze casus meer informatie de eigenschappen van *rongsok* en de wijze waarop het wordt verzamelt. Casus 2 laat de relatie zien tussen verschillende deelnemers in *Juan beli rongsok* en de karakteristieken van deze handel aan de hand van een *tempat lapak*. Casus 3 geeft inzicht in de transformatie van *rongsok* naar een derde vorm op een *tempat penggilingan*.

In de cases worden ook opvattingen aangaande moeilijkheden, mogelijkheden en toekomstperspectief van de *Juan beli rongsok* benadrukt.

6.1 *Tukang rongsok*: Een waardevolle zoektocht

Rodin is een man van 45 jaar en woont met zijn vrouw en twee dochters in een straatje parallel aan de Jalan Pangandaran, ongeveer 300 meter verwijderd van Pantai Timor en nog net in de *desa* Babakan (gebied A). Hij werkt als *tukang rongsok*, zoals hij dat zelf noemt en ik kwam hem dan ook in die hoedanigheid tegen toen hij aan het werk was in mijn RT. Een bijzondere man, toegewijd aan zijn handel.

Het is nog vroeg in de ochtend wanneer ik met Aninda een *kopi susu* (koffie met zoete melk) nuttig op een bankje naast het huis van Rodin. Terwijl de buurvrouw voorzichtig haar hoofd buiten de voordeur steekt, vraag ik me af of de *kopi* wel naar de bodem van mijn beker is gezakt, voordat we op pad gaan. Gelukkig neemt mijn kersverse respondent alle tijd. Zo kijkt hij zorgvuldig zijn *becak* na en krijgen we onder toezicht van een nieuwsgierige dochter de *tempat rongsok* te zien, vlak achter het huis. Zichtbaar is dat achter de stapels gesorteerde kleuren en materialen een zorgvuldig proces schuilt, dat ik op het punt sta te ontdekken. Niet veel later hobbelen we op de scooter achter hem aan, in de richting van ons eerste adres.

‘Ongeveer 22 jaar geleden besloot ik deze *becak* voor 1 mln IDR (nu E70) te kopen. Ik had hem ook kunnen huren voor 5000 IDR per dag (nu E0,60 cent). Ik vond dat ik te weinig verdiende als *tukang becak*, gemiddeld 20.000 IDR per dag (nu E2,40). Het werkt ook een beetje als een race voor me en dat wilde ik niet. Ik had wat gespaard en daarmee kon ik een winkel openen waarin ik van alles verkocht. Ik had al snel een schuld en ging failliet. Na een baantje in een hotel in Babakan, dat ook failliet ging, begon ik me te interesseren in *rongsok*. Het levert een directe beloning op, het is overal en ik kan geheel voor mezelf werken. Mijn werk komt de samenleving ook nog eens ten goede. Het heeft nut wat ik doe.’

Na een rit van nog geen vijf minuten rijden we de tuin in van onze eerste klant die niet thuis blijkt te zijn. Dit maakt volgens Rodin niets uit, want een klein aantal van zijn 36 klanten scheiden de *rongsok* in de tuin, zodat hij het alleen nog maar in grote rijstzakken hoeft te doen om deze vervolgens met een mobiele weegschaal te wegen. We vullen in korte tijd een grote en een kleine zak met transparant en wit plastic, een grote zak met blikken en andere blikken objecten. Daarna knopen we een stapel opgevouwen karton bij elkaar en stoppen allerlei grote en kleine *kresek* in een zak. Pas als alles zorgvuldig is gewogen en op de *becak* is geladen zijn we klaar om terug te keren naar zijn *tempat rongsok*. De volgende keer betaalt hij aan de klant. Wat er in de tuin achterblijft is

volgens Rodin de moeite niet: ‘*Sampah itu kotor*’ – Dat is vies afval. Ik kan wel raden welk lot deze objecten beschoren zijn.

‘Bij hotels in Pangandaran is veel *rongsok* te halen en daar zie je altijd veel *pemulung*. Tussen de *rongsok* zit afval zoals rijst, wortelen en rijst maar ook maden en vliegen. Ik weet dat dit niet gezond is en daarom ga ik daar niet heen. Op een dag kwam er een arts controleren of ik knokkelkoorts had. Dit had ik helemaal niet, maar er waren meldingen van mensen die beweerden dat mijn *tempat rongsok* een ongezonde en vieze plaats was. Dat is het niet. Ik houd van handel in droge *rongsok*.’

Terug bij zijn huis laden we de zakken uit en laat hij zien in welke categorieën hij de materialen zorgvuldig verdeelt. Vervolgens legt hij uit welke *rongsok* hij dagelijks verzamelt en voor welke prijs het verkoopt (zie Tabel 6.1).

Tabel 6.1 Rongsok en sampah - Rodin

Rongsok	Vertaling	Waarde in IDR p.k.	Waarde in €
Kaleng	Tin	500	0,03
Aqua botol	Waterfles	4700	0,28
Gelas kotor	Vies glas	4000	0,24
Gelas bersih	Schoon glas	6000	0,36
Kardus	Karton	1000	0,06
Sampah			
Plastic kotor	Vies plastic	0	0
Kelapa	Kokosnoot	0	0

Uit de tabel is af te lezen dat hij zich niet richt op de verzameling van vies plastic en kokosnoten. Hij richt zich alleen op de handel in schone *rongsok* en in het volgende citaat legt hij uit waarom.

‘Het proces van schoonmaken vind ik te lang duren en daarom kies ik liever voor een snelle afname van schone *rongsok*. Dit betekent snel geld verdienen. Ik verkoop mijn *rongsok* meestal direct aan een koper in Banjar. Elke week bel ik op om aan te geven welke hoeveelheden ik kan verkopen. Ik ben erg voorzichtig in het sorteren van de *rongsok* en doe het daarom het liefst zelf. Mijn baas wil niet dat het vermengd raakt. Soms verdien ik wel 300.000 tot 400.000 IDR per dag (€21). Soms kan ik het niet kwijt, omdat hij ander materiaal zoekt. Ik ga dan op pad en vind het voor hem.’

Hij vertelt dat hij eerst een vast bedrag kreeg om *rongsok* op te kopen, maar dat hij dit inmiddels vanuit zijn eigen kapitaal opkoopt. Vervolgens stelt hij voor nog een klant te bezoeken dichtbij zee. Ik hobbeld achter hem aan en merk dat de huizen hier steeds

verder van elkaar komen te staan. We bevinden ons in het meest Oostelijke puntje van Babakan bij een *warung* eigenaar. De *rongsok* die Rodin koopt is verzameld op het strand en bij de burens. Het bestaat voornamelijk uit *kresek* en *aqua botol*. We pakken de *rongsok* in, naaien de rijstzakken wat slordig dicht en laden ze op de *becak*. Als we erachter komen dat Rodin een leuke band heeft gaan we eerst zitten voor een *kopi susu* en een nieuwsgierige *warung*-eigenaar.

‘Het moeilijke van mijn werk is dat mensen soms hun *rongsok* niet aan me willen verkopen. Het gaat om vertrouwen. Sinds ik bekend ben bij mijn klanten laat ik ze weten eerlijk te zijn in het wegen en het betalen. Wanneer het Eid (vakantie voor moslims) is gaat iedereen naar het strand en eet men nooit thuis. Zowel in deze tijd als de tijd van het vasten levert dit bijna geen *rongsok* op. Ik neem in die tijd eigenlijk nooit een dag vrij, omdat geld verdienen dan lastiger is.’

We zijn op weg naar zijn huis. Soms lopen we en soms fietst hij een stukje. Onderweg zegt hij gedag tegen een aantal mensen en ik vraag me af wat hij denkt dat men vindt van zijn handel. Aangekomen bij zijn huis help ik hem nog eenmaal alles uit te laden. Hij zal vandaag geen andere klanten bezoeken, want hij heeft geen reserveband meer in huis. We nemen afscheid.

‘Sommige mensen in Babakan denken nog steeds dat het werk van een *tukang rongsok* vies is en te weinig oplevert. Maar dat is het niet! Men denkt ook vaak dat we *rongsok* stelen. Ik weet dat ik dit niet doe en kijk daarom nooit op die manier naar mijn handel. Ik houd alles netjes, schoon en eerlijk. Ik beschouw afval als mijn vriend en dat levert mij nu veel op. Wat ik wil bereiken over vijf jaar is het kopen van een VIAR, maar eerst wil ik dat mijn dochters naar de SMP (basisschool) en SMA (middelbare school) kunnen gaan.’

Uit deze casus blijkt dat handel in *rongsok* gaat gepaard met zorgvuldig onderhouden relaties waarin openheid en vertrouwen als basis dienen voor een duurzaam vervolg. Het gevarieerde aanbod en een wisselende vraag, vraagt om zwaar lichamelijk werk en doorzettingsvermogen. Opvallend is dat Rodin zijn eigen werk als een schoon en eerlijk werk ziet, mits hij voorzichtig is. Dit staat recht tegenover de assumptie dat handel in afval vies en crimineel zou zijn.

6.2 *Tempat lapak*: Opkopen, ruilen en verkopen

Sosie is 34 jaar oud en geboren in Banjar. Ze rondde 12 jaar geleden haar studie af aan de *Akademi Keuangan dan Perbankan (AKUB)* in Yogyakarta – Academie van Financiën en Bankwezen. Ze is getrouwd en heeft twee kinderen. Haar man was op het moment dat ik haar sprak twee maanden daarvoor overleden. Samen met hem startte ze in 2000 haar eerste *tempat lapak* in Tasikmalaya, een *subdistrik* niet ver van Pangandaran. Vervolgens begon ze in 2010 eenzelfde *tempat* in Pangandaran.

Aan de Jalan Kidang Pananjung, verscholen achter hoge in elkaar geschoven platen en hekken, ligt de *tempat lapak* van Sosie, rechts van gebied D. Het gaat om ongeveer 80m2 met daarop een afdak waaronder zich een bureau en wat speelgoed bevindt. Aan de betonnen muur hangen vergeelde campagnestickers, een niet-werkende klok en een kalender van 2013. Los van Sosies' aanwezigheid achter haar bureau doet dit alles stil en verlaten aan. Dan valt mijn oog op twee goed onderhouden grote weegschalen van verschillende grootte, lege rijstzakken, een stuk of wat notitieblokken en drie telefoons, die elk moment lijken te gaan trillen. Het zijn echter niet deze attributen, maar een stel fonkelende ringen en rinkelende armbanden die doen vermoeden dat het hier gaat om een levendige, niet onverdienstelijke handel.

'We begonnen voor onszelf, omdat we niet gebonden wilden zijn aan een baas. Het idee ontstond doordat mijn schoonvader veel niet-gebruikt materiaal uit de sandalenfabriek mee naar huis nam. We verkochten dit door en voegden daarbij ook verzamelde *logam* (metalen) toe, zoals *besi* (ijzer). Na een aantal maanden startten we ook met het verzamelen van *plastik* en *kardus* (karton).'

Het plan is om in de ochtend met elkaar te praten en in middag mee te helpen met de werkzaamheden op de *tempat lapak*. Ze vertelt dat men in grote steden zoals Surabaya en Jakarta veel eerder begon met deze handel dan hier. Dit vanwege de veel grotere noodzaak om afval te recyclen. Ze denkt dat haar bedrijf anders werkt dan veel mensen denken.

'Normaal gesproken werkt iemand die een *tempat lapak* bezit via een targetsysteem. Een bepaalde fabriek verstrekt geld om materialen te laten ophalen door een *tukang rongsok*. Ze krijgen soms tussen de 500.000 IDR (€30) en 1.000.000 IDR (€60). Toen wij dit systeem nog hanteerden maakten de *tukang rongsok* vaak gebruik van de prijsverschillen tussen meerdere *tempat lapak*. Op die manier verdienden ze aan mij, in plaats van dat ik verdiende aan mijn barang-barang – spullen. Ik heb ervoor gekozen

onafhankelijk te zijn, om te voorkomen dat ik onder druk werk. Ik vertel *pemulung* wat ik zoal nodig heb en zodra ze dat hebben verzameld, verkopen ze het aan mij. In het verleden beschikten we over twee trucks en pikte we *barang-barang* op van huis tot huis, maar doordat ik mijn relaties met restaurants en hotels goed onderhoud, brengen ze het naar mij toe. Op deze manier heb ik van het meeste materiaal altijd genoeg om te verkopen. Nu mijn man er niet meer is, heb ik een *tukang sortir* in dienst. Hij is mijn belangrijkste persoon in deze *jual beli rongsok*, want hij gaat over het sorteren van de *barang-barang*.

Sosie, 13 maart 2014, Pangandaran

Later op de dag wanneer ik met Wildone, de *tukang sortir*, tussen de hopen gesorteerde plastic sta, klinkt plotseling het knarsen van oud-ijzer. Het hek vliegt open en een volledig volgeladen truck rijdt het terrein op en komt tot stilstand naast een van de weegschalen. Sosie blijft rustig zitten, zoals ze dat al de hele ochtend doet, af en toe bellend, maar verder naar haar notitieblok starend. Er wordt ook niet veel gesproken terwijl de truck volledig wordt uitgeladen. Alle materialen gaan zorgvuldig samengebonden op de weegschaal. Wanneer Sosie er zeker van is dat ze alles nauwkeurig heeft opgeschreven in haar notitieblok, verdwijnt de truck.

Tabel 6.2 Sampah en Rongsok – Sosie

Rongsok	Vertaling	Waarde in rph p.k.	Waarde in €
Kaleng	Tin	500	0,03
Besi	Ijzer	450	0,03
Pet	Transparant plastic	5000	0,30
Tembaga	Koper	17000	1,10
Aluminium	Karton	12000	0,80
Tulang	Botten	13000	0,86
Sampah			
Kelapa	Kokosnoot	0	0
Tutup plastic	Plastic doppen	0	0

In Tabel 6.2 is te zien welke objecten er worden verhandeld en eveneens welke objecten zij schaarst onder *sampah*. Over het verkoopproces vertelt ze:

‘Het verschilt nogal aan wie ik de *rongsok* verkoop. Soms is dit een fabriek, een *tempat penggilingan* of een andere *tempat lapak*. Ik kies altijd voor de hoogste prijs. De prijs stijgt en daalt, zo is het altijd al geweest. Het hangt af van de dollarprijs van een ruw vat olie. Ik verkoop de *rongsok* ook niet elke dag, alleen als ik geld nodig heb om nieuwe *rongsok* aan te kopen. Het belangrijkste is dat ik goede relaties met andere *tempat lapak* onderhoud. We houden in de gaten welke

fabrieken de hoogste prijs willen betalen en zo ruilen we soms goederen en zorgen dat we samen profiteren.'

Sosie, 13 maart 2014, Pangandaran

Sosie ziet zich de *tempat lapak* niet snel verlaten. Ze geeft aan dat naast haar kinderen dit het enige is wat ze bezit. Haar favoriete Javaanse uitspraak is: '*Alon alon asal kelakon, asal dapur ngebul*' – Niet haastig maar goed overwogen, zolang er maar rook uit de keuken komt.

6.3 *Tempat penggilingan*: Transformatie van plastic

Kang Wagiman is getrouwd met Karwen en samen hebben ze vijf kinderen. Beide hebben de middelbare school afgemaakt en zijn vervolgens in de visserij gaan werken. Nadat ze getrouwd waren maakten ze een overstap naar *penggilingan plastik* – het vermalen van plastic. Ibu Karwen werkt in het weekend in gebied B, waar ze op het strand in een kleine *warung* kleding verkoopt.

Onder de kokosnootbomen op ongeveer 20 meter van de uitloop van de rivier die Pantai Timor van Babakan scheidt, ligt een terrein van ongeveer 150 m². Een modderige oprijlaan met diepe bandensporen brengt de bezoeker bij een schuurtje dat zich midden op het terrein bevindt. Door de afwezigheid van muren is goed te zien dat de ruimte is verdeeld in twee compartimenten. In het ene liggen zij aan zij grote gevulde rijstzakken opgestapeld en bevindt zich een klein bureau terwijl de andere ruimte volledig wordt ingenomen door een grote machine die reikt tot een geïmproviseerde eerste verdieping. Hier zijn eveneens uitpuilende zakken opgeslagen. In het verlengde van de machine zijn trapsgewijs drie betonnen bakken gebouwd. De laagste bak komt uit op een betonnen vloer van ongeveer 50 m², waarop een laag versnipperd plastic ligt te drogen in de zon. Rechts van de schuur staat een afdak dat zich uitstrekt over de gehele linkerkant van het complex. Er liggen hopen wit, rood, groen, blauw, zwart en transparant plastic opgeslagen. Kang Wagiman, de eigenaar van de *tempat penggilingan*, heeft een zitplaats gecreëerd vlak naast de ingang en terwijl hij *kretek* opsteekt zie ik dat er tussen alle kleuren geen andere mogelijkheid was dan te zitten tussen de diepe bandensporen.

'Voordat dat we overstapten van de visserij naar deze business moesten we ons een weg banen door allerlei bureaucratische zaken die een lokaal bedrijf binnen de regio van (toen nog) Ciamis mogelijk maakte. We startten uiteindelijk in 2011, we waren de eerste in heel de regio. Daarvoor waren er al wel een aantal *tempat lapak*, ze verkochten

hun *rongsok* direct aan fabrieken in Banjar. Wij vonden de transportkosten op dat moment te hoog en startten zelf met het vermalen. In de afgelopen jaren is Pangandaran sterk gegroeid en dit heeft voor meer afval gezorgd. Wanneer we alles zouden verbranden, verdwijnt het alsnog niet werkelijk, maar we kunnen het wel recyclen. In het begin leerden we veel van de Facebook groep *Communitas Plastik Indonesia*.’

Kang Wagiman, Pantai Timur, Babakan.

‘We wilden gebruik maken van de hoeveelheid voor ons bruikbare afval. Via de telefoon leerde ik veel van een vriend in Bandung. Op zijn aanraden contracteerden we een medewerker en kochten we onze eerste *penggil* – molen.

Karwen, Pantai Barat, Pangandaran.

Doordeweeks coördineren ze de aankoop van plastic, het bereidingsproces en tenslotte de opslag en verkoop van plastic snippers. Plastic dat binnenkomt wordt gesorteerd naar kleur en grof schoongemaakt, waarna het wordt opgeslagen in grote rijstzakken. Vervolgens maalt de *penggil* het tot snippers met een oppervlakte van maximaal 1cm en wordt het verzameld in een bak met zeep. Kang Wagiman schept de snippers van de ene bak naar de andere en zodra de zeep is verwijderd worden de snippers in de zon te drogen gelegd.

‘We halen elke dag ongeveer 300 a 400 kg plastic op bij de *tempat lapak* hier in de omgeving, maar het materiaal kan ook van *tukang rongsok*, *pemulung* of andere *tempat penggilingan* vandaan komen. Naast plastic, kopen of krijgen we vaak ook metaal, welke we vervolgens kunnen ruilen of verkopen voor plastic. Hoe transparanter het plastic, hoe hoger de waarde ervan. Zwart plastic is het goedkoopste, omdat het nauwelijks kan worden teruggebracht in een andere kleur. Naast de kleur wordt de prijs ook bepaald door transportkosten, feitelijk dus de prijs van olie. Daarnaast wordt de prijs bepaald door de kwaliteit van het product. Wanneer er grond, water, labels en dopringen aanwezig zijn op het plastic vermindert dit de waarde. Daarom werken hier elke dag twee Ibu om zoveel mogelijk plastic schoon te maken voordat we het vermalen. Ik betaal hen 500 rph per kg schoon plastic (€0,03). Ze mogen hier of thuis werken. We verbranden wat we niet gebruiken.’

Kang Wagiman, Pantai Timur, Babakan.

In Tabel 6.3 is af te lezen welk objecten Kang Wagiman verzamelen en welke objecten ze als onbruikbaar beschouwen.

Tabel 6.3 Sampah dan Rongsok – Kang Wagiman en Karwen

Rongsok	Vertaling	Waarde in rph p.k.	Waarde in €
Plastik bersih	Schoon plastic	7000	0,44
Plastik kotor	Vies plastic	4000	0,24
Plastic hitam	Zwart plastic	1000	0,06
Pet	Transparant plastic	5000	0,30
Sampah			
Kelapa	Kokosnoot	0	0
Label plastik	Plastic labels	0	0

In een maand kunnen ze tussen de 5 en 7 ton plastic omzetten naar de gemalen waardevolle vorm. Ze wachten met vermalen totdat ze ongeveer 2 of 3 ton hebben verzameld en wanneer ze volledig klaar zijn met het maalproces laten ze medewerkers van een fabriek uit Banjar komen om het op te halen. Zij maken er vervolgens *kristal* van en dit verkopen ze door binnen en buiten Indonesië voor het maken van flessen. Dit gebeurt ongeveer om de 20 dagen. Op deze manier ontlopen ze de kwaliteitscontrole, die wel plaatsvindt op het fabrieksterrein in Banjar.

Ik vraag Kang Wagiman of hij heeft overwogen samen te werken met de *Dinas Kerbersian Pangandaran (DKP)*, de ophaaldienst van het Departement van Publieke Dienstverlening en of hij weet hoe de overheid zijn handel beschouwt.

‘We hebben nooit samengewerkt met de DKP en gaan dit ook nooit doen. Deze handel helpt de overheid, want we verminderen de hoeveelheid plastic, maar het kan ze niets schelen. Ik heb ze vorig jaar gevraagd of ze het afval konden scheiden. Dat maakt ons werk makkelijker. Ze gaan dit waarschijnlijk nooit doen.’

Kang Wagiman, Pantai Timur, Babakan.

In een latere ontmoeting aan Pantai Barat waar ik Karwen ontmoet in haar *warung*, vertelt ze over de moeilijkheden in hun werk en haar verwachtingen voor de toekomst.

‘Het was vroeger makkelijk genoeg *rongsok* binnen te krijgen, door de groei aan *pesaing* – concurrenten. Er zijn twee andere *tempat penggilingan* en daarbij komen er steeds meer *pemulung* uit andere regio’s hier afval verzamelen. Alleen de mensen uit Pangandaran zouden dit recht moeten hebben. [...] Sommige *pemulung* of *tukang rongsok* spelen vals door voornamelijk vieze rongsok aan te leveren. We moeten steeds kijken of er geen stenen of vuil in de zakken zit. Soms brengen we de *barang-barang* terug en vragen we ons geld terug. [...] We willen graag elke dag snippers kunnen verkopen. Als we genoeg gespaard hebben willen we het *kristal*-proces zelf gaan uitvoeren. Hier moeten we een target van 10 ton voor halen, want de machine en

elektriciteit is erg duur. [...] Ik wil niet dat mijn kinderen later dit werk doen. Dat zou betekenen dat hun ouders zijn vastgelopen.

Karwen, Pantai Barat, Pangandaran.

Uit deze opéénvolgende citaten blijkt dat de handel in *rongsok* voor Karwen en haar man o.a. wordt bemoeilijkt door een toenemende interesse in de *rongsok* van Pangandaran. Ondanks deze moeilijkheden kijken ze uit naar een uitbreiding van de *penggilingan*, omdat ze dit werk niet wil blijven doen ten behoeve van hun kinderen.

Voordat de weg van het afval in hoofdstuk 7 wordt vervolgd kunnen we constateren dat er een levendige handel plaatsvindt in waardevolle objecten, voornamelijk afkomstig van huishoudens. De objecten worden zorgvuldig uitgekozen op waarde waarna ze afhankelijk van de vorm, direct worden doorverkocht of worden verwerkt tot een nieuwe vorm. In de handel zijn meerdere actoren betrokken en deze staan op verschillende manieren in contact met elkaar. Het werk kan arbeidsintensief zijn, maar de individuen beschouwen het vooral als schoon en winstgevend. De handel wordt beïnvloed door concurrentie, prijsverschillen en goed onderhouden relaties met zowel klanten als handelspartners. Ik heb niet kunnen achterhalen of er sprake is van een *debt bondage*. Er was wél sprake van patronage in de relatie tussen Rodin en zijn baas, voordat hij onafhankelijk te werk ging.

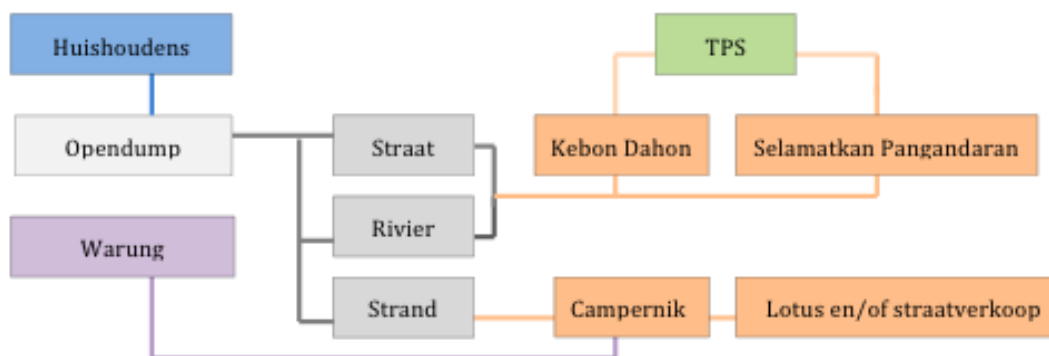
7. Community based waste-management in Pangandaran

Ini harus datang dari hati.

Het moet uit het hart komen.

Jajang 20 maart 2014

Figuur 7.1 Community based waste-management in Pangandaran

Zoals we hebben gezien in eerdere hoofdstukken brengt de weg van het afval objecten naar tal van verschillende plaatsen en hebben verschillende groepen en individuen hier invloed op. In dit hoofdstuk is dit een nieuwe onbesproken groep, namelijk actoren binnen *community based waste-management*, welke zijn af te lezen in Figuur 7.1. Ik ben er van op de hoogte dat dit slechts een term is uit de literatuur en dat hij veraf staat van de titels en namen deze groepen aan zichzelf geven, toch kunnen onder deze noemer opvattingen en gedrag met elkaar in verband worden gebracht. In de data van ondermeer ongestructureerde, semigestructureerde en participatieve observatie komen de volgende thema's terug; hoe participeren de organisaties in de verwerking van afval en wat is het motief daarvoor? Dit wordt in paragraaf 7.5 aangevuld met wat de respondenten zeggen over afval in Pangandaran en de betrokkenheid van de overheid.

7.1 Transformatie van ééndagsverpakkingen

Een interview met Damus, een medewerker van het *lifeguard*-programma SPORA, bij wie ik op aanraden van Gigih ben neergestreken, brengt mij in contact met een aantal *community based waste-management* programma's die actief zijn in Pangandaran. Een groep jonge mannen onderwie Damus, hebben tot 2006 leiding gegeven aan het programma Pemuda-Pemudi Peduli Pantai Pangandaran Bulak Laut (P5BL) – Jeugd geeft om Pangandaran strand. Zij richttne zich op de betrokkenheid van jongeren in

Pangandaran in relatie tot afval op het strand. De Tsunami in 2006 riep de activiteiten een halt toe.

‘Het was niet gemakkelijk jongeren aan te sporen mee te helpen, want afval wordt niet gezien als iets cools. Daarnaast doet niemand hier iets zonder dat het geld oplevert. Nu is dat aan het veranderen.’

Damus 6 februari 2014, Bulak Laut, Pangandaran.

Hij weet bijvoorbeeld van een vrouw die in 2008 een vrouwenorganisatie is gestart die geld verdient met het verkopen van gerecyclede tassen en hij verwijst me naar haar reisbureau *Lotus* aan de *Jalan Kidang Pananjung*. In een klein hokje met grote posters van de nabijgelegen Green Canyon vind ik de zoon van deze vrouw en hij vertelt me over *Campernik*. Op de toonbank van het reisbureau liggen een aantal uit kleine stukjes bestaande plastic tassen en uit nieuwsgierigheid open ik er één. In het label staat:

‘Campernik Pangandaran - This product was made from rubbish collected, cleaned and crafted by women economic empowerment group in Pangandaran, West-Java, Indonesia.’

Ik ontmoet Ratih op een zondagmiddag in haar huis in Babakan tijdens één van haar bijeenkomsten. Op de vloer zitten een tiental vrouwen zorgvuldig plastic *kopi*-zakjes te verknippen en in elkaar te vouwen. In het midden van de kring staan een aantal tassen die ik eerder bij Lotus op de toonbank zag liggen. Op een kleine tv is een Indonesische talentenshow te zien, maar slecht hoorbaar, want na een kort moment van verbaasde blikken vervolgd een ieder op luide toon zijn gesprek.

Deze vrouwen maken deel uit van een *arisan*, welke vergelijkbaar is met een ROSCA (*Rotating Savings and Credit Association*). Elke *arisan* wordt geleid door een groepshoofd dat in nauw contact staat met de Pendidikan Kesejahteraan Keluarga (PKK) – Familie, welvaart en onderwijs. Volgens Ratih is een *arisan* een gemeenschap van vrouwen die elkaar o.a. financieel ondersteunt. Tijdens elke bijeenkomst wordt er geld ingelegd om aan het einde van de maand na eerlijke loting uit te maken wie het geld ontvangt. Gedurende het jaar wint iedereen minstens eenmaal het bedrag. Dat Ratih de leidster is in de groep blijkt uit het volgende citaat:

‘Elke maand wint één van de vrouwen het geld, zodat ze zich kunnen voorbereiden op een bepaalde uitgave. Ik leer hen hoe dit geld te besteden. Niet de mooie gekleurde en

dure verpakkingen, maar slechts wat nodig is. Sommige vrouwen vragen me hun geld te bewaren totdat ze het echt nodig hebben.'

Ratih, 23 februari 2014, Babakan

Ratih participeert in meerdere *arisan*, maar met deze is ze Campernik gestart. Ze heeft de *Ibu-Ibu* van de *warung* op het strand ieder een grote tas gegeven gemaakt van gerecyclede oliezakken. Deze vrouwen verzamelen *kopi*-zakjes op het strand evenals degene die ze zelf verbruiken. Eens per twee weken haalt Campernik de zakken op voor 4000 IDR (€0,25), waarna een proces volgt van sorteren en wassen om uiteindelijk nog een centimeter aan beide kanten af te knippen. Een proces dat kan plaatsvinden tijdens *arisan*-bijeenkomsten of thuis. Het eindproduct is een tas en deze wordt verkocht op het strand in het weekend en op de toonbank van Lotus. De tassen zijn van verschillende formaten en leveren tussen de 15.000 en 50.000 IDR (€0,80 – €3) op. De toeristen die via Lotus een bezoek brengen aan Pangandaran kunnen deelnemen aan een workshop waarin de vrouwen van Campernik ideeën over recycling delen en ze aan hen leren hoe je een tas maakt.

7.2 Campernik: 'klein en mooi'

In totaal heb ik Ratih vijf keer gesproken, zowel tijdens Campernik bijeenkomsten als op bezoek bij de Bupati van Pangandaran. Tijdens deze momenten heeft ze veel vertelt over de filosofie achter Campernik en de mogelijkheid iets te ondernemen tegen de verspreiding van afval in Pangandaran. Uit onderstaande citaten blijkt iets van die filosofie.

'Veel mensen in Pangandaran begrijpen het afval probleem niet. Mensen verbranden afval, maar weten soms niet dat het dan niet echt verdwijnt. Ik probeer met Campernik bewustzijn te creëren onder vrouwen door hen te laten zien dat gemeenschappelijke relaties en geld goed te combineren zijn.'

Ratih, 23 februari 2014, Babakan.

'Mensen weten best hoe ze afval kunnen scheiden, maar denken aan een snelle oplossing: Verbranden of weggooien. Men moet doorkrijgen dat als het hier nog vuiler wordt, er minder toeristen naar Pangandaran zullen komen. Dit betekent minder inkomen voor veel van de mensen hier.'

Ratih, 23 februari 2014, Babakan.

‘Een andere reden is dat *Ibu-Ibu* doorgaans thuis zijn en niks te doen hebben. Op deze manier geeft het hen niet alleen een bron van inkomen, maar is het verzamelen van *plastik kopi* en het maken van tassen ook een bezigheid.’

Ratih, 23 februari 2014, Babakan.

Uit de citaten blijkt een lange termijn perspectief waarin Ratih een rol ziet weggelegd voor niet alleen haar *Campernik*, maar iedereen in Pangandaran. Om dit perspectief kracht bij te zetten organiseert ze ‘socialisatie trips’, waarin ze de bovenstaande uitspraken deelt met kinderen op basisscholen. Daarnaast geeft ze met haar *Campernik* workshops voor toeristen. Ze kiest voor een aanpak buiten de overheid om en in de volgende uitspraken is op te maken waarom.

‘De overheid organiseert al jaren allerlei dure vergaderingen waarin ze vertellen over hoe mensen om moeten gaan met afval in huis. Het is helemaal niet nodig vrouwen iets te vertellen over het begrip schoon in huis en de gevaren van een vieze omgeving, want hier weten ze alles van. Je moet ze alleen laten zien dat er ook geld mee verdiend kan worden.’

Ratih, 25 februari 2014, Babakan.

‘*Campernik* betekent in het Sundanees ‘klein en mooi’. Dat is precies waar ik hoop voor de staan. Ik probeer vrouwen van onderuit te bereiken en zodra mensen bij elkaar succes zien willen ze dat ook. ‘*Muluk ke muluk itu*’ – het moet gaan van mond tot mond.’

Ratih, 9 februari 2014, Babakan.

In een opgenomen band van één van haar speeches tijdens een bezoek van een *arisan*, herhaalde ze regelmatig de volgende uitspraak: ‘*Uang ini bisa menjadi milik Anda besok*’ - Dit geld kan morgen van jou zijn.’

7.3 De vervuiling van *Kebon Dahon*

Op ongeveer 500 meter van mijn verblijfplaats en twee kilometer van Pangandaran ligt *Kebon Carik*, een *subdesa* bestaande uit twee RT’s. *Pantai Timor*, een stuk grond waar sinds de Tsunami niet meer gebouwd mag worden en een smalle uitloper van een rivier is wat *Kebon Carik* scheidt van de Indische Oceaan. In deze gemeenschap wonen voornamelijk vissers die hun heil zoeken in de rivier en de zee rondom het schiereiland van Pangandaran en straatverkopers die van donderdag tot zondag in gebied D in hun *warung* staan.

In deze *subdesa* bezoek ik meermaals de oprichters van de gemeenschap Kebon Dahon – De tuin van Kebon, Dedi en Mas Gilang. De organisatie richt zich op de bewustwording van jongeren en huishoudens met betrekking tot afval in Kebon Carik, maar specifiek *dahon* waar Dedi zijn visvijvers heeft aangelegd. Het begon met het uitnodigen van kinderen waarvan de meerderheid niet naar school gaat, om ze vervolgens stapsgewijs te betrekken in het onderhouden van de visvijvers en het schoonhouden van de rivier.

‘We proberen de kinderen door middel van het aanleren van verantwoordelijkheid en vaardigheden te helpen bij het opzetten van een eigen business.’

Gilang, 28 februari 2014, Kebon Dahon, Babakan.

Volgens Dedi is het erg moeilijk een visvijver te onderhouden en genoeg vis uit de rivier te vangen, omdat beide hevig worden vervuild door de huishoudens van de RT’s in Kebon Carik en de omliggende *subdesa*. Door het afval ontstaat een laag slib die de rivier drie tot vier meter breder heeft gemaakt en de visvijver bedreigt. Volgens de mannen zijn hierdoor beide oogsten van vorig jaar mislukt. Onderstaande citaten geven aan wat de oorzaak kan zijn van deze vervuiling.

‘De DKP haalt hier geen afval op, omdat we te ver van de TPS afliggen en ze geen budget hebben voor transport. Het dorpshoofd van Babakan heeft ons daarom verteld alles te verbranden, maar je ziet hier in de omgeving dat er nog steeds veel wordt weggegooid. Verbranden is ook geen oplossing, want verdwijnt dan niet.’

Gilang 28 februari 2014, Kebon Dahon, Babakan.

‘Huishoudens hier dumpen hun afval stiekem in de bosjes hier omheen, omdat ze weten dat dit eigenlijk niet mag.’ [...] We verkopen als RW veel aan de *tukang rong sok*, maar alleen het waardevolle. Afval is niet alleen plastic en ijzer. Veel komt in de rivier en tuin terecht.’

Dedi 27 februari 2014, Kebon Dahon, Babakan.

Afwezigheid van de ophaaldienst, het weggooigedrag van de huishoudens en het niet geheel kunnen verkopen of weggeven van afval als zijnde *rongsok*, zorgt in Kebon Dahon voor een overschot aan afval en dat is goed zichtbaar in de bosjes dichtbij de rivier. Dit levert naast vervuiling ook een ander probleem op:

‘Delen van de grond hier zijn particulier eigendom van mensen in Bandung en Banjar. Er wordt niets mee gedaan en in de afgelopen jaren zijn ze gebruikt als opendump

plaats door mensen uit Kebon Carik. Toen de eigenaren hier erachter kwamen hebben ze geëist dat onze subdesa het zou schoonmaken. Nu moeten we al onze afval verbranden, maar is er geen ruimte voor een *lombang* per huishouden’.

Dedi 27 februari 2014, Kebon Dahon, Babakan.

Een nieuwe activiteit van Kebon Dahon is daarom gestart in de zomer van 2012. Dit omvatte het schoonmaken van de rivier met een boot en daarnaast werd het afval rondom de visvijver naar de TPS gebracht. Ook werd een socialisatieronde opgezet waarin de huishoudens in de RT’s van Kebon Carik werden voorbereid op de komst van container waarin afval kon worden gescheiden. Er zou eveneens een VIAR worden aangeschaft die afval zou transporteren naar de TPS. Een *bank sampah* zou dienst doen als plaats waar vanuit waardevolle spullen konden worden verkocht.

‘Het socialisatieproces verliep erg goed. De kinderen overtuigden hun ouders van het feit dat ze afval van dat moment in plastic zakken moesten bewaren totdat Dedi het op zou halen met de VIAR. Men was bereid per huishouden 10.000 IDR [€0,60]. te betalen voor de aankoop het onderhoud en transportkosten van de VIAR. [...] Ik denk dat de huishoudens graag mee wilden doen, omdat ze inzagen dat het op dat moment echt nodig was. Ik vertelde ze ook dat hun rivier net zo vuil kon worden als die in Jakarta en dat doe ik nog steeds. Daar schrikken ze van.’

Dedi 27 februari 2014, Kebon Dahon, Babakan.

Tot op heden is er echter nog geen VIAR beschikbaar en is het plan van de baan. In één van mijn ontmoetingen in een hut naast een visvijver werd ik omringd met kinderen die plastic flessen vol hadden gestopt met schelpen en als rammelaar gebruikte. Toen er werd gevraagd of ik er ook één wilde maken, werd ik meegenomen naar de oever en zag ik dat er nog meer dan genoeg lag.

7.4 Selamatkan Pangandaran: Social Media en afval

Jajang is een man uit 1968 en samen met zijn vrouw en twee kinderen woont hij in gebied D tussen Pantai Timor en Pantai Barat in. Vanuit een achtergrond als sportdocent en gids voor een reisorganisatie in Jakarta is hij tien jaar geleden teruggekeerd naar Pangandaran. In 2005 is hij begonnen met een fruitdrink-kraampje dat staat midden tussen de *warung* dichtbij het natuurreservaat.

Sinds een aantal jaar is Pak Jajang begonnen aan een strijd tegen de DKP. Dit uitte zich volgens hem eerst in kleinschalige eenmansacties:

‘Vorig jaar heeft de DKP een aantal vuilnisbakken neergezet langs de Jalan Bulak Laut [gebied D], maar die heb ik ‘snachts weggehaald. Ik zag dat naast toeristen ook huishoudens daar afval dumpten en het werd niet opgehaald. [...]

In de zomer van 2012 heb ik op het plein rond mijn fruitkraam posters opgehangen met de tekst: *‘Dengan tidak membuang sampah dan puntung rokok sembarangan di lingkungan kami, adalah indakan tepat, dan bijaksana’* – Wie zijn afval en sigaretten niet achteloos weggooit handelt juist en is wijs. [...]

In de zomer van 2013 heb ik pamfletten bij de openbare toilet opgehangen met de tekst: *‘Dengan tidak membuang puntung rokok berarti anda telah ikut berpartisipasi dalam menciptakan pantai yang bersih, rapih, nyaman dan indah untuk kita semua’*. - Het niet weggooien van sigarettenpeuken betekent dat je hebt deelgenomen aan het creëren van een schoon strand en een netjes, comfortabel en mooie omgeving voor ons allemaal.’

Jajang, 20 maart 2014, Pangandaran.

In datzelfde jaar startte Jajang een Facebookpagina met de naam Selamatkan Pangandaran – Behoud Pangandaran. Op deze website probeert hij zowel inwoners van de regio als binnen en buitenlandse toeristen te mobiliseren voor zijn schoonmaakacties. De pagina telt nu ongeveer 1700 leden en samen met een vaste groep maakt hij ongeveer om de maand het strand schoon. Daarnaast gaat hij al sinds 2011 op de zaterdagen van het hoogseizoen het strand op met een megafoon:

‘Ik roep dan: Dit is jullie strand, jullie inkomen, jullie leven. We moeten er zuinig op zijn. Help mee vanavond met schoonmaken!’

Jajang, 20 maart 2014, Pangandaran.

Jajang verstrekt elke *warung* ieder jaar zelfgemaakte asbakken en vraagt hen om deze op de tafeltjes te zetten. Het is volgens hem lastig deze mensen ervan te doordringen dat afval een gevaar kan zijn voor hun inkomsten, zoals blijkt uit onderstaand citaat.

‘Mensen die in de toeristisch sector werken weten niet veel van afval verwerking. Daarnaast interesseert het ze niet, zolang ze maar genoeg geld binnen krijgen. Er is dus onderwijs nodig, maar het moet ook uit het hart van de mensen zelf komen.’

Jajang, 20 maart 2014, Pangandaran.

7.5 Gemeenschap versus de DKP

Uit de vorige paragrafen blijkt wat een individu of gemeenschap doet in reactie op wat er in hun omgeving gebeurt. In deze paragraaf wordt dit handelen aangevuld met hun kritiek op de bestaande afvalverwerking in Pangandaran. Deze richt zich voornamelijk op de DKP, welke de belangen behartigen van 'de overheid'.

Ratih heeft menig maal gezegd dat haar werkzaamheden voor Campernik een reactie zijn op de, in haar ogen, nalatigheid van de overheid:

'De overheid [het dorpshoofd van Babakan en de DKP] altijd: *'bagus, bagus dan kita harus dukung'* – Goed, goed, we zouden jullie moeten aanmoedigen. Ze beloven ieder jaar voor materiaal te zorgen waarmee we als desa afval kunnen scheiden en geld voor ons programma. Dit is er nog nooit van gekomen, want waar ze zich steeds in herhalen zijn de dure ontmoetingen in hotels van Pangandaran. Eten, drinken en voorlichting van professionals uit Jakarta. Dit hoeft niet, want veel mensen weten al wat we moeten doen.'

Ratih 23 februari, 2014, Babakan

In het volgende citaat benadrukt Gilang, de RT-leider van Kebon Carik, deze passieve houding in het volgende citaat. Vervolgens beargumenteert Jajang waarom er niet slechts op onderwijs ingezet moet worden.

'De mensen in Kebon Carik weten al wat ze met afval kunnen doen, zoals verkopen of verbranden. Er zijn zelfs initiatieven zoals die van onze Kebon Dahon. De oneindige bureaucratie houdt ons tegen zelf iets te ondernemen. Ze reageren eerst positief, maar helpen vervolgens niet. Als ze het initiatief willen behouden is dat prima, maar dan moeten ze wel iets ondernemen. [...] Ondanks dat de mensen in onze RT's weten wat ze met afval kunnen doen, worden ze door het hoofd van de *desa* gedwongen het te verbranden. Vaak kiezen ze dan voor het weggooien ervan, omdat ze dan geen rook in huis krijgen.'

Gilang 28 februari 2014, Kebon Dahon, Babakan.

'Het afval in dit gebied komt niet alleen voort uit onze eigen huishoudens, maar uit toerisme. De overheid moet ons daarom onderwijs verstrekken waarin we horen hoe we het beter moeten doen, ze moeten ook de ophaaldienst verbeteren en de verwerking van afval.'

Jajang, 20 maart 2014, Pangandaran.

De citaten van de respondenten tonen zowel overeenkomsten als verschillen. Er bestaat onduidelijkheid over of de inwoners van Pangandaran genoeg kennis hebben van het verwerken van afval en of meer onderwijs daarom op zijn plaats is. Ze lijken het er allen over eens dat de overheid zich meer actief moet opstellen in het verbeteren van het ophaalsysteem en in het nakomen van beloften. Dit is voornamelijk het verstrekken van middelen om afval in de gemeenschap te kunnen verwerken. Kritiek is er ook op de bureaucratie die bijvoorbeeld de plannen van Dedi in de kiem smoren.

Ratih kiest bij gebruik aan medewerking voor een *bottom-up* benadering van vrouwen in huishoudens. Dedi en Gilang zijn echter afhankelijk van beschikbaar gesteld materiaal en kunnen niet om de DKP heen. Jajang kiest voor betrokkenheid via zijn *social media* campagne, maar benadrukt de betrokkenheid van de overheid niet alleen in onderwijs, maar vooral in het uitvoeren van een goed ophaalsysteem.

Dit hoofdstuk toont aan dat er in Pangandaran door individuen op kleine schaal initiatief wordt genomen om buurtbewoners te betrekken in *community based waste management*. De motieven hiervoor zijn: Een schone leefomgeving, angst voor een terugval in toerisme, verdiensten uit recycling van plastic en verdiensten uit visvangst. De motieven worden gevoed vanuit kritiek op de rol van de overheidsorganen zoals de DKP en het dorps hoofd. Deze kritiek bestaat uit een tekort aan actieve medewerking en ondersteuning. Er is dan ook meer duidelijkheid ontstaan over wat er van mijn respondenten van deze overheidsorganen wordt verwacht in de nabije toekomst, te weten: Onderwijs, een verbeterd ophaalsysteem en materiaal om afval zelf te kunnen verwerken.

De weg van het afval brengt ons tevens bij het laatste empirische hoofdstuk waarin respondenten die werkzaam zijn voor DKP, de belemmeringen van hun werkzaamheden en ideeën over de toekomst delen.

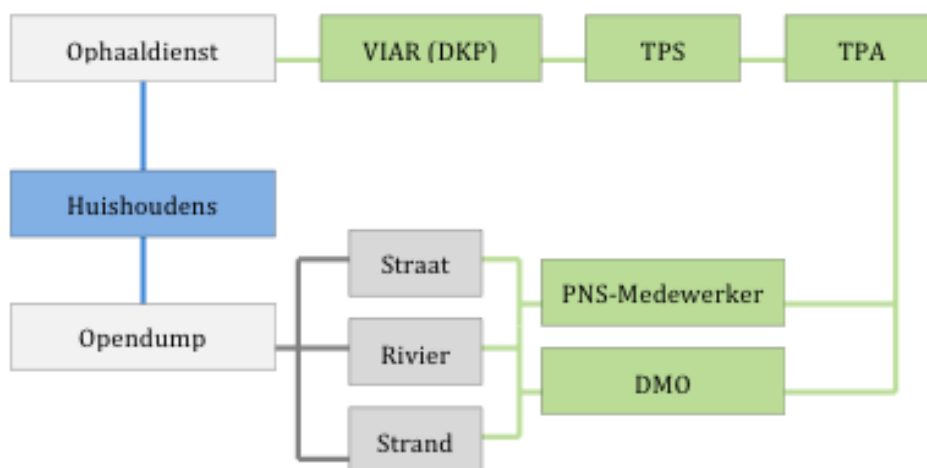
8. Excessen van een schoonmaakdepartement

Dia na tahu si pimpinan nga tahu; udah besar tapi belum tentu dewasa dalam berfikir.

De baas weet het niet; hij is wel oud maar nog niet volwassen.

Ardian 19 februari 2014

Figuur 8.1 De DKP

Het kantoor van de *Dinas Kerbersian Pangandaran* (DKP) bevindt zich in district Pananjung, dat onderdeel uitmaakt van regio Pangandaran en op 1 kilometer van de *desa* Pangandaran. Zoals in hoofdstuk 4 is aangestipt vormt de DKP, waarvan het kantoor zich bevindt naast de TPS, de formele spil in de ophaaldienst van de overheid en is ze verantwoordelijk voor het transport van huishoudens, hotels en *warung* naar de TPS en van hieruit naar de TPA. In Figuur 8.1 is te zie hoe objecten door dit schoonmaakdepartement worden verzamelt en vervoert naar de TPA.

Uit de data in hoofdstuk 5 en 9 blijkt dat de DKP een veelbesproken orgaan is in Pangandaran. Dit hoofdstuk brengt de data in kaart van interviews, *transect walks* en observaties van de verwerking van afval, maar dan vanuit het oogpunt van 'de mensen in uniform'. Terwijl ik de weg van het afval vervolg en nieuwe plekken bezoek, worden moeilijkheden binnen de formele afvalverwerking en persoonlijke verwachtingen uitgesproken.

8.1 Een nieuwe regio: Kabupaten Pangandaran

Tot 2008 zijn de RW's in regio Ciamis, waar Pangandaran onderdeel van uitmaakt, zelf verantwoordelijk voor het verzamelen van afval van de huishoudens. De leiders van

deze wijken moeten erop toezien dat het afval getransporteerd wordt naar een door de lokale overheid aangewezen plek. De DKP is enkel verantwoordelijk voor het vervolgrtransport van de TPS naar de TPA.

Sinds 2008 kent Indonesië een wet gericht op het verbeteren van het afvalbeleid in regio's en de districten die daaronder vallen. De wetgeving staat beschreven als wet Nr 18/2008 *Pengelolaan sampah* en stelt onder overgangsbepaling 44:

1. De lokale overheid moet een plan maken voor een afval ophaalsysteem dat binnen 1 jaar na inwerkingtreding van deze wet van kracht gaat.
2. De lokale overheid moet een centrale plek inrichten voor afvalverwerking en de opendump plaatsen binnen 5 jaar na inwerkingtreding van deze wet sluiten.

Eind 2008 wordt ook in regio Ciamis het ophaalsysteem ingevoerd. De RW's dienden een lijst door te geven aan de DKP van huishoudens die gebruikmaken wilden van de dienst. Afval wordt vanaf dat moment met trucks opgehaald en naar de TPS gebracht. In 2012 splitst Pangandaran zich af van regio Ciamis en verdwijnen de trucks. In ruil hiervoor krijgt de regio 15 VIAR van regio Bandung. Vanaf dat moment worden grote hopen afval eens per week in grote trucks geladen met behulp van een tweetal bulldozers. De trucks rijden vervolgens af en aan naar de TPA in Porbahaju. Anders dan volgens de wet zou moeten zijn gebeurd, hanteert Pangandaran nog steeds een opendumpsysteem. Uit interviews met Budy, Ardian, Supriyadi en het hoofd van de regio bleekten een aantal belemmeringen die de werkzaamheden van DKP parten speelt.

'Het grootste probleem dat ons parten speelt is het tekort aan werknemers en budget en zonder geld lukt het niet. Dit komt allemaal vanwege ons jonge bestaan. Sinds we van Ciamis zijn afgesplitst in 2012 hebben we de beschikking over 5 mld., maar dit is niet genoeg voor al onze operationele kosten. We zijn nu verantwoordelijk voor 10 districten die in onze regio vallen, hiervoor slechts van drie. Er liggen daarnaast alleen goede wegen in Pangandaran, ik denk vanwege toerisme. Het gevolg is dat we alleen in Pangandaran afval ophalen.'

Budy, 26 februari 2014, TPS, Pangandaran

'Voordat we een eigen regio werden hadden we een target van 250.000.000 IDR (€15.000) dat we af moesten dragen aan Ciamis. Nu we een eigen regio zijn missen we een target en doen we eigenlijk maar wat. We hebben veel te weinig vervoermiddelen. Het werktuig dat we hebben is daarnaast snel stuk, vanwege de zoute lucht die het afval

en daarmee de machines geen goed doet, maar sinds 2013 hebben we amper budget voor reparaties.'

Ardian 12 februari, TPS, Pangandaran

'We hebben als regio nog geen eigen bulldozers kunnen kopen, omdat we geen budget ontvangen. Daarom huren we er twee van Ciamis op het moment dat de TPS vol is. De kosten hiervoor zijn 300.000 rph per uur en dat geld hebben we eigenlijk ook niet.

Supriyadi 19 februari 2014, TPS, Pangandaran

Uit bovenstaande citaten blijkt dat het ontstaan van een nieuwe regio in 2013 nadelige gevolgen met zich mee heeft gebracht, in de vorm van financiële belemmering. De Bupati, het hoofd van de regio bevestigt dit beeld wanneer hij mij uitlegt dat Pangandaran slechts een *acting region* is. Een streng toezicht vanuit Jakarta eist een gemiddeld bruto inkomen per inwoner voor 2015 en wanneer dit niet wordt gehaald volgt een terugtrekking van de regio. Er wordt pas een budget beschikbaar gesteld als ze twee jaar verder zijn. Dat er echter meer achter de belemmeringen van de DKP zit, dan in eerste instantie duidelijk wordt, blijkt uit volgende ontmoetingen met Ardian.

8.2 Teleurstellingen en verwachtingen van een dissonant

Het is de tweede ontmoeting met Ardian en ik heb hem gevraagd mij en Aninda mee te nemen naar de TPA (*vid. supra* p. 12). Gestoken in zijn beige uniform wacht hij ons op bij de TPS. Twee grote bulldozers laden een drietal trucks en ik herken er één zonder voorruit. Deze truck stond een week ervoor op de voorpagina van *Radar Pangandaran* met het onderschrift: *'Truk Sampah Nyungsep di TPA' – Vrachtwagen crasht op stortplaats (App. 6)*. Ver weg van Pangandaran is een 20 jarig contract getekend tussen de inwoners van Porbahaju en de regio, waarin besloten is dat de inkomsten uit de ophaaldienst onderling worden verdeeld. Sinds 2008 zijn er steeds meer mensen in de buurt komen wonen, want zoals ook elders in Indonesië, rekent men op een afval afname door werkzaamheden van de aanwezige *pemulung* en *tukang rongsok*.

Na een motorrit over een weg die de grote gele trucks amper nog lijkt aan te kunnen, kijken we plotseling uit over een vlakte van 4 hectare gevuld met heuvels afval. Terwijl we langs een aantal hutjes lopen waar een aantal vrouwen bezig is plastic te sorteren, herhaalt Ardian wat hij al in uniform had verteld op kantoor. Even later lijkt hij zich te hebben bedacht en laat hij de financiële belemmeringen achter zich om openlijk te spreken over de structurele problemen van de DKP.

‘De reden voor het feit dat afval niet goed wordt opgehaald bij huishoudens is niet alleen het weinige beschikbare materiaal, maar de instelling van onze PNS werknemers. Veel zijn ‘*nakal*’ – niet eerlijk. De PNS medewerkers die deel uitmaken van de ophaaldienst zeggen a) dat ze afval hebben opgehaald en dat ze b) de *tempat sampah* van mensen hebben schoongemaakt. Dit is in beide gevallen heel weinig het geval. Ze halen alleen afval op bij mensen die een fooi geven, en eisen soms *kretek* of *kopi* als ze vinden dat er te veel ligt. Er worden hiervoor geen straffen uitgedeeld en een berisping kan worden afgedaan met ‘een enveloppe’.

Ardian 19 februari 2014, TPA, Porbahaju.

Binnen de DKP werken een grote groep PNS medewerkers. Om een PNS medewerker te worden moet je een de middelbare school diploma hebben en een kleine test maken. Vervolgens heeft men recht op een verzekering en pensioen. De enige drempel is de aannemingsprocedure die via de *Outsourcing* verloopt. Via dit uitzendbureau huurt de DKP de PNS medewerkers. Zij blijven vervolgens een deel van hun loon verschuldigd aan *Outsourcing*.

‘Deze procedure (*Outsourcing*) is illegaal in Indonesië, maar het geeft mensen in korte tijd status. Sinds tien jaar wordt afval ophalen niet meer gezien als gekke baan. De DKP biedt een stap hogerop, een uniform, internet en als je geluk hebt hoeft je niet het veld in (ophaaldienst). Een groot nadeel voor ons (DKP) is dat ze, eenmaal aangenomen, hun werk maar half doen.’

Ardian 19 februari, TPA, Porbahaju.

De baan is zelfs zo geliefd dat Ardian regelmatig geld krijgt aangeboden. Men weet volgens hem dat de DKP meer mensen nodig heeft en toch mag hij ze niet aannemen. Het lijkt op een schimmig spel, waarin hij geen rol wil spelen. Hij zegt hierover:

‘*Tapi kan itu bukan bagian saya, itu Korupsi, Kolusi dan Nepotisme hampir semua*’ – Dat [aanemen van PNS-medewerkers] is niet mijn sectie, dat valt onder Corruptie, Collusie en Nepotisme. De handtekening van mijn baas is erg duur.

Ardian 19 februari 2014, TPA, Porbahaju.

We staan nog steeds op de TPA en Ardian wordt gebeld. Een druk pratende stem vertelt Ardian dat hij ons niets meer mag vertellen voordat ze al onze papieren hebben nagekeken. Geldzaken en PNS zijn helemaal onbespreekbaar. Maar terwijl we langs de heuvels afval naar beneden lopen besluit mijn respondent het gesprek voort te zetten.

‘Verwerking van afval valt of staat met de instelling van de overheid zelf. Willen we het afval proces echt verbeteren of niet? Het gaat te weinig mensen echt wat aan. Elk jaar zijn er protesten bij ons kantoor van inwoners van de verschillende district en elk jaar sturen we ze weg. Stank en vliegen. Een eventuele nieuwe TPA zal ons wat meer ruimte geven, maar levert hetzelfde probleem op zolang we afval niet gaan scheiden. [...]

‘Als overheid moet je je inwoners dienen, niet andersom. We zijn geen private instelling. Een aantal van ons wil enkel hun eigen positie beschermen met het motto: *‘Asal bapak senang’* – Zolang de baas blij is.’

Ardian 19 februari 2014, TPA, Porbahaju.

Uit de citaten van Ardian blijkt naast een diepe persoonlijke onderlaag ook een laag in de structuur van de DKP die niet direct zichtbaar is achter de uniformen en de gloednieuwe VIAR. Een gerechtvaardigde vraag aan Ardian en de eerder gesproken respondenten is hoe zij dan een vervolg zouden willen geven aan de werkzaamheden van de DKP op korte en/of lange termijn.

‘Meer PNS medewerkers en meer materiaal zou een deel oplossen. Daarnaast moeten we wachten totdat we een eigen budget krijgen als regio. Dan kunnen we meer PNS-medewerkers betalen.’

Budy 26 februari 2014, Pangandaran.

‘Ik ben bezig met een voorstel dat zich richt op het verminderen, hergebruiken en recyclen van afval. Het gaat dan om de omgeving rond de TPA, zodat we de grond zoveel mogelijk vruchtbaar kunnen houden. De mensen die hier al werken als *pemulung* kunnen we daar voor inzetten.’

Ardian 19 februari, TPA, Porbahaju.

‘Ik ben bezig met het plan *Unit Pelaksana Teknis Daerah*. Dit is een plan in regionaal belang, dat erop is gericht de hoeveelheid afval dat op de TPA wordt gestort in kaart te brengen. Afval zal bijvoorbeeld worden gewogen voordat het wordt gestort. Daarnaast willen we een *plastik-kistal* processor aankopen zodat we *plastik* zelf kunnen omvormen en verkopen. Het bewustzijn van de mensen in Pangandaran van afval is erg slecht en ik wil daarom ook grote bakken neer gaan zetten in het toeristische gebied. Mensen moeten leren wat organisch en non-organisch is. Tenslotte wil ik daarnaast ook de PNS medewerkers meer kunnen betalen en meer materiaal aankopen.’

Supriyadi 19 februari, TPS Pangandaran.

Zowel Budy als Supriyadi willen met een groter budget meer werknemers in dienst nemen en meer materiaal inkopen. Onder dit materiaal vallen vervoersmiddelen en afvalbakken. Daarnaast wil Supriyadi een verwerkingsstelsel opzetten dat net als de *tempat penggilingan plastic* omvormt in *kristal*. Behalve het inzetten van *pemulung* op de TPA, spreken de mannen niet over spreken een samenwerking met de al bestaande afvalverwerking door *pemulung*, *tukang rongsok*, eigenaren van een *tempat lapak* en de *tempat penggilingan*.

Dit hoofdstuk toont aan dat de DKP niet kan voldoen aan de verwachtingen van de in 2008 vastgestelde wet No 18/2008 *Pengelolaan sampah*. Het overheidsorgaan zegt moeilijkheden te ondervinden in de bereikbaarheid door slechte infrastructuur, de grote van het gebied en het kleine budget. Daarnaast wordt duidelijk dat het succes van de DKP o.a. wordt bepaald door haar PNS-medewerkers, een gewilde functie die status en financiële zekerheid moet opleveren.

Verbeteringen en verwachtingen van afvalverwerking in de toekomst leveren plannen op waarin niet de samenwerking wordt gezocht met de al bestaande informele structuur van afvalverzamelaars en/of *community based waste-management* in Pangandaran. In plaats daarvan kiest de DKP voor een *recycling*. Er wordt ook verwezen naar een 'slecht bewustzijn' van 'de inwoners van Pangandaran' dat moet worden veranderd door middel van afvalbakken en voorlichting.

9. Analyse en discussie

In dit hoofdstuk zal eerst worden ingegaan op de categorisering van percepties op afval door Drackner (2005) en het ordeningsmechanisme beschreven door Douglas (2002). Vervolgens bestudeer ik de actoren in afvalverwerking en belicht ik de relatie onderling tussen kenmerken van een formele en informele afvalverwerking. Tenslotte ga ik in op de relatie tussen *community based waste-management* en de plannen van 'lokale eliten'.

9.1 Categorisering van percepties

Uit de etnografische data van hoofdstuk 5 blijkt dat een associatie met het woord 'afval' verbonden is aan een bepaalde handeling van de eigenaar. Zo eindigt de weg van afval dat wordt geassocieerd met ziekte en viezigheid in een *lombang* of opendump-plaats, maar wordt afval dat wordt geassocieerd met waarde apart gehouden en verkocht of weggegeven. Hieruit kan worden opgemaakt dat percepties van afval van een individu zijn afvalverwerking beïnvloeden. Per individu kunnen zowel opvattingen als handelingen verschillend zijn en dit is tevens wat Drackner (2005: 171) beargumenteert in zijn categorisering.

Ik stel echter dat een categorisering problematisch kan zijn wanneer er geen rekening wordt gehouden met de context waarin verschillende percepties in een gemeenschap ontstaan.

Afval als risico

Als we de data uit hoofdstuk 5 gebruiken om deze categorie in te vullen, blijkt dat mijn respondenten 'risico' op twee niveau's ervaren. Van de ondervraagde respondenten associeert 60% afval met het woord 'vies'. Daarnaast noemt 28% het woord 'gevaarlijk' en 20% associeert afval met vliegen en muggen. Deze woorden worden in de kwalitatieve data van dit hoofdstuk in verband gebracht met het risico voor het ontstaan van ziekten. Er bestaat echter ook een ander risico voor de respondenten en dit valt alleen op als we de context van Pangandaran centraal stellen. Dan blijkt namelijk dat respondenten afval zien als gevaar voor de toerismesector en daarmee hun inkomen.

Afval als bruikbaar object

Uit hoofdstuk 3 en 4 blijkt een levendige handel in *rongsok* in en rondom Pangandaran. Van de ondervraagde huishoudens verkoopt 67% regelmatig objecten aan *tukang rongsok* of geeft deze weg aan *pemulung*. Er blijkt dan ook een scheiding te worden gemaakt tussen niet waardevolle (*sampah, runtah* en *uwuh*) en waardevolle objecten

(*rongsok, barang-barang*). Niet elke vorm van afval wordt gezien als bruikbaar. De actoren in deze afvalverwerking letten op de variërende prijs van een product en de schoonheid ervan. Woorden die in het huishouden worden gebruikt voor het bepalen van waarde zijn: '*eman-eman*', '*deuh-deuh*' en '*nya-ah*'. Ze kunnen naar alle strategieën in het huishouden verwijzen (opendump, verbranden etc.).

Deze categorie bevestigt de subjectiviteit van het woord 'afval' in de percepties van individuen, maar kan alleen gebruikt worden als men kijkt naar de contextgebondenheid waarin objecten worden beoordeeld.

Afval als iemand anders zijn probleem

Uit de empirie blijkt dat wanneer men afval als probleem ervaart er verwezen wordt naar de tekortkomingen van het afvalverwerkingstelsel en een gebrek aan onderwijs. Zo wordt er kritiek geleverd op het ophaalsysteem van de DKP en een gebrek aan verwerking van afval op de TPS en TPA. Het problematische aan de categorie is echter, dat niet iedereen afval als een probleem beschouwt.

Al mijn respondenten maken gebruik van verschillende breed gedragen strategieën voor afvalverwerking. De één beschouwt het weggegooidrag van inwoners van Pangandaran als een gevaar voor toerisme en daarmee voor het inkomen en de ander niet. Voor de één is het problematisch dat de DKP het afval nog niet heeft opgehaald, maar voor de ander biedt het de mogelijkheid er *rongsok* van te ontlenuen.

Op basis van deze data lijkt de toepasbaarheid van deze categorie te worden bepaald door de interpretatie van het woord *masalah* - probleem.

Afval als iets dat op een vieze plek thuishoort

Mijn respondenten bewaren afval op een *tempat sampah* voordat het wordt verbrand, gedumpt of wordt opgehaald door de DKP. Dit afval wordt geassocieerd met het woord *kotor* - vies. Zowel de *lombang*, de *tempat sampah*, de dumpplaatsen als de TPS en TPA worden dan ook niet beschouwd als schone plekken. Het problematische aan deze categorie is alleen dat het impliceert dat een plek vies moet zijn voordat er afval wordt gedumpt, verbrand of verhandeld. Het insinueert ook dat hij als vies wordt gezien terwijl er afval ligt, smeult of is opgestapeld in gesorteerd plastic.

Uit de data blijkt niet expliciet dat mijn respondenten *rongsok* vies vinden, maar er wordt wél door ze in gehandeld. Deze respondenten zien de objecten en plekken als onderdeel van hun 'schone' handel. Ook deze categorie houdt geen rekening met de subjectiviteit in de contextgebonden percepties van afval.

Afval als social contagion

Het verkennen van deze categorie in Pangandaran heeft de bruikbaarheid van deze categorie bevestigd. Percepties op afval worden gevormd door iemands geschiedenis, eigen wil en toeval. Deze categorie gaat er vanuit dat persoonlijke geschiedenis ook wordt gevormd door opgedane kennis uit de gemeenschap door o.a. opvoeding en scholing. Douglas (2002: 45) stelt dat het hier gaat om het aanleren en uiten van datgene dat als 'normaal' wordt beschouwd. In Pangandaran geldt dat er momenteel verschillende dingen met betrekking tot afval worden aangeleerd. We zien dit o.a. wanneer we de associaties van twee generaties met elkaar vergelijken. Er wordt dan een verschil zichtbaar tussen wat men thuis krijgt aangeleerd (bijv. weggooien in de rivier) en wat ze op school leren (bijv. *recycling*).

Drackner benadrukt met *social contagion* ook gedeelde normen en waarden worden gereproduceerd om het uiterlijk van een gemeenschap te verdedigen (2005: 173). We zien dit terug in de uitspraken van Rodin, de *tukang rongsok*, die zich verdedigt tegenover mensen die zeggen dat zijn handel vies is en niks oplevert. Hij vult aan dat hij ook niet steelt, waarvan veel mensen de *tukang rongsok* verdenken. Een vorm van bescherming zien we ook terug in de uitspraken van Raisa die zegt afval te verbranden om ziekten in haar omgeving te voorkomen. Een ander voorbeeld zijn de uitspraken van Ratih, met betrekking tot angst voor afname van toerisme. Ze is bang dat men haar omgeving als vies beschouwt en deze niet meer bezoekt. De categorie overlapt in dit geval met 'afval als risico'.

Als afval wordt onderzocht op basis van wat er in gemeenschappen aan informatie wordt gedeeld via onderwijs en/of opvoeding, wordt er recht gedaan aan de subjectiviteit van het object. We kunnen dan meer vaststellen welke invloed een object heeft op zijn omgeving en andersom.

De categorisering kan volgens Drackner (2005: 171) dienst doen in het verbeteren van de samenwerking tussen actoren in top-down georganiseerde afvalverwerking. De data in dit onderzoek laat zien dat ten aanzien van afval wel degelijk percepties kunnen worden gecategoriseerd, maar alleen wanneer rekening wordt gehouden met de subjectiviteit van 'afval' in het samenstellen van de categorieën. Dit is door de dynamiek en contextgebondenheid van een gemeenschap, waar in Drackners voorstel summier rekening mee wordt gehouden, een moeilijke opgave.

Om er achter te komen hoe een individu zich verhoudt tot afvalverwerking, zouden we ons meer moeten richten op de gemeenschap waarbinnen een object een

plaats verkrijgt. Pas dan kunnen percepties van verschillende actoren worden onderscheiden en zien we hoe individuen participeren in afvalverwerking.

9.2 Formele en informele afvalverwerking

Uit de empirie blijkt een dynamische handel in afval in Pangandaran en omgeving. De vier niveaus waarmee Nas en Jaffe (2004: 340) informele afvalverwerking beschrijven, zijn dan ook voor geen groot deel toepasbaar in Pangandaran. Achtereenvolgens maken verzamelaars (*tukang rongsok* en *pemulung*), tussenhandelaars (*tempat lapak* en *tempat penggilingan*) en fabrieken (plastic fabrieken in Banjar en Cilacap) deel uit van een handel in afval.

We zien daarnaast een wisselende perceptie van informele afvalverwerking. Uit de uitspraken van Rodin (*vid. supra* p. 62) blijkt dat sommige mensen in zijn omgeving zijn werk als vies en crimineel zien. Daar tegenover staat het handelen met de *tukang rongsok* en *pemulung* dat is ingebed in de gemeenschap van Pangandaran. Ook de perceptie van afvalverzamelaars zelf, die hun werk als schoon en winstgevend zien, drijven ons af van de assumptie dat afvalverzamelaars slechts een gemarginaliseerde groep zijn.

Zonder het expliciet te zeggen in interviews, blijkt uit het handelen van de lokale overheid dat ze dit wel te doen. Er wordt in Pangandaran geen ondersteuning verleend aan verzamelaars en men wenst geen samenwerking aan te gaan. Het volgende citaat sluit aan bij deze situatie:

'The government sees scavenging – whether in de streets, at dumpsites or elsewhere – as a sign of failure to modernize and as an undesirable phenomenon' (Nas & Jaffe, 2004: 247).

Uitspraken door respondenten werkend bij de DKP wijzen erop de ze afvalverwerking graag zelf in de hand willen houden. In de volgende paragraaf ga ik hier dieper op in.

Uit de empirie ontstaat een beeld van verscheidenheid binnen de informele afvalverwerking waar ruimte is voor gedeelde netwerken, onderlinge ruil en zorgvuldig gesorteerde objecten bevestigen dit beeld. Een verscheidenheid die beter gestructureerd is dan men in eerste instantie zou denken. Dit biedt een andere kijk op de veronderstelling dat de informele afvalverwerking slechts kleinschalig en ongereguleerd zou zijn.

9.3 CBWM en de lokale overheid

In Pangandaran zijn een aantal projecten gaande die geschaard kunnen worden onder community based waste-management. Zo zijn *Campernik*, *Kebon Dahon* en *Selamatkan Pangandaran* alle drie gestart vanuit de gemeenschap als reactie op een vieze leefomgeving, slechte visvangst, een afname van toerisme en een nieuwe bron van inkomsten. Er wordt vanuit deze groepen kritiek geuit op een lokale overheid (DKP) die te weinig actie onderneemt tegen een falend ophaalsysteem, geen onderwijs voorziet en geen materialen levert om zelf afval te scheiden en te recyclen.

Net als de informele afvalverwerking, krijgen deze projecten geen steun van de dorpschoufden. Daarnaast worden de gemeenschappelijke activiteiten zoals *Gotong royong*, *bersihdesa* en *jumsi* worden niet of nauwelijks gestimuleerd door de overheid, die vindt dat dit voor een groot deel de verantwoordelijkheid is van de gemeenschap. In verband met een niet toereikende ophaaldienst wordt inwoners aangeraden alles te verbranden.

De overheid in Pangandaran zegt te worden belemmerd in hun werkzaamheden door een slechte infrastructuur, een te groot gebied waar de dienst moet opereren en een te klein budget. Hier willen ze in de nabije toekomst verandering in brengen door meer materiaal aan te schaffen, meer PNS-medewerkers aan te nemen en door zelf plastic te gaan recyclen op de TPA. Daarnaast zegt de leider van de DKP het bewustzijn van de gemeenschap veranderen.

Zoals bevestigt door Pasang *et al.* (2007: 34) en Aprilia *et al.* (2011: 4) wordt er gezocht naar oplossingen die de bestaande structuur negeren. Zowel de informele afvalverwerking als de gemeenschap initiatieven worden niet meegenomen. Tegelijkertijd wordt er in de analyse van de DKP niets gezegd over de 'bureaucratische eliten, de PNS-medewerkers, die lijken te profiteren van mistanden in het ophaalsysteem.

De kritiek van Ferguson (1994: 184), op het negeren van bestaande karakteristieken en technocratische plannen die voorbij gaan aan de onderliggende problematiek, sluit goed aan bij de huidige situatie in Pangandaran.

10. Conclusie

Afval is een woord dat zich niet slechts laat definiëren als eindproduct van een consumptiemaatschappij. Wanneer het wordt benaderd als een subjectief object, vindt er een proces van ontrafeling plaats en draagt het bij aan de vorming van een sociale structuur. De verschillende actoren en handelingen die afval betekenis geven zijn zichtbaar geworden door het volgen ervan in Pangandaran, West Java.

Percepties van afval kunnen worden gekoppeld aan de participatie van individuen in afvalverwerking. De categorisering die Drackner (2005) voorstelt levert interessante gegevens, maar dient genuanceerd te worden aangevuld.

Door afval in het perspectief te plaatsen van gedeelde normen en waarden (*social contagion*) blijkt hoe mensen het eigen handelen verdedigen, uit eigenbelang of in het belang van de groep waarvan ze deel uitmaken. Ook blijken verschillen tussen generaties in het gebruik van woorden met betrekking tot afval. Kinderen worden door de overheid aangeleerd gebruik te maken van woorden als 'reuse', 'reduce', 'recycle', 'nonorganic' en 'organic' terwijl de generatie daarboven terugvalt op woorden die verwijzen naar herkenbare strategieën (verbranden, verkopen). Met deze categorie kan worden aangetoond dat volgens de opvatting van de centrale en lokale overheid, afvalverwerking vooral moet worden gezien als een kennisprobleem.

De categorisering heeft ook laten zien dat afval niet slechts een 'luxeprobleem' is, maar dat het zeer nadelige persoonlijke gevolgen kan hebben voor mijn respondenten. Een voorbeeld hiervan is dat onder verschillende omstandigheden, afval als een groot risico wordt gezien (toerismesector).

Gebruikmakend van de categorieën om percepties in kaart te brengen, is het een uitdaging recht te doen aan subjectiviteit van afval, waarvan de betekenis in een specifieke context van een gemeenschap wordt bepaald. Uit de casestudies Pangandaran individuen een ordening tussen objecten te worden gemaakt. Dit betekent dat een *tukang rongsok* of *pemulung* afval kan beschouwen als vies, gevaarlijk en iets dat op een vieze plek thuishoort, maar tegelijkertijd ook als waardevol. Het gaat dan om handel in zorgvuldig geselecteerde *rongsok* tussen actoren uit heel de gemeenschap. Slechts wanneer objecten worden gescheiden in waardevolle en niet waardevolle groepen houdt de categorisering van afval stand.

Casestudies in deze scriptie hebben een verscheidenheid van de informele afvalverwerking in kaart gebracht en daarin laten zien dat het hier gaat om een goed gestructureerde handel waarin mogelijkheden zijn tot groei.

De verwevenheid tussen de informele en formele afvalverwerking, zoals Nas en Jaffe (2004) die beschrijven, is contextgebonden en in Pangandaran niet helemaal op zijn plaats. Actoren in de informele afvalverwerking hebben zich een bepaalde onafhankelijkheid verworven, mede door een sterke terughoudendheid van de formele afvalverwerking. Of deze onafhankelijkheid ook inhoudt dat er geen sprake is van de door Sicular (1993: 172) beschreven *debt bondage*, wordt niet duidelijk en verdient nader onderzoek. Wél constateer ik patronage in de relatie tussen een *tempat lapak* en een *rukang rongsok*, waarin beide verdienen aan de handel in *rongsok*.

Er zou meer sprake zijn van verweving als men huishoudens als mogelijk startpunt van handel in de informele afvalverwerking zou zien. Dit laten Nas en Jaffe (2004) onbenoemd en het vormt daarmee een aanvulling op een onderbelichte en onderschatte afvalverwerking.

Uit de casestudies die zich richten op *community based waste-management* blijkt net als in de informele afvalverwerking een grote mate van onafhankelijkheid. *Bottom-up* proberen deze projecten voet aan de grond te krijgen in een gemeenschap waarin ze geen steun krijgen van de lokale overheid.

Pangandaran is een gebied met een groeiende toerismesector en veranderd daardoor langzaam van ruraal in urbaan. Bij gebrek aan een ophaalsysteem steunen de DKP en de dorpschouwen culturele gebruiken als *gotong royong* en *bersihdesa*, waarmee een gemeenschap gezamenlijk zijn omgeving dient schoon te houden. Daarnaast is verbranden het devies en kiest de DKP voor een 'ouderwetse' techniek: het uitbreiden van hun TPA.

Terwijl het afval toeneemt kiest de lokale overheid daarnaast voor technocratische oplossingen zoals het verbeteren van het bewustzijn van 'de massa'. Dit zien we terug in technocratische plannen van de DKP die zicht richten op moderne recyclingtechnieken en het geven van onderwijs dat zich richt op Westerse termen.

Er wordt voorbijgegaan aan de werkelijke problematiek. Dit wordt gekenmerkt door (a) het negeren van informele vormen van afvalverwerking en *community based waste-management* en (b) de aanwezigheid van 'bureaucratische eliten' die zich een PNS-status via hebben verworven.

Als de DKP afvalverwerking blijft benaderen als een ingeslagen weg richting modernisatie, waarin het groepen in Pangandaran als ongedefinieerde massa blijft zien

die er 'nog niet' zijn, zullen veel van de plannen geen voet aan de grond krijgen. Fergusons' (1999: 80) kritiek is daarom passend bij de huidige problematiek in Pangandaran:

*'It [the dichotomy between modern and traditional] is a 'bush' of changing shape
- a 'full house' of variations - that we are concerned with all the way through'
(ibid.).*

Pangandaran, waarin het aanwezige afval de toekomst van toerisme parten zou kunnen spelen, is gebaat bij waardering voor de informele afvalverwerking waarin de nadruk ligt op de huishoudens als eerste schakel. Als Pangandaran in 2015 volledige zeggenschap krijgt over haar regio, dient de lokale overheid een afvalverwerkingprogramma op te zetten waarin opkomende *community based waste-management* worden ondersteund en samenwerking wordt gezocht met bestaande informele afvalverwerking. De *top-down* programma's die nu worden geïmplementeerd dienen rekening te houden met de subjectiviteit van afval, waarbij een categorisering op zijn plaats is, maar niet als sluitend moet worden gezien. Er moet worden gehouden met een gemeenschappelijke context waarin gedeelde normen en waarden ruimte hebben gecreëerd voor participatie in een eigen afvalverwerking.

In antwoord op mijn hoofdvraag:

Hoe beïnvloeden percepties van afval in Pangandaran de participatie in informele en formele vormen van afvalverwerking?

In deze scriptie heb ik de subjectiviteit van afval aangetoond door het volgen ervan langs verschillende actoren en plaatsen in een gemeenschap. Ik stel dat participatie in afvalverwerking wordt bepaald door percepties die onderhevig zijn aan de kenmerken van object in een contextgebonden omgeving. Zo kan een object dat als waardevol wordt beschouwd, leiden tot participatie in handel in *rongsok*. Een object dat niet waardevol is kan leiden tot *opendumping* of verbranding. Beide zijn echter vormen van participatie. De kwestie is dan ook niet óf individuen en groepen participeren, maar staat dichterbij de vraag: voor welke strategie kiezen ze en waarom?

In deze scriptie heb ik laten zien dat de Indonesische overheid ervoor kiest deze strategieën te beïnvloeden zonder gebruik te maken van bestaande percepties en structuren. Dit is een benadering die niet inhaakt op de karakteristieken van Pangandaran en de dynamiek en potentie van informele afvalverwerking ontkent.

Index

A

Aluminium 43

Apik 56

Arisan 70

B

Barang-barang 43; zie ook Rongsok

Bakar sampah 48

Bersih 56

Bersihdesa 56

Besi 43

C

Campernik 45

D

Deuh-deuh 51

E

Eman-eman 51

F

Fabrik plastik 43

G

Gotong royong 56

H

I

J

Jual beli rongsok 60

Jumsi 56

K

Kaleng 43

Kapupaten 10

Kardus 61

Kebon Dahon 45

Kelapa 61

Kecamatan 10, 45

Kelurahan 10, 45

Kementerian Pariwisata 45

Kota 10

Kotor 53

Kopi susu 60

Kresek 49

Kuningan 43

L

Layanan DKP 48

Lombang 40

Logam 43

M

Menjual 48

Motor knalpot 49

N

Nya'ah 51

O

Omong Ngobrol 25, 26

P

Pemulung 42

Pet 43

Plastik kopi 42

Pupuk 53

Q

R

Rongsok 40

Rukun Tetangga 45

Rukun Warga 45

Runtah 7; zie ook Sampah

S

Sampah, 7; dibuang 37

Scavengers 19-20

Scavenging, 19; zie ook Scavengers

Selamatkan Pangandaran 45

T

Tembaga 43

Tulang 43

Tukang becak 26, 27; rongsok 42; sortir 43

Tempat lapak 43; penggilingan 43; sampah 40; rongsok 40

U

Uwuh 7; zie ook Sampah

V

VIAR 40

W

Warung 42

X, Y, Z

Dankwoord

Deze scriptie is tot stand gekomen met behulp van vrienden, familie, mede-studenten en docenten. Naar hen gaat grote dank uit. Nathan voor de raad op verre afstand van mijn veldwerk. Mijn ouders, die me de mogelijkheid hebben gegeven het onderzoek uit te voeren. Mas Yusuf, Bart, Ratna en Tessa voor de academische input gedurende het hele onderzoek. Aninda voor de lessen Indonesisch, de *transect walks* en het vele vertalen. Boveal wil ik Pak Ahmad bedanken voor zijn gastvrijheid, leerzame berispingen en vriendschap. Tenslotte Krystina voor jouw geduld en begrip tijdens de afgelopen periode.

Bastiaan Schippers

Leiden, 10 augustus 2014

Literatuur

American Anthropological Association. (2012) 'AAA Code of Ethics' <http://www.aaanet.org/profdev/ethics>, geraadpleegd op 19-12-2013.

Aprilia, A., T. Tezuka, & Spaargaren, G. (2011) 'Municipal Solid Waste Management With Citizen Participation: An Alternative Solution to Waste Problems in Jakarta, Indonesia' *Zero-Carbon Energy Kyoto* 56-62.

Bernard, R.H. (2011) *Research Methods in Anthropology Qualitative and Quantitative Approaches*, Landam MD: AltaMira Press 213-301.

Berremen, G. (1974) 'Behind Many Masks: Ethnography and Impression Management', in: A.C.G.M. Robben & J.A. Sluka (eds) *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader* Malden MA, Wiley-Blackwell 137-158.

Brown, D. (1997) 'Professionalism, Participation and the Public Good: Issues of Arbitration in Development Management and the Image of the Neopopulist Approach' Paper presented to Conference on Public Sector Management, Manchester 19 -21 July.

Chambers, R. (1994) 'Participatory rural appraisal (PRA): Analysis of experience' *World development* 22-9: 1253-1268.

Crewe, E., & Harrison, E. (1998) *Whose development? An ethnography of aid* London: Zed Books 175-184.

Deloria, V. (2012) 'Custer Died for your Sins', in: A.C.G.M. Robben & J.A. Sluka (eds) *Ethnographic Fieldwork: An Anthropological Reader* Malden MA, Wiley Blackwell 199-206.

Douglas, M. (2002) *Purity and danger: An analysis of concepts of pollution and taboo*. Cornwall: Routledge p. 3-45, 197.

DiGregorio (1994) 'Urban Harvest: Recycling as a Pesant Industry in Northern Vietnam' *Occasional Paper 17: Honolulu: East-West Center* 1.

- Drackner, M. (2005) 'What is Waste? To Whom? An Anthropological Perspective on Garbage'. *Waste Management Research* 23: 175-181.
- Ferguson, J. (1999) *Expectations of Modernity: Myths and Meanings of Urban Life on the Zambian Copperbelt*. University of California Press.
- Ferguson, J. (1994) 'The Anti-politics Machine.' *The Ecologist* 24-5: 174.
- Fitrasanti, B. & Y. Syukriani (2009) 'Social Problems in Disaster Victim Identification Following the 2006 Pangandaran Tsunami' *Legal Medicine* 11: 89-91.
- Gee, S (2010) 'Making Waste: Leftovers and the Eighteenth-Century Imagination' *Princeton University Press* 9-10.
- Indonesia Infrastructure Initiative (2011) 'Scoping Study for Solid Waste Management Indonesia' *Australian Aid Technical Report*. <http://www.indii.co.id/> geraadpleegd op 19-12-2013
- Li, T.M. (2002) 'Engaging Simplifications: Community based Resource Management, Market Processes and State Agendas in Upland Southeast Asia' *World Development*. 30-2: 265-283.
- Mathews, A. S. (2011) 'Instituting Nature: Authority, Expertise, and Power in Mexican Forests' *MIT Press* 23-24.
- Medina, M. (2010) 'Solid Wastes, Poverty and the Environment in Developing Country Cities: Challenges and opportunities' *World Institute for Development Economics Research* 23: 8-11.
- Meidiana, C., & T. Gamse (2010) 'Development of Waste Management Practices in Indonesia' *European Journal of Scientific Research*, 40-2: 199-210.
- Minter, T., J. v.d. Ploeg, M. Pedrablanca, T. Sunderland & G.A. Persoon (2014) 'Limits to Indigenous Participation: The Agta and the Northern Sierra Madre Natural Park, the Phillipines' *Human Ecology* 42: 1-5.

- Munawar, E & J. Fellner (2012) 'Injury Time for Indonesian Landfills' *Waste Management World* 2-4.
- Nas, P. J., & Jaffe, R. (2004) 'Informal Waste Management' *Environment, Development and Sustainability* 6-3: 337-353.
- Pasang, H., Moore, G. A., & Sitorus, G. (2007) 'Neighborhood-based Waste Management: A Solution For Solid Waste Problems In Jakarta, Indonesia' *Waste Management* 27-12: 24-38.
- Rathje, W. L. (1992) *'Rubbish!: The Archaeology of Garbage'* University of Arizona Press 54-55.
- Rohmah, A. (2013) 'Mismanagement Blamed for Waste Woes in Central Java' *The Jakarta Post* <http://www.thejakartapost.com/news>, geraadpleegd op 03-05-2013:
- Sekito, T., Prayogo, T. B., Dote, Y., Yoshitake, T., & Bagus, I. (2013) 'Influence of a Community based Waste Management System on People's Behavior and Waste Reduction' *Resources, Conservation and Recycling* 72: 84-90.
- Sicular, D.T. (1993) *Scavengers, Recyclers, and Solutions for Solid Waste Management in Indonesia* Center for Southeast Asia Studies, University of California 84-172.
- Supriyadi, S., Kriwoken, L. K., & Birley, I. (2000) 'Solid Waste Management Solutions for Semarang, Indonesia. *Waste management and Research* 18- 6: 557-566.
- United Nations Habitat (2010) 'Solid Waste Management in the World's Cities' UN Humanities. Settlements Programme 138-140.
- Vergara, S. E., & Tchobanoglous, G. (2012) 'Municipal Solid Waste and the Environment: A Global Perspective' *Annual Review of Environment and Resources* 37: 277-309.
- Viney, W. (2011) 'Unproductive and Uninhabited: Wastes of Place and Time' <http://narratingwaste.wordpress.com/>, geraadpleegd op 22-06-2014.
- Viney, W. (2014) *Waste: A Philosophy of Things* Bloomsbury Publishing 6-10.

Wilkinson, F. & W. Pratiwi (1995) 'Gender and Tourism in an Indonesian Village' *Annals of Tourism Research* 22-2: 283-299

Wilson ,D.C., Velis & C. Cheeseman (2006) 'Role of Informal Sector Recycling in Waste Management in Developing Countries' *Habitat International* 30-4: 797–808.

Appendix

1. Radar Pangandaran 02-2014

TPA Purbahayu Akan Diperluas

PANGANDARAN - Dinas Pekerjaan Umum dan Perumahan Kota Pangandaran berencana akan memperluas area tempat pemukiman akhir (TPA) Purbahayu. Nantinya, rencana tersebut, harusnya sudah akan mendapat persetujuan dari Pemerintah Desa Purbahayu Kecamatan Pangandaran.

"Apabila pihak desa siap maka kita tinggal menunggu persetujuan pemerintah pusat," ujar Dik. M. Mustari, Sekretaris Despro Kabupaten Kabupaten Pangandaran kepada Radar di

sanungra, Sabtu (2/2/2014).

Menurut dia, perluasan TPA di Purbahayu akan meningkatkan TPA untuk desa tersebut, mengingat volume sampah yang terus meningkat.

Kepala Bidang Dinamassa, Yusup Supriadi, menambahkan bahwa rencana perluasan area seluas 10 hektar untuk perluasan TPA Purbahayu. Selain untuk pemukiman akhir, katanya, direncanakan akan ada tempat pengolahan juga. "Madala madala 10 hektar akan untuk perluasan TPA," katanya.

Ka hal C

AKAN DIPERLUAS, TPA Purbahayu rencananya akan diperluas. Namun, rencana tersebut harus mendapatkan persetujuan dari Pemerintah Desa Purbahayu Kecamatan Pangandaran.

Foto: Radar

2. Levi jaargroep 7A - SMA

Organic
leaves,
Kotoran binatang & sampah rumah tangga

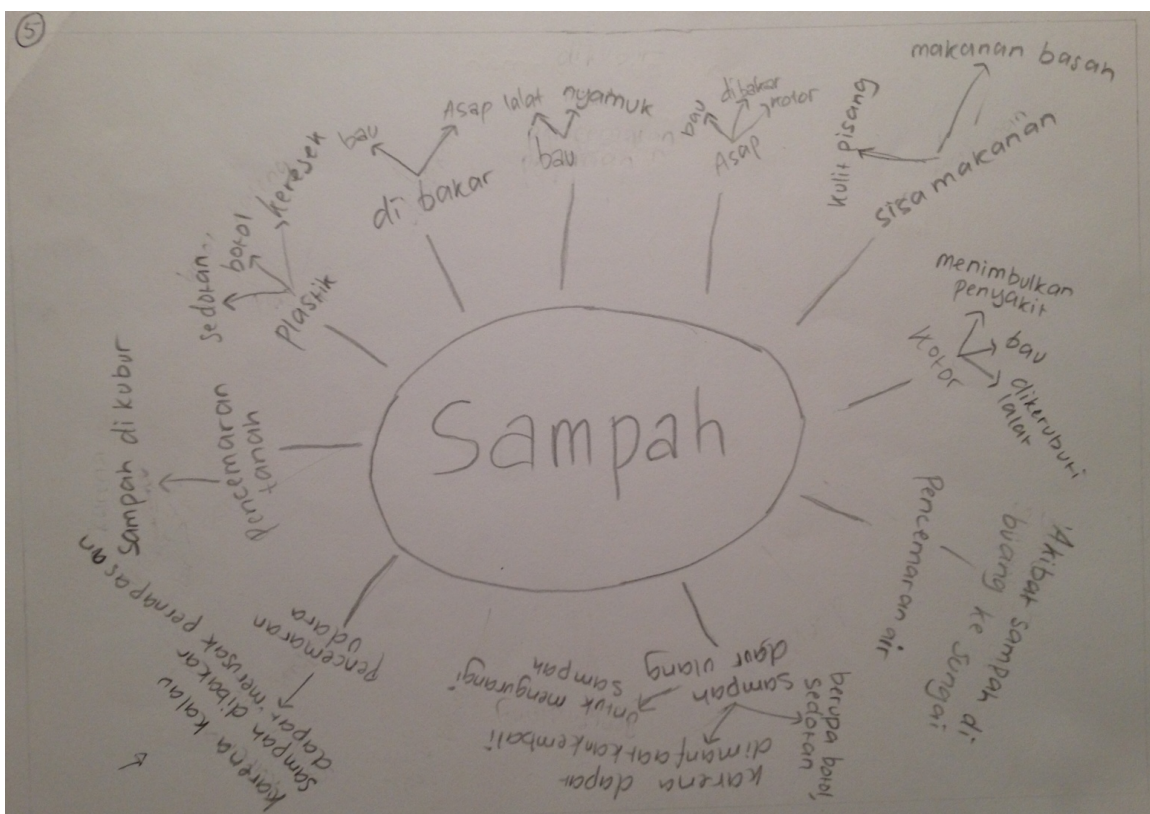
We can use this for fertilizer, so we don't need any chemistry that could make water and soil polluted

3. Leony jaargroep 7A - SMA

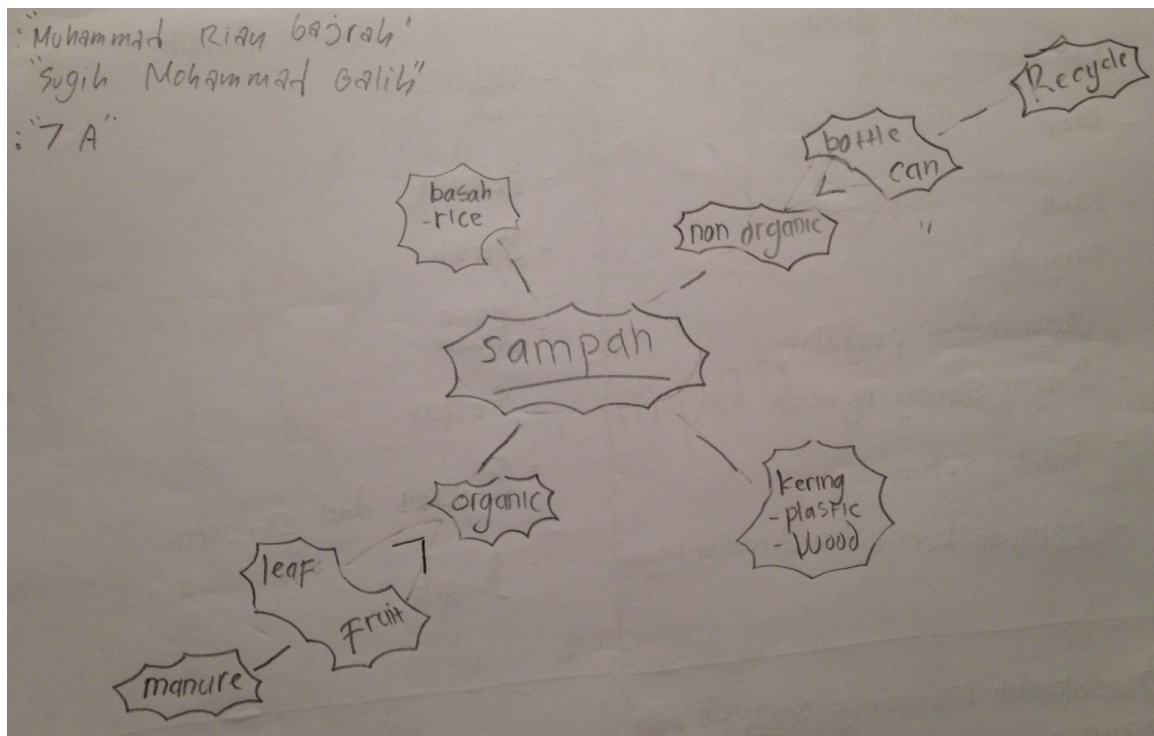
Garbage

We think garbage is not a complicated problem, because garbage can be made (crafts), for example: can be made of plastic bag, flower decorations while litter bottle, can sell and make (Money) as well as benefit our.

4. Mindmapping jaargroep 5

5. Mindmapping Jaargoep 7

6. Radar Pangandaran 02-2014

